

Міністерство освіти і науки України
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Факультет філології й журналістики імені Михайла Стельмаха
Діалектологічний науковий центр при ВДПУ ім. М. Коцюбинського

***ПОДІЛЬСЬКА РЕГІОНАЛЬНА
ЛЕКСИКОЛОГІЯ:
СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ:***

***Матеріали XIV Всеукраїнської
науково-практичної конференції студентів,
аспірантів і молодих учених***



Вінниця 2026

УДК 811.161.2'373(477.44)(06)

П44

Склад редакційної колегії:

Гороф'янюк І. В., кандидат філологічних наук, доцент (відповідальний редактор);

Денисюк В. В., доктор філологічних наук, доцент (м. Хмельницький);

Коваленко Б. О., доктор філологічних наук, професор (м. Кам'янець-Подільський);

Коваленко Н. Д., доктор філологічних наук, професор (м. Кам'янець-Подільський);

Тищенко Т. М., кандидат філологічних наук, доцент (м. Умань).

Ткач Л. О., доктор філологічних наук, професор (м. Чернівці);

Торчинський М. М., доктор філологічних наук, професор (м.Хмельницький).

Рецензенти:

Барань Є. Б., доктор філософії в галузі мовознавства, доцент кафедри філології Закарпатського угорського університету імені Ференца Ракоці ІІ; доцент кафедри української мови і культури Ніредьгазького університету (Угорщина);

Гримашевич Г. І., кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української мови та методики її навчання Житомирського державного університету імені Івана Франка.

*Рекомендовано до друку навчально-методичною комісією
факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха
Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського
(протокол № 6 від 13 травня 2026 р.)*

За зміст публікацій відповідають автори.

П 44 **Подільська регіональна лексикологія: стан та перспективи:** Матеріали XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених (м. Вінниця, 24 квітня 2026 р.) / Відп. ред. І. В. Гороф'янюк; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2026. 174 с.

ISBN 978-617-8845-18-6

У збірнику вміщено наукові публікації учасників XIV Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих учених (м. Вінниця, 24 квітня 2026 р.). Матеріали стосуються актуальних питань подільської діалектології, ономастики, етнолінгвістики та лінгвостилістики.

Для науковців, викладачів, учителів та здобувачів гуманітарного профілю.

УДК 811.161.2'373(477.44)(06)

© Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2026
© ТОВ «ТВОРИ», 2026

ISBN 978-617-8845-18-6

ЗМІСТ

Баранюк Віталіна СЕМАНТИКА РОЗСИПАНОЇ СОЛІ В НАРОДНОМУ МОВЛЕННІ ПОДОЛЯН	6
Білецька Вікторія ПРОТИСТАВЛЕННЯ <i>КОЛИСЬ-ЗАРАЗ</i> У ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТАХ.....	14
Бурбеза Дарина ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ПОХОВАЛЬНОГО ОБРЯДУ ЦЕНТРАЛЬНОГО ПОДІЛЛЯ (НА ТЛІ ЛОКАЛЬНОЇ ТРАДИЦІЇ С. БОЛГАН ТУЛЬЧИНСЬКОГО Р-НУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛ.)	20
Вареник Владислава ПОДІЛЬСЬКІ ЕЛЕМЕНТИ В СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ ШПОЛЯНЩИНИ.....	31
Водзінська Руслана ДІАЛЕКТИЗМИ СЕЛИЩА ТРОСТЯНЕЦЬ У МОВНІЙ СВІДОМОСТІ ЖИТЕЛІВ ВІННИЧЧИНИ	38
Денисюк Наталя ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З ГАСТРОНОМІЧНИМ СКЛАДНИКОМ- НАЗВОЮ ГОТОВОЇ СТРАВИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ. 2.....	42
Добрякова Валерія НАЗВИ ПТАХІВ, ПОДАНІ В ГЕОГРАФІЧНО-ІСТОРИЧНОМУ НАРИСІ НИКИФОРА ГРИГОРІЇВА «ПОДІЛЛЯ», У ЗІСТАВЛЕННІ З ЛЕКСИКОГРАФІЧНИМИ ВІДОМОСТЯМИ ПРО НИХ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	50
Дузенко Поліна ІНТЕРАКТИВНА ПЛАТФОРМА ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЦИФРОВОЇ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ: ДОСВІД СТВОРЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ	58

Єхно Софія НАЗВИ ВІЙСЬКОВОГО СПОРЯДЖЕННЯ І РЕГАЛІЙ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРУ «ІГОР – КНЯЗЬ СІВЕРСЬКИЙ» С. РУДАНСЬКОГО).....	64
Ільницька Анна ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ВИМІР СУЧАСНОГО ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ ЧЕРКАЩИНИ.....	69
Ковальська Анастасія ПОДІЛЬСЬКІ ФОНЕТИЧНІ РИСИ В УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ	74
Кожух Вікторія ЗІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД НОМІНАЦІЯМИ ОСІБ ЗА СПОРІДНЕНІСТЮ, СВОЯЦТВОМ У ПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ.....	79
Кушта Діана ВІРУВАННЯ, ПРИКМЕТИ ТА ЗВИЧАЇ, ПОВ'ЯЗАНІ З ЯВИЩАМИ ПРИРОДИ: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА (НА МАТЕРІАЛІ ГОВІРКИ С. ЛІСОВА ЛИСІЇВКА ХМІЛЬНИЦЬКОГО Р-НУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛ.).....	87
Логош Ангеліна ДІАЛЕКТНІ РИСИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ПЕРЕКЛАДІ ВОЛОДИМИРА КМІЦИКЕВИЧА (1887 р.) ДРАМИ Ф. ШІЛЛЕРА «ВІЛЬГЕЛЬМ ТЕЛЬ» ТА ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКА У ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ ДІАЛЕКТОЛОГІВ ХХ ст.....	94
Московцева Наталія СТАТИКА І ДИНАМІКА У ЛЕКСИЦІ ПОДІЛЬСЬКОГО ГОВОРУ (НА МАТЕРІАЛІ ГОВІРКИ СЕЛ. ТОМАШПІЛЬ).....	105
Мусурівська Людмила ДВІ СТИХІЇ НАРОДНОГО МОВЛЕННЯ В ЖИТТІ І ТВОРЧОСТІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ	111

Рябчук Софія МОВНИЙ ПОРТРЕТ ГОВІРКИ СЕЛА ЗОРИНЦІ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	121
Скарбовійчук Софія СИМВОЛІКА ТА МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ НАРОДНИХ УЯВЛЕНЬ ПОДОЛЯН У ПОВІР'ЯХ І ЗАСТЕРЕЖЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЯВИЩАМИ ПРИРОДИ	124
Станішевська Каріна ОНІМНИЙ ЛАНЦШАФТ ЧОРНОГО ОСТРОВА В МАНДРІВНОМУ ДОРОБКУ ПШЕЗДЗЕЦЬКОГО «ПОДІЛЛЯ. ВОЛИНЬ. УКРАЇНА. КАРТИНИ МІСЦЬ І ЧАСУ».....	132
Ткач Людмила, Дрещан Тетяна ЛЕКСИКА ТА ОБРАЗНІ ЗВОРОТИ В МОВОСТИЛІ ОЛЕНИ ЗВИЧАЙНОЇ (1902–1985), ПИСЬМЕННИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ, УРОДЖЕНКИ МІСТА ПРОСКУРІВ (НИНІ – ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ).....	137
Черкес Наталія СПОСОБИ НОМІНАЦІЇ НАЗВ СТРАВ ІЗ МОЛОКА В ПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ	148
Шалденко Марія ДО СЕМАНТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВИГУКІВ ПОДІЛЬСЬКОГО ГОВОРУ	156
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	169

Віталіна Баранюк (м. Вінниця)
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Гороф'янюк І. В.

СЕМАНТИКА РОЗСИПАНОЇ СОЛІ В НАРОДНОМУ МОВЛЕННІ ПОДОЛЯН

Феномен солі є невід'ємною частиною народної символіки й комунікативних традицій, що простежуються як у подільському культурному просторі, так і в досвіді інших народів (Давній Рим, Індія, Ефіопія тощо) [Енциклопедичний... 2015: 749]. Ця біла речовина з гострим характерним смаком, що є кристалами хлористого натрію і вживається як приправа до страв, для консервування та ін., здавна уособлює чистоту, захист, гостинність, закріплюючись у прислів'ях, обрядах і повір'ях [Жайворонок 2006: 541].

Незважаючи на те, що сіль є одним із найдавніших і найзнаковіших елементів духовної та матеріальної культури подолян, українців і загалом усіх слов'ян, у вітчизняній етнографії й лінгвістиці відсутні системні дослідження цього символу, що й зумовлює актуальність нашої роботи.

Сіль як сакральний предмет згадано в таких працях: «Знаки української етнокультури» В. В. Жайворонка [Жайворонка 2006], «Енциклопедичний словник символів культури України» [Енциклопедичний... 2015: 749], у статті Н. М. Свищ «Мова українського весілля як об'єкт етнолінгвістичної та лексикографічної інтерпретації» [Свищ 2017: 51]. О. П. Матузкова в розділі «Харчовий лінгвокультурний код у різних лінгвокультурах» своєї монографії «Лінгвокультура та переклад» [Матузкова 2022: 58] розглянула властивості солі у фразеологічній свідомості українців і поєднання цього компонента з культурним кодом хліба.

За мету нашої статті поставлено здійснити етнолінгвістичне осмислення солі в повір'ях і застереженнях подолян.

Емпіричною базою дослідження слугували діалектні записи про сіль, зроблені здобувачами ВДПУ ім. М. Коцюбинського в говірках 25 н.п. Вінницької,

Хмельницької, Черкаської, Чернівецької обл., які представляють подільський говір південно-західного наріччя української мови.

У традиції Поділля сіль постає не лише харчовим продуктом чи засобом господарського вжитку, а й потужним символом: гостинності, щирості; дружби; пізнання [Енциклопедичний... 2015: 749], утілює сакральні, апотропеїчні (оберегові), морально-етичні функції. У віруваннях народу сіль є складником світобачення та набуває потужного енергетичного значення, укоріненого в мовну і ментальну свідомість людей.

Розсипана сіль за столом у традиційних уявленнях подолян є не просто випадковістю, а знаком і передвісником чогось поганого:

1. Сварки: *Це йа з'найу / даў'но та'ке // ро'сипалос' / от /зара / 'зарас с'варка буде // (20); Ну с'іл' ро'сипалас' то вс'іг'да ка'зали ой 'Боже ой 'Боже ро'сипалас' с'іл' вже буде сваритис'а ... (19); Ну йак розсипи'ц'а с'іл' дес' там ў го'каз'ійі чи шо / с'варка / 'дуже сваритис'а будуть // (15); Ну / 'кажут / шо це дл'а с'варки // (24); Ка'зали ко'лис' ста'р'і 'л'уди шчо 'с'іл' за сто'лом розси'пает'с'а до 'сварки в 'хат'і // (16); Н'і / зви'чайно ка'зали / шчо на с'варку // о / з 'кимос' посвариц':а 'майеш / бо ро'с:ипала с'іл' // (2); Йак і ко'лис' ко'лис' 'наш'і 'л'уди ка'зали / а 'зарас ми ўже і на сво'йім 'опит'і йа / 'л'ічно йа на сво'йім 'опит'і ўже з'найу / шо йак 'с'іл' ро'с:ипиц':а / з'начит' то на скан'дал ше ко'лис' 'мойа 'мама ка'зала ше ко'лис' 'мам'і 'бабка ка'зала / шо то на скан'дал / і 'зарас во'но так і йе // (4); Шоб не сваритис'а // йак роз'сипала то 'каже будем / йа'кас' спор 'буде в 'хат'і / о / а не т'ре'ба розси'пати // (25); С'іл' розси'пает'с'а йак 'кажут' роз'сипало с'іл' це 'буде з 'кимос' сваритис'а // (6). У наведених прикладах спостерігаємо як слово *с'варка* має такі синоніми: *спор*, *скан'дал*, а також уживається з різними прийменниками: *дл'а с'варки*, *до 'сварки*, *на с'варку*.*

2. Неприємності: *С'іл' рос:ипаец':а йак ко'лис' гово'рили до 'напаст'і / йак'шо ро'с:ипалас' с'іл' / а н'е то до йа'койіс' непри'ятност'і та'койі / так шо с'іл' це 'дужи ни ни 'добри*

д'іло // або до с'варки шо можна посва'ритис'а ў с'ім'її / ота'ке бу'вайє // (10); Кажут' ка'зали ста'р'і л'уди шо с'іл' розси'пайєц':а за сто'лом до с'варки до б'їди йа'коїї // (17); Йак'шо с'іл' рос:и'пайєц':а за сто'лом то кажут шо це непри'ятн'їст' буде / йак'шо рос:и'пайєц':а с'іл' то це кажут шо шос' хоче ў хату проб'ратис'а // (10); Ну / кажут' / шо це шос' ни добре / йак ро'с:ипалос'а с'іл' / то кажут' / шо шо'с' ни добре / але чи це воно так / чи не так // (11); Йак розси'пайєт'с'а до непри'ятностейі // (5); О с'іл' не мона це на / і не бу'де на'паст' вам йак с'іл' роси'палас' то начит' на'паст' йа'кас' бу'де // (21); Ну ш / так та'ка п'ритча йє шо / шо це шос' не добре чи пос'варац'а чи / обшем шо не^н хара'шо / то / ота'ке шос' / то / ста'райуц'а / ну шоб не^н роз'сипати сол'і о то / бо це та'ке // (25). Слова, такі як б'їда, непри'ятност', на'паст', не^н хара'шо мають значення чогось недоброго, віщують біду, лихо.

Деякі з інформаторів ще й такі міркування висловили: *кажут' / шо пар'шиво / плакати // йа знайу / чи так чи н'є / ну / кажут // (11); Розси'пайєц':а // ну то це ўже колдовст'во йа не з'найу шо кажут' // дожд' бу'де на'верно // (17).*

Здавна сіль берегли і цінували, оскільки дістати її було досить важко: *але насп'раўд'ї кажут' ос' с'к'іл'ки йа чи'тала ў л'їтера'тур'ї / може це і д'їсно до с'варки // через шо // шо перше ў нас тут сол'і не було і не при'возили // т'реба було во'лами / ку'ди йїхати // де тої Дон'бас // де та с'іл' // чи ку'ди там // де то'д'ї цеї / да то т'реба було да'леко йїхати // (9). Навіть у повісті Григора Тютюнника «Климко» розповідається про хлопчика, який ішов по сіль до Слов'янська, щоб обмінити її на продукти й так врятувати вчительку та доньку від голоду. Ця небезпечна подорож стала останньою для Климка: «А з пробитого мішка тоненькою білою цівкою потекла на дорогу сіль...» [Климко...].*

Якщо ж сіль розсипалася та, здається, що біди не оминуть, подолянам відома низка способів розв'язання цієї проблеми:

1. Змовчати: *тре ти'хен'ко згор'нути / і моўчати / і н'їчо ни ка'зати // Згор'нула со'б'ї і ўс'о // І тихо ї'лихо хаї бу'де // (20); Губу на за'мок // Перитер'п'їти // (20); а'ле зби'райут*

на¹зад висц¹найут і закри¹вайут ро¹ти / і не сва¹р'атса // (16); **Моу¹чати** / таї не ¹будут сва¹ритис'а / **моу¹чати** таї не ¹будут сва¹ритис'а // (23); **Треба з¹моу¹чати** // (1); Ну таї шо тре з¹робити / таї **т¹реба моу¹чати** / **н'ічого не ка¹зати** / таї не пос¹варис'а // (4); А шчо це ¹робиш і¹наче ¹т'іл'ки т¹реба з¹мовчати та й вже та не ¹буде с¹варки ¹жити з о¹ц'і і з¹мовчити // (17).

2. Сміятися, адже саме так людина не покаже смуток і страх перед нечистою силою, відверне неприємність, підніме собі настрій, щоб уникнути небажаної сварки [Як не посваритися...]: коли ро¹сипали с'іл' то т¹реба та¹кий **т¹реба посм'і¹ятис'** та **т¹реба посм'і¹ятис'а** шоб це не ¹було та¹кого н'ічого ну посм'і¹ялис'а і це вже все ну шче там д¹ругий йакис' ¹є ¹може ¹але йа з¹найу шо т¹реба посм'і¹ятис'а // (14); **См'і¹ятис'а** з¹разу с'іл' ро¹с:ипалас'а теї т¹реба з¹разу **см'і¹ятис'а** (сміється) теї то¹д'і не ¹буде с¹варки // (22); ¹з'ати с'іл' ¹кає **п'ідки¹дайут'** до с¹тел'і о¹це не ¹буде с¹варки і **см'і¹ятис'а** шоб **с¹м'і¹ятис'а** т'ій ¹кає не ¹буде с¹варки // (13); **Треба ¹голосно ¹з'сім ро¹сипати с'іл' т¹реба ¹голосно ¹з'сім посм'і¹ятис'а** // (18); Тре позби¹рати / і **см'і¹ятис'** / **см'і¹ятис'** ули¹батис'а ¹єдна до д¹ругої / збираш с'іл' / і / і со¹б'і **посм'і¹хайс'а** шоб ни / сва¹ритис' // (25); ¹кажут' шо т¹реба ¹дуже **засм'і¹ятис'а** // (9); Йак да¹вати с'іл' то т¹реба **засм'і¹ятис'а** / шчоб не пос¹варитис'а // (6).

3. Кинути через плече: ско¹рен'ко зби¹райу / зби¹райу у цей шоб та с'іл' була ¹коло ¹купки і ну ше ¹кажут шо **можна ¹через плече пере¹кинути** там шос' ка¹зати но йа не з¹найу не зна¹йу ц'ого з¹ібрала на¹зат таї ус'о таї пос¹тавила но с'іл' // (19); коли на¹приклат на стол'і хтос' ¹йів чи шо ро¹сипалас'а с'іл' а¹бо воп'ше йак'шо ро¹сипец'а с'іл' ¹начит' **т¹реба так ¹кинути ¹поза плече** / і йакшч'о на¹приклат с'іл' ро¹сипали то т¹реба ¹поза ¹плеч'і ¹кинути ¹позад ¹себе і ка¹зати **шчез'ни не¹чиста ¹сила остан'с'а св'а¹тий дух** шоб не ¹було с¹варок н'і¹яких це по ста¹рин:ому так ка¹зали йак'шо ро¹сипав с'іл' ¹сипиш і ¹кажеш **шчез'ни не¹чиста ¹сила остан'с'а св'а¹тий дух а¹м'ін' а¹м'ін' а¹мін'** це так йак'шо ро¹сипав с'іл'

// (19); *тре ка́жуть шо треба́ три рази́ че^нрез пле^нче ўз'ати́ і́ через пле^нче ўкинути́* // (11); *Ну шо зро́бити / ња да́пуст'ім б'рала с'іл' њак'шо ро́сипалос'а с'іл' ња б'рала ос' та́ку с'іл' і на́ л'іву і на́ п'раву с'торону́ і так ња ки́дала ну за́ себе* // (1); *треба́ кинути́ через пле^нче // шче кида́й че^нрез пле^нче / то шче ко́мус' кинеш в'оч'і // та то́д'і то́чно бу́де с'варка // так / так / це бу́ло так // ка́зали / шчо це на́ с'варку*// (2); *Брати́ с'іл' та шо ро́сипалас'а і че^нриз л'е́ве пле^нче по́сипати́ і́ че^нриз п'раве́ / і ска́зати / та по́суши / та по́корчи* // (10); *але њакш'чо ти роз́сипала́ с'іл' то ња вс'і́зда ста́райус' / њакш'чо роз́сипала́ с'іл' то ња в'з'ала́ ну́чечку і за́ себе кинула́ // а там нез'на́ю* // (17).

Розсипану сіль кидають винятково й через ліве плече, бо там, за народним повір'ям, ховається нечиста сила, тому потрібно таким способом її нейтралізувати [Як не посваритися...]: *то шоб не сва́ритис'а то в'з'ати њі'ї́ че^нрез л'і́ве пле^нче та́ко кинути́ чи л'і́воюу ру́коюу та́ко кинути́ три рази́ по́зад себе́/ ну шо з'на́ю то ка́жу*// (12); *В'з'ати њо²⁰ з'мести/ ну њак ро́сипалас'а і бист'рен'ко і ўс'о і то́д'і не бу́де с'варки/ше треба́ кинути́ с'іл' че^нрез пле^нче// Че^нрез л'і́ве пле^нче*// (18); *то шоб це́го не слу́чилос'а так ка́жуть / ко́лис' так ме́не в'чили те́пер ња так ка́жу / шо треба́ в'з'ати це де с'іл' роз́сипалас'а треба́ л'і́воюу ру́коюу в'з'ати чу́чут' ну њак ну́чка / це три́ пал'ц'і́ в'з'ати і́ че^нрез л'е́ве пле^нче кинути́ і ска́зати / сол'і́ сол'ево́ бол'і́ бол'ево́ а ме́н'і н'іс'к'іл'ки о́це так треба́ кинути́ то́д'і н'іх'то не бу́де / ну в'обшч'ім вс'о во́но про́йде*// (6).

4. Кинути через плече і засміятися одночасно: *њак'шо с'іл' ро́сипалас'а/ то треба́ ўз'ати тойі́ сол'і́ і кинути́ чирис п'раве́ і л'і́ве пле^нче/ і засм'і́њатис'а// шо с'іл' њак ро́сипалас'а/ то це полу́чайец':а њак на с'варку/ шоб^н вс'о пе^нре^нњишло на вс'о до́бре*// (22); *Аа / треба́ бу́ло / с'іл' че^нрез пле^нче кинути́ / і см'і́њатис'а* // (13); *њак'шо /так с'талос' ња њак'шо с'іл' ви роз́сипали/ то пот'р'ібно бу́ло зро́бити так /спо́чатку посм'і́хнутис' /в'з'ати с'іл' ш'ч'і́нку сол'і́/ і три́ рази́ пере́кинути́ че^нрез л'і́ве пли^нче/ і ска́зати певні́ сло́ва* // (8).

5. Кинути у воду, оскільки там може розчинитись, зникнути зло та всяка нечисть, оскільки її функції – це очищення, життєтворність [Москаленко 1993: 258]: *щоб не посва^ритис'а / с'іл' ки^дали ў^вводу // (2); то там зм'і^тали і в^воду висц^пайут і там ше шос'^кажут // (12).*

6. Викинути в помії: *Йа з^найу // Ко^лис о^це ро^сипалас' / то з'іб^рали / ^викинули ў^відро / ў^помийі / таї ўс'о / с'іл' / на^зад ни ^сипец'а // (20); не^у ^буде^ш сва^ритс'а йак'шо ти не^у сва^рлива / то ти ї не^у ^будеш сва^ритис'а / згор^нула / з'іб^рала / ^висипала в по^мийі в ту / таї вс'о / таї ^викинула / та йа^ка / на^шо та с^варка? (23); Йа не^у з^найу та^кого / йа ^взйала згор^нула ^кинула в по^мийі // (7); то щоб не було ^кажут ^тойі с^варки то де с'іл' там і хл'іб // ро^сипалас'а с'іл' ^треба по^ставити ку^сочок х^л'іба / по^ставила той ку^сочок х^л'іба а ^пот'ім вз'ала ган^ч'ірочку / і з'і^терла ту с'іл' і ^кинула дес' там в по^мийне в'ідро там шо ти дл'а сви^ней зли^вайши чи дл'а ^кого / це та^ка ^т'іна прикиета / шо йак'шо по^ставиў ту^ди хл'іб / то ^н'іби йак го^ворат / де с'іл' та і хл'іб / шо не буде с^варки / шо тре по^ставити ку^сочок х^л'іба щоб не було т'і^йийі с^варки // (3). Спостерігаємо також повне або часткове нерозрізнення ненаголошених голосних [е] та [и] у словах пирихрис^титис'а, ^витирти та ін., іменник жіночого роду 3-ї відміни в орудному відмінку однини має закінчення -ойу: ^с'іл'ойу, що характерне для подільського говору [Гороф'янюк 2023].*

7. Кинути речовину в піч: *Згор^нути йо^го // Ше йа та^ке ^чула / шо ў^піч ^кинути ^луче // (20).*

8. Віддати корові: *Ну шо зро^бити / з'іб^рати з'іб^рати теї ^тейі ўже ^сол'і не ^ставити на стіл ч'і ку^ди / а ўже дес' ^висипати ч'і ко^ров'і / о^собино ^б'іл'ше ко^ров'і / м / присо^лити / бо сви^н'і то н'е / бо во^но та^ке / йак сви^н'а бу^де / сви^н'а ^рийе / а ко^рова ш н'е / ко^рова ^мукайе ўс'о / от ко^рова йак ^хоче во^ди / то йак му му / а шо / да^йеш ^воду теї пйе // і ше ^воду ^мона гет' ко^ров'і ^давати ^чут' при^сол / н'е / с'іл' да^йут / куп^л'ати ^лижут / а да^вати ^воду ^пити ^чут' ^сол'і ^кидати ї во^на пйе / то не ^буде йі'йі су^шити / гота^ке / а шо // (15).*

9. Не сваритися, жити дружно: це *мирно жити / щоб не сваритися* // (25); *Потрібно з'їзати сіль і дес'її висипати таї чоґо сваритися не треба сваритися* // (16); а *їак сіль роґс:ипалас'а / ну/ знайте/ тоді обмежно треба до уґо м'їж собою/ їак с'їм'їа м'їж собою/ щоб було/ може це їакийс' предмет/ а пот'їм воно ни добре//* (11); *Ну з'їїти чи уступити одним другому чи примиритися* // (24); *Не сваритися* (1); *Не треба розсипати сол'ї, / щоб не було сварки* // (5); *їак заґочеш сваритися то ї з н'їчоґо то посварис'а / а їак їе чоґо посварис'а і їак розумна л'удина / їак аґо з'їїде / аґо змовчит / аґо пиритир'їт таї щоб не було таке сварки* // (23).

10. Витерти стола: *Леґен'ко з'їзати / и с того / витерти стола щоб не було* // (25).

11. Перехрестити сіль і перекинути через голову: *треба їїїї перехрестити а це таке нам казала мама перехрестити і три рази через голову перекинути / пучеч'ку в'з'ала через голову и пучеч'ку ўз'ала через голову перекинула три рази* // (21).

12. Поцілувати сіль: *колис' казали/ шо треба з'їзати сіль і поцілувати їїїї/ так само/ їак буґаїе ўнаде хл'їб на п'їдлогу/ і о три п'їдн'ати і поцілувати/ щоб було уґе добре/ так само/ щоб не посваритися / обмежно сіль з'їзати і поцілувати сіль і висипати* // (11).

13. Покласти на язик: *шоб не було сварки в хат'ї то ту сіль треба з'їзати і поставити трошки на їазика* // (16).

14. Вийти з хати: *їти одному з хати / таї ни будеш сваритися / оґе таке було* // (23).

15. Присипати цукром: *Ну / їак каґут' л'уди / шоб сварки не було / то можна присипати зверху сахар'цем / то воно і не буде сварки* // (5).

16. Перехреститись: *їакшо сіль роґс:ипалас'а на стол'ї / пот'їбно їїїї згорнути на купку / ўз'ати пушкою і три рази пирихриститися / шоб ни було сварки* // (10); *Треба ўз'ати у пушку сол'ї і ии сіль'ойу пирихриститися* // (10);

Ну шо зро¹бити / пере²хре³с¹тити с¹іл' / з¹іб¹рати теї ўс'о //
(15).

Отже, згідно з народними повір'ями подолян, розсипана сіль на столі є знаком наближення сварки, біди чи іншої неприємності, оскільки вона здавна була надзвичайно цінним продуктом. Щоб нейтралізувати це погане передвістя й відвести лихо, люди вживали низку дій: змовчати, зібрати сіль і викинути її у воду чи помий, голосно засміятися, або ж жбурнути через ліве плече, де, як кажуть, знаходиться нечиста сила. Найбільш дієвим методом уважалося просто жити мирно й уникати сварок між собою.

Подальший розвиток дослідження полягає в розширенні ареалу збору даних з метою фіксації й опрацюванні матеріалів із більшої кількості населених пунктів, відповідно – говірок, говорів і наріч. Це дасть змогу сформувати цілісне панорамне бачення відображення символіки солі в обрядових діях і світосприйнятті українців.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гороф'янюк І. В. Подільський говір // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2023. Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-880454> (дата звернення: 25.01.2026).

2. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. Корсунь-Шевченківський : Вид. В. М. Гавришенко, 2015. 911 с.

3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.

4. Матузкова О. П. Лінгвокультура та переклад: монографія. Одеса: Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2022. 226 с.

5. Москаленко М. Н. Українські замовляння. Київ : Дніпро, 1993. 307 с.

6. Свищ Н. М. Мова українського весілля як об'єкт етнолінгвістичної та лексикографічної інтерпретації. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер.: Філологічні науки*. 2017. Вип. 13. С. 41-54.

7. Тютюнник Г. Климко. URL: <https://litarchive.in.ua/klymko-hryhir-tiutiunnyk> (дата звернення: 18.11.2025).

8. Як не посваритися через просипану сіль? Чи варто взагалі вірити прикметам? *Ukr.Media*. URL: <https://ukr.media/science/347011> (дата звернення: 18.11.2025).

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ

1. с. Блажіївка, Хмільницький р-н, Вінницька обл.
2. с. Болган, Тульчинський р-н, Вінницька обл.
3. с. Браїлів, Жмеринський р-н, Вінницька обл.
4. с. Бубнівка, Хмельницький р-н, Хмельницька обл.
5. с. Великий Митник, Хмільницький р-н, Вінницька обл.
6. с. Верхнячка, Уманський р-н, Черкаська обл.
7. с. Голенищеве, Летичівський р-н, Хмельницька обл.
8. с. Городківка, Тульчинський р-н, Вінницька обл.
9. с. Демидівка, Вінницький р-н, Вінницька обл.
10. с. Дзигівка, Могилів – Подільський р-н, Вінницька обл.
11. с. Зозів, Вінницький р-н, Вінницька обл.
12. с. Івча, Вінницький р-н, Вінницька обл.
13. с. Козинці, Гайсинський р-н, Вінницька обл.
14. м. Ладижин, Гайсинський р-н, Вінницька обл.
15. с. Лісова Лисіївка, Хмільницький р-н, Вінницька обл.
16. с. Ломачинці, Сокирянський р-н, Чернівецька обл.
17. с. Михайлівка, Гайсинський р-н, Вінницька обл.
18. с. Міз'яківські Хутори, Вінницький р-н, Вінницька обл.
19. с. Оляниця, Гайсинський р-н, Вінницька обл.
20. с. Сальник, Хмільницький р-н, Вінницька обл.
21. с. Старостинці, Вінницький р-н, Вінницька обл.
22. сел. Томашпіль, Тульчинський р-н, Вінницька обл.
23. с. Устя, Гайсинський р-н, Вінницька обл.
24. с. Шепіївка, Хмільницький р-н, Вінницька обл.
25. с. Яворівці, Хмельницький р-н, Хмельницька обл.

***Вікторія Білецька (м. Кам'янець-Подільський)
Наук. керівник – д. філол. н., проф. Коваленко Н. Д.***

ПРОТИСТАВЛЕННЯ КОЛИСЬ-ЗАРАЗ У ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТАХ

Із плином часу та активним розвитком інформаційних технологій з'являється все більше нової лексики у всіх мовах світу, українська не є винятком. Масштабна урбанізація та вплив

інтернет-ресурсів продукують значні зміни в діалектах, у результаті чого велика їх частина поступово втрачає свої унікальні риси або ж зникає зовсім, тобто відбувається осучаснення мовного світобачення і, відповідно, зміна життєвих цінностей, поглядів та уявлень про буденність. Саме тому важливим і актуальним є фіксування, аналіз та опис діалектного мовлення як носія історичних уявлень та традицій народу. Особливо чітко це простежуємо в діалектних текстах української мови, де особливе місце посідає протиставлення «КОЛИСЬ – ЗАРАЗ». Воно відображає не лише часові зміни, а й дещо глибші трансформації в житті українців.

Мета пропонованого дослідження – аналіз особливостей реалізації протиставлення «КОЛИСЬ – ЗАРАЗ» у діалектних текстах української мови. Окрім цього, мета полягає у з'ясуванні того, як через це протиставлення відображаються зміни в культурі, світогляді та побуті носіїв мови. Яку роль воно відіграє у збереженні та передачі колективного досвіду.

Проблему протиставлення діалектних текстів у своїй праці досліджували українські лінгвісти К.Д. Глуховцева, Н.О. Руснак, Н.Д. Коваленко та ін.

У діалектному мовленні лексема «колись» асоціюється із чимось звичним та канонічним. Вона відображає традиційний спосіб життя та охоплює значну частину часу. Колись – це так, як було в дитинстві та/або молодості інформанта, так як було і за життя його предків, тобто до періоду значного зростання інформаційної епохи. Лексеми «зараз» і «тепер» передають не тільки те, що відбувається в теперішній момент (у цю хвилину), а й в загальному номінують актуальні події, що відбувались у житті мовця: *А Марійку ти собі, парубче, вибий із голови. Я її з тобою не звінчаю ні тепер ні в четвер* [Білоноженко 1993: 879]. Цікаво, що загальні уявлення про минуле часто подаються інформантом як щось суб'єктивно правильне та позитивно забарвлене. А сьогодення – навпаки, піддається негативному оцінюванню та скептичному висловлюванню про теперішні події. Як от порівняння одягу, наприклад: *Ко^лис'^л йупки бу^ли / ко^жухи бу^ли / сп'^ідниц'^і ши^рок'^і бу^ли / в т'^і сороч^ки пови^шиван'^і бу^ли / а ти^пер*

*жи ни те / повиши'вайут' / та та'к'і ж ку'цен'к'і ру' кава / і ти'пер жи 'бачте / йак ти'пер од'а'гайуц':а / ни так жи / йак кол'ис' од'а'гал'ис' (с. Литвинець Канівського р-ну Черкаської обл.) [Мартінова 2013: 111]. Крім побутових проблем, у діалектних текстах інформанти яскраво описують і календарно-обрядові свята, де протиставляють минуле з теперішнім. Наприклад, під час опису весільного обряду, інформант підкреслив, що зараз шлюби не такі міцні, як колись: *зabwe'вайут' в 'тому дво'р'і к'ілок // вс'о / вже не 'нада б'іл'ш роз'ходить'с'а // ну / 'ран'ше ж і жи'ли / роз' вод'іу 'мало було / пожеи'нилис'а і жи'вут' // і с:'векрами / і з бат'ками / і ве'ликими 'с'ім'ами (сmt Білокуракине Білокуракинського р-ну Луганської обл.) [Лєснова 2013: 48].**

Отже, можемо простежити засудження порушення загальносупільних норм і вияв чітких моральних цінностей. Згадуючи дитинство, інформанти також часто демонструють оцінне ставлення до сучасного покоління: *ми йак мал'і / 'бавилис'і 'дуже 'файно // ти'пер 'с'едут 'перед тим ком'путиром / шо ни 'виде н'і с'в'іта 'б'ілого (с. Завалля Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.)» [Коваленко 2020: 58].*

Окрім можливості простежити в діалектному мовленні зіставлення святкових і буденних подій, також чітко вирізняємо показові зміни на лексичному рівні. У текстах фіксуємо трансформацію номінацій, коли традиційні для інформанта діалектні назви поступово витісняються загальноновживаними відповідниками. Мовці самі звертають на це увагу, використовуючи конструкцію «КОЛИСЬ – ЗАРАЗ», і коментують: *росп'летут йі'йі / то'д'і 'мама ўже заложує на 'н'уіу 'вел'ан / колис'ка'зали / 'зара'кажут фа'та / а колис' 'вел'ан (с. Сутківці Ярмолинецького р-ну Хмельницької обл.)» [Коваленко 2020: 451]. Важливим аспектом повсякденного життя, який знаходить відображення в діалектному мовленні, є сфера харчування. Українські жінки приділяють значну частину свого часу приготуванню їжі. Це залишило свій слід і на лексиці, де простежуємо як змінювалися назви страв: *у нас сво'йе вс'і'да ви'но / наливка / о'но й 'зараз в бут'л'ах сто'ят'**

виш'н'і / ти'пер замо'рожуємо 'овоч'і на 'з'іму / а то'д'і су'шил'и / 'т'іки су'хе бу'л'о / су'шил'и та й ва'рил'и / уз'вар ва'рил'и / кам'пот 'зараз нази'вайш'а / то'д'і уз'вар був / 'яблука / з'руш'і 'сушин'і (с. Сушки Канівського р-ну Черкаської обл.) [Мартинова 2013: 105]. Також фіксуємо колишні та сучасні назви предметів побуту: 'Зараз пи'чут' пир'іж'ки і хл'іб / в нас б'л'ахи / а от скр'із' 'кажут' 'деко / 'я'ке правил'н'іше 'деко по на'учному / а у нас б'л'ахи / а от на'приклад скр'із' 'кажут' 'деко / 'є спиц'і'ал'но х'ворми та'к'і дл'а 'ц'ого хл'іба жи'л'ізн'іх 'вормочки / а по'б'іл'ше в б'л'ахах / у 'деко / 'деко во'но нази'вайш'а / во'но 'деко (с. Сушки Канівського р-ну Черкаської обл.) [Мартинова 2013: 106].

У діалектних текстах носії мови досить часто звертаються до узагальненого порівняння життєвого устрою населення «колись» і «зараз», не оминаючи такі теми, як відпочинок, сім'я, робота, добробут. Часто сучасність вони оцінюють доволі критично, тоді як минуле постає, як щось більш упорядковане, зрозуміле і значно «краще». Проте такі висловлювання значною мірою зумовлені суб'єктивно-ностальгічним сприйняттям реальності і тим, що «колись» припадає на період молодості інформантів. У спогадах цей час асоціюється з активністю та веселощами, з відчуттям справжньої повноти життя. Навіть складні умови праці, соціальна нерівність і фінансові труднощі не стають на заваді приємним спогадам, і найчастіше оцінюються просто як частина життєвого досвіду: *Ну да / на 'ферм'і були ї 'кон'і / та'ке / шо ўс'им обр'об'л'алос' / а 'зараз же не^uмає н'іч'о / 'зараз же ўсе ўже уш'ло // а 'ран'ше 'я ж ка'жу було і т'рудно і ўсе / ну було і ве^uсе^uл'іше / і ро'били 'л'уди / і п'разнували / 'весе^uло було (с. Литвинівка Біловодського р-ну Луганської обл.) [3, с. 23]; У од'ного в нас буў / 'як в'ін з'вет'с'а / про'ігроват'ел' / плас'т'інки кру'тили // і о'то в 'кого 'я'к'і плас'т'інки при'нос'ат' і о'то к'рут'ат' / не^uре^uноску с'хати і о'то к'рут'ат' / 'музика горло'пане! // о'то во'ни о'цим розвл'е'калис'а / не так / 'як 'зараз // ну / а вспоми'найут' / шо 'гарно було / 'кажут' / в нас 'луч'ше було / ч'ім 'зараз вр'ем'є'на // ну / 'каждому ж сво'є // о'то та'ке було (с. МТ*

Білокуракине Білокуракинського р-ну Луганської обл.)» [Леснова 2013: 43].

Попри поширені в діалектному мовленні ностальгійні оцінки на користь минулого, є й численна кількість протилежних за змістом суджень. Значна частина інформантів наголошує, що сучасне життя видається легшим і зручнішим, у порівнянні з минулим. Мовці зауважують, що раніше витрачали багато часу на ведення господарства, виконували важку фізичну роботу, а тепер більшість процесів спростились: *в нас сад був ви'ликий / то йа все з'найу / у'се й бу'л'о / і кл'уб'н'іка вже нача'ла / вже 'п'ісл'а вой'ни / са'дил'и кл'уб'н'іку / ў'с'ак'і з'найу / та'ке во'но і ти'пер / і то'д'і / ну то'д'і в кожного хто шо поса'див / то те й йо'го / а ти'пер же ж то 'можна ку'пит' / 'нашо ж йо'го 'голову мо'рочит' / і ма'л'ина у'с'ак'е / і 'зараз у' мене все йе і кл'уб'н'іка / й ма'л'ина / і абри'коса і / все та'ке* (с. Сушки Канівського р-ну Черкаської обл.) [Мартинова 2013: 104]; *ну / ко'нешно / жи'т':а бу'л'о труд'не / ни та'ке / йак о'це 'зараз / хоч 'зараз і т'рудно 'кажут' і т'рудно / ну все та'ки і 'йісти йе у л'у'дей 'л'уч:е / о'це і в нас о'це йак здо'ров'і 'л'уди / дак по дв'і / по три ко'рови дир'ж'ат' / 'йіз'д'ат' прода'йут' / 'йес'т' з'рош'і / ну 'пенс'ійу ж 'начал'и да'ват' / то ж ма'л'у / а то'д'і вже 'б'іл'шу 'начал'и да'ват' / ну то йак у'же ж хто зу'м'іє / а го'род о'це ж і йа / йа'кий с'тариц' / а оброб'л'айу го'род жи св'ій 'кажин год / і 'йес'т' у' мене кар'топл'а / й бу'р'ак / ну все та'ки й 'пенс'ійу пол'у'чайу / ку'пуїу там моло'ка чи шо / ку'рей ди'с'аток дир'жу* (с. Тарасівка Гребінківського р-ну Полтавської обл.)» [Мартинова 2012: 41].

Також простежуємо як значно покращилося життя в релігійній сфері, інформанти підкреслюють, що тепер будь-хто вільно може відвідувати церкви, наголошують про велику кількість молодих прихожан: *так визи'вали ж в рай'ком ме'не / то'д'і ж у 'церкву н'іл'з'а бу'ло хо'дит' // а 'бач'іш // а то'д'і ж // 'зараз по'жалуста то'б'і с'т'іки моло'дих ў'же / ми ос' 'йак це 'йіздили на той / 'Паску сва'тит' // так 'Боже! / с'к'іки моло'д'ожи ў' 'церкв'і! / ої ої ої ої / а йа'ка ж краса'т'іш'ч'а!*

йа/ке ж у/се хо/роше! (с. Парневе Біловодський р-ну Луганської обл.) [Леснова 2013: 35].

Отже, протиставлення «КОЛИСЬ-ЗАРАЗ» у діалектних текстах української мови виступає потужним засобом відображення лексичних та соціокультурних змін. Воно реалізується в розповідях інформантів про традиції, побут, організацію життя, святкові події та інші сфери. Аналіз засвідчив, що це порівняння часто має різний оцінний характер: з одного боку, інформанти ностальгують за минулим, з іншого, усвідомлюють, що сучасні умови життя мають безліч переваг, зокрема полегшення побуту та розширення можливостей. Особливо важливим є те, що зіставлення «колись» і «зараз» фіксує деформації в лексиці: зміна традиційних діалектних одиниць на сучасні лексеми.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоноженко В.М. та ін. Фразеологічний словник української мови. Київ : Наук. думка, 1993. Кн. 2. С. 529-980.
2. Коваленко Н.Д. Західноподільські та суміжні говірки. Тексти. Кам'янець-Подільський, 2020. Т. 2. 512 с.
3. Леснова В. В. Говірки Східної Слобожанщини: збірник діалектних текстів: навч. посіб. Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. 304 с.
4. Мартинова Г.І., Щербина Т.В. Говірки Західної Полтавщини : зб. діалектних текстів. Черкаси : Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2012. 154 с.
5. Мартинова Г.І., Щербина Т.В., Таран А.А. Говірки Черкащини: зб. діалектних текстів. Черкаси : Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2013. 121 с.

*Дарина Бурбеза (м. Вінниця)
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Гороф'янюк І. В.*

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ПОХОВАЛЬНОГО ОБРЯДУ ЦЕНТРАЛЬНОГО ПОДІЛЛЯ (НА ТЛІ ЛОКАЛЬНОЇ ТРАДИЦІЇ С. БОЛГАН ТУЛЬЧИНСЬКОГО Р-НУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛ.)

Етнолінгвістика як наукова галузь поєднує мовознавчі та етнографічні методи дослідження лексико-граматичного інструментарію, у якому закарбовано культурний код нації. Поза межами літературного стандарту, власне в діалектному ареалі місцева говірка виступає осередком тривалої консервації архаїчних елементів, витіснених уніфікаційними процесами з публічного вжитку. Своєрідність народного мовлення, породжена певною ізоляцією й традиційністю передачі знань, дозволяє зберегти семантичні риси етнокультурної ідентичності. У цій перспективі тема «глибинного й народного» не зводиться до стилізації «під фольклор», а розширює розуміння повторюваних мовних формул, табуїзованих назв, евфемізмів, ритуальних номінацій і наративних сценаріїв громади.

Проблематика нашої статті зумовлена тим, що поховальна обрядовість у слов'янських традиціях є одним із найбільш консервативних сегментів культури, де тривко взаємодіють дохристиянські уявлення про межу між світами та християнський канон ритуальної дії. І. Гороф'янюк аргументує особливий статус цього матеріалу для етнолінгвістики тим, що «смерть, а ще більше стан людини після смерті ще й дотепер приховує чимало таємниць, а невідоме споконвіку лякало людину», тому обряд «шанують і максимально зберігають у вигляді, успадкованому від батьків, бо вірять, що будь-яке відхилення неминуче буде покарано» [Гороф'янюк 2015: 64]. Саме страх змін і покарання за порушення звичаю стає чинником стабілізації обрядової мови: усталені вислови й номінації легітимують обряд як «правильний», знімають тривогу, впорядковують комунікацію в ситуації втрати.

Актуальність теми підсилюється і станом дослідженості регіону. Окреслюючи Поділля як «лакуну в українському інформаційному просторі традиційного поховального обряду» [Гороф'янюк 2015: 63], дослідниця пропонує розглядати традицію Центрального Поділля як цілісний «обрядовий текст», де дії, атрибути та номінації є нерозривно пов'язаними.

Мета статті полягає в етнолінгвістичному описі поховального обряду Центрального Поділля через вербалізацію його елементів, з акцентом на локальну традицію с. Болган Тульчинського району Вінницької області, що дозволяє простежити взаємозв'язок мови та культурних уявлень про смерть.

Емпіричну базу формують польові матеріали зібрані в с. Болган Тульчинського району Вінницької області, зроблені від двох інформаторів: Драгомаз Галини Миколаївни (1950 р.н.) та Цвігун Галини Григорівни (1950 р.н.), які прожили все життя в Болгані. Їхні свідчення репрезентують не «вивчену» оповідь, а спонтанну розмовну практику, де обрядові номінації функціонують у природному контексті комунікації. Хронологічно матеріал охоплює сучасний стан традиції з ретроспективними згадками інформаторів про «колись» як носія локальної історичної пам'яті.

Село Болган Тульчинського району Вінницької області розташоване на подільському пограниччі України та Молдови; у мовленні місцевих мешканців проступає поєднання загальноподільських рис і контактних нашарувань, а сам локус описується інформаторами як простір долини й річки Кам'янки, обрамлений скелястими схилами.

Під час дослідження з'ясовано, що поховальний обряд Центрального Поділля ґрунтується на архаїчних уявленнях про смерть як межовий стан, що зумовлює систему мовних табу та активну евфемізацію. О. Пискач зазначає, що вербальні репрезентанти концепту «смерть» в українських говірках формують розгалужену мережу вторинних номінацій, зумовлену як екстралінгвальними чинниками (небуденністю явища, страхом, вірою в «магічну силу слова»), так і прагненням уникнути комунікативного дискомфорту в

ситуаціях, пов'язаних із вмиранням і похованням [Пискач 2021: 181]. Табу на пряме називання смерті не лише пом'якшує висловлювання, а формує культурно закріплені мовленнєві норми, у межах яких замітники забезпечують ритуальну безпечність і можливість говорити про травматичне непрямо.

Зокрема, подільські формули на зразок: *йак поми^ерайі і /каже ду^ша п'иш^ла на /небо//* (Драгомаз Г. М.) замінюють пряму констатацію факту сакралізованим описом. Тому в подільському дискурсі смерть вербалізується не як «кінець», а як «відхід» чи «дорога», маркуючи зміну просторово-часового статусу людини.

У народній традиції похоронний обряд постає тривалим процесом переходу людини зі світу живих. В. Гнатюк зазначає, що цей ритуал вибудовується навколо ідеї «проводів», де чітка послідовність дій та словесних формул забезпечує правильний шлях душі [Гнатюк 2019: 36]. Похоронна хода й ритуальні зупинки виконують важливу світоглядну функцію, утверджуючи смерть як рух і зміну стану. Ця модель безпосередньо корелює з болгарською традицією, де акцент зміщено з факту смерті на сакралізований порядок прощання.

У ширшому світоглядному вимірі такі мовні стратегії пов'язані з традиційними уявленнями про душу як автономну сутність, здатну до мандрів між світами; а слово виконує описову й охоронну функції. За спостереженням В. Войтовича, зміна онтологічного статусу людини вимагає особливої обережності в мовленні: уникання прямих назв і використання непрямих формул [Войтович 2002: 384].

У локальній традиції с. Болган поховальний сценарій розпочинається з вербалізації передсмертного стану: *Л'у^дина ўже п'рисмерт'і // та Прис^лмертн'ї стан ўже потой^б'ічний /зустр'іч з потой^б'ічним с'в'ітом //*. Зіставлення цих номінацій із працею О. Пискач дає змогу чіткіше окреслити їхні функції. Дослідниця зазначає, що в закарпатському говорі абсолютна більшість субститутів стосується смерті як процесу й має дієслівну семантику; особливо частотними є фраземи на

позначення наближення смерті та агонічного стану, які виникають через фразеологізацію, метонімізацію і метафоризацію та базуються на темпоральних і просторових маркерах [Пискач 2021: 183].

Після настання смерті активізується система «пристойних» назв померлого. Промовистою є нейтрально-ритуальна номінація: *По^ук'їйник у нас 'кажут'// або У'мерша л'у'дина а 'бат'ушка ми в'ідс'п'івуємо у'сопша л'у'дина// це зас'нула во'на про'будец':а на страш'ному су'д'і не 'кажут' шо по'мерла а у'сопша// во'на зас'нула//* (Цвігун Г. Г.).

Самостійний змістовний вузол формують оцінні судження про «легку» чи «важку» смерть. У болгарському матеріалі важка агонія може пояснюватися «гріховністю», тоді як спокійний відхід – праведністю: *Ну йак у 'кого смерт' йа'ка/йе шо ти^ехо поми^ерайе л'у'дина йе шо б'йец':а йе шо кри^ечит' йе шо 'гаўкає 'даже^у// ну хто йак заслу'жи/ 'кажут' шо це з'р'їшна 'дуже л'у'дина шо це 'б'еси йї 'їже бе^урут' 'душу не 'ангели а 'б'еси то'го так 'мучиц':а л'у'дина перед с'мерт'у і йе та'ка л'у'дина шо че^укайе 'або ко'гос' 'р'їдний шоб при'шоў шоб по'мерти 'або шоб с'в'аш'чен:ик при'шоў/ а йе л'у'дина шо с'в'їтла че^укайе шоб 'дали/ не 'може 'їмерти не 'може 'кончитис'а//* (Цвігун Г. Г.).

Відомі також практичні способи полегшення смертельної агонії: *Ко'лис' йа 'чула в'ід с'тарших л'у'деї в'ід 'мене 'возрастом у 'ланц'ї ка'зали шо йак л'у'дина 'мучайац':а от т'реба 'дати йї шоб во'на по'мацала ру'кою ко'жух//, причому: без р'їзниц'ї чий/ ко^у'жух шоб во'на по'мацала і во'на поми^ерайе//* (Драгомаз Г. М.).

Наступні етапи обряду в болгарській традиції також мають чітко окреслену організацію: обмивання, одягання й «збирання» тіла. Акцент не на побутовій гігієні, а на ритуальній чистоті та «правильного» порядку дій: *Обми^еван':а по'мерлого про'ходи то^у'д'ї коли л'у'дина по'мерла/ л'у'дину не по'миту не с'таўл'ат у дубо'вину// 'мийут у'л'али 'ї 'тазик чи 'ї 'миску во'ди і пла'точком/ це не йак с'таўл'ат' у 'ван:у та ку'пайут' пла'точком об'мили// бо йак 'кажут' це ж не дес' з г'лини 'виїн'али йо'го та т'реба 'мити*

добре// обмили платочком на другий ден уста йуть значит' чи д'яти чи ха(дз) ійї і платочком зноу наново лице лиш одне лице витерли і платочок поставили у труно ту да// (Драгомаз Г. М.). Обмивання виконують жінки: Б'іл'ше ж'інки йдут і чо'ло'в'іка ўми'вайут і б'іл'ше ж'інки і ж'інки пон'і'майут ўб'рати л'у'дину йак там закру'тити шо т'реба ж'інц'і шо т'реба чо'ло'в'іку ж'інка лучше це з'найе/ а чолов'іки цего/ ну йа'к нема н'ікого то та'ке при'ходить'с'а і чо'ло'в'ік там шо роби ну б'іл'ше йа з'найу шо ц'і ж'інки йе та'к'і // (Цвігун Г. Г.). Дії з водою після обмивання покійного є архаїчним способом «відведення» смерті від дому: ту воду вили'вайут дес' так шоб н'іх'то не хо'диў по цій во'д'і дес' п'ід йа'кимос' д'еревом// (Цвігун Г. Г.). Це зближує локальну норму з поліськими практиками очищення, де логіка відмежування від світу мертвих реалізується через суворий контроль над матеріалами, що контактували з тілом (як-от спалення одягу) [Конобродська 2007: 192].

Відсутність спеціального терміна на позначення виконавиці обмивання: ц'і шо мили//, або описова характеристика: н'е йї'йї н'і'йак не назив'айут / а п'росто п'рос'ат' от їди по'миї по'к'їйного// (Драгомаз Г. М.) не свідчить про низький соціальний статус цієї особи. Важливість її ролі підтверджує обрядова «плата»: хто шо хоче да'їе да'йут' курку ко'лис' по старо'даўн'ому це курка шоб до'рогу п'орпала ка'зали ста'р'і л'уди// несли ко'лис' перед по'коїником зараз так да'йут' і да'йут' хл'іб да'йут хус'тину чи рушни'чок і плат'ат' з'рош'і / ск'іл'ки хто там да'їе// (Цвігун Г. Г.).

Номінація поховального вбрання як «одежа на смерть» унаочнює, що ритуал переходу моделюється не лише діями, а й суворим кольоровим кодом. Білий колір увиразнює семантику чистоти та відмежування від буденного: Желател'но б'ілий пише ў Б'ібл'їйї шоб б'ілий с'в'ітлий йак Ісуса Хрис'та буў на возне'сен':а // ко'лис' хо'вали ста'р'і л'уди ста'рих л'удей б'іла со'рочка та'ка л:'ана і с'ір'і шта'ни чо'ло'в'іков'і а ж'ін'ц'і і чорна с'п'ідничка о'це ко'лис'

так хо'вали ¹б'іла хус'тина// а те^uпер ўже разноц'в'етн'і пла'точки хустинки кра'сив'і йе// (Цвігун Г. Г.).

«Застебнуте» мотивується через заборони й наслідки: *йе йакиш'чо поми^eрайе чоло¹в'ік ¹ж'інка ли^eшайец':а/ во'на ¹хоче ше в'і'д:атис'а/ шта'ни не за'шч'іпл'уйе//*, тобто душа може захотіти повернутися через незастебнутий одяг (Драгомаз Г. М.). Для неодружених дівчат і хлопців зберігається архаїчна «шлюбно-поховальна» символіка: *Ну неод'ружених хо'вайут йакишо ¹д'іўчина у в'ін'чал'ному в'і'ночку у ¹б'ілому н'лат':і ¹б'іл'і ¹туфл'і/ так і ўби'райут' ну н'і'в'есту то ж'ін'іха ж'ін'іха ўби^eрайе ¹чорний кос'т'ум кла'дуть' йо'му бу'кет н'і'в'ест'і так ¹само//* (Цвігун Г. Г.).

Нічне пильнування в Болгані вербалізоване як «сидіти», у поєднанні з імперативною нормою читання псалтиря: *Ну ко'лис' нан'і'мали ста'рих л'у'деї шоб си^eд'іли по¹к'їйника са'мого не ¹можна ли^eшати йакиш'чо са'м'і не си'д'ат' ну йе шо ¹можут' си^eд'іти а йе шо не ¹можут' коло по'к'їйника си^eд'іти бо'йац':а // нан'і'мали ста'рих л'у'деї їти чи'тали псал'тир ¹ц'ілу н'іч а ста'р'і баб'ки со¹б'і там си'д'іли мо'лилис'а //* (Цвігун Г. Г.) Така установка розкриває стрижневу ідею центральноподільського обряду: межовий час після смерті потребує особливої охорони та дисципліни, адже душа «в дорозі» є найбільш вразливою до порушення сакрального порядку [Гороф'янюк 2015: 68].

Звідси логічно впливає локальна етикетна заборона на сміх і «легковажність» молоді: *це ¹дуже не ¹можна та'ке це ¹дуже гр'іх ве^uликий т'раур //* (Цвігун Г. Г.), яка не зводиться до моральної настанови, а працює як механізм контролю над звуком і поведінкою в сакральному просторі дому: у межовий момент мінімізувати хаос.

Також відомо про господарське табу: *¹кажут' шо ¹терпнут' ¹руки у'ден' ¹тойі йак по'мер по¹к'їйний не ¹можна ро'бити// ¹даже^u не ¹робл'ат' ¹р'ідн'і н'і'чого та'кого/ і не здо'ровайуц':а майец'а ў:іду не пода'йут' ¹руку//* (Драгомаз Г. М.); *зам'і'тати до ¹деўйат' дн'іў не ¹можна йакишо ¹р'ідн'і ў ¹хат'і ¹поки ¹деўйат' дн'іў у нас не*

зам'ітайут' / а /пот'ім /деўйат' /дн'іў /пройшло і ўже то^вд'і зам'ітайут' // (Цвігун Г. Г.).

Комплекс локальних світлових атрибутів. Каганець як функціонально спеціалізована «смертельна лампадка», призначена не для побуту, а для супроводу душі; важливо, що в діалектному описі збережено технологічну «матеріальність» обряду (форма, календарне маркування) : а це шо йак ко/лис' поми^ерали /л'уди то ро/били та/киї кага/нец' ка/зали// на сп'ід /л'айут' во/ди з/верху /л'айут' о^вл'ітку клад'ут у п'іўл'ім/рову /баночку/ і /потом /робл'ат' із /вати то /мочиц':а там у т'іі о^вл'іц'і бо во/дичка три^емає о^вл'ітку// /мочиц':а і во/но го/рит' і ро/били ше с'в'ічку /даже^у йа ро/била ў свому /в'іц'і// /м'ірайут' /ниткоюу л'у/дину йа/ка л'у/дина йа/киї р'іст у /нейі// і скла/дайт' ут/роїі /нитку із і/рису нит/к'і виши^евал'н'і чи ўйа/зал'н'і /б'іл'і і ск'рут'ували і ми в'іск ка/чали так мйа/киї пок'лали на пли/ту там де гото/вилис'а ро/били ўс'о на /похорон//тій там пок'лали дес' на пли^ету в'іск в'ін по/мйак ми ру/ками так і о/так ми ўкачували у ту /нитку і ро/били та/киї кру/жок// с'тавиўс'а в'ін тої кру/жок із с'в'ічкоюу на с'т'іл на та/р'ілку/ йа/ка у /кого була// була жис'т'а/на та с'тавили шо йак де го^вр'іти йак дого/рит' до к'ін'ц'а шоб не /лопнула та/р'ілка// /але ц'а с'в'ічка с'в'ітилас'а і на /похорон і на /деўйат' ден' і на /сорок ден' і хто ро/биў п'іў/року хто маў /в'ідки і на р'ік// (Драгомаз Г. М.). Вода / олія / ватний гніт працює як стабільне джерело контрольованого світла, а отже, як видимий знак присутності ритуального порядку у просторі смерті. Зразково також, що болгаряни чітко розрізняють сфери дії ритуальних «вогнів»: каганець і поминальна свічка належать до поховально-поминального циклу, тоді як «громниця» виводиться в іншу, апотропеїчну площину: то г/ромниц'а це йак гр'ім гри^емит'то ст/р'ім'енс'ку с'в'ічку ви/ходитьи шоб гр'ім не/ то п/росто /зоўс'ім /друге до /похорону до смерт'і во/но не^умає н'ічого т'і св'ічки то /друг'і прик'мети// йаки/о гри/мит' /дуже блискайе то ст/р'ім'енс'коюу с'в'ічкоюу ви/ходитьи// йак /град іде це та/к'і прик'мети /друг'і // (Цвігун Г. Г.), це розмежування

демонструє, як традиція «розкладає» сакральні предмети за функціями й ситуаціями, не допускаючи їхнього змішування.

Характер ритуалу концентровано виявляється в момент винесення труни, який у Болгані осмислюється як небезпечний рубіж, тому простір хати «закривають» негайно й категорично: *випрова^джайут' у́же да ^ввинесли ^двер'і зак^{ри}вайут' // ^двер'і по^вин':і ^ббути ^б'ігом зак^{ри}т'і/ і йа^кшо по^к'іїник по^мер то ч'іп^л'айут' та^ку хус^тину ^около ^двер'і //* (Цвігун Г. Г.).

У локальній соціоритуальній структурі виразно проступає роль духовної спорідненості, яку інформанти називають прямою лексемою «нанашки». У наведеному свідченні важливий не лише сам термін, а й те, як через нього окреслюється тривала взаємна залученість та підтримка: *йе ^хворий шо ^мучайац':а ат^би от на ^х'ім'ію ^ходит' йа^к о^ц'а на^нашка ^Гал'а Паў^лушкова/ во^на ^доўго ^мучила^с'а // ^але знай шо бо^л'ачка йа^ка ^бл'у^дина ^крепка не ^ббула і здо^рова ну йа^к у^чешиц':а бо^л'ачка то во^на так ^виснажи л'у^дину ^поки не ^кончит' ^поки не ^кончит' // от йа^к зак^ін^чило^с'а йіі ^жи^т'а так ^само йа^к і ^Ол'і Ми^хайліўні с'о^год'н'і // с'к'іл'ки Бог над'ілиў ^в'іка с'т'іл'ки ^бдем ^жити/ і так ^кожна л'у^дина не ли^ш во^ни і не ли^ш т'і пе^редн'і це не при^чина // а ми ўс'і з^на^йем шо ми наро^ддили^с'а на зе^мл'і і ў ^земл'у ^п'ідемо //* (Драгомаз Г. М.). «Нанашка» тут не зводиться до ситуативної «учасниці обряду», натомість постає фігурою довгого зв'язку, у межах якого досвід хвороби й наближення смерті переживається як пам'ять. У ширшому порівняльному плані така «соціальна рамка» узгоджується з тим, що смерть осмислюється через мережу родинних взаємин.

Прощання – це чутлива рівновага між молитвою, співом та голосінням. У центральноподільському описі є застереження щодо нічного плачу [Гороф'янюк 2015: 67]. Болганські інформаторки проговорюють ту саму норму: плач визнають природним, але водночас кажуть, що він «обтяжує» душу, тому перевага за молитвою: *ну за по^к'іїником вопше не ^можна п^лакати бо йо^му на ^ц'ому с^в'іт'і ^дуже ^т'ажко в'ін*

ў сл'о/зах/ т'реба мо/литис'а йім тут ўже ли^еше мо/л'ітва//
п'лач н'і'чого не по/може (Цвігун Г. Г.).

Наведемо приклад поховальної поезики:

*Прощай, душа, в останній час,
прощай над гробом нині.
Бо я іду в останню путь,
лишаю жаль родині.
Лишаю вже стежки свої,
котрими я ходила.
Лишаю вам слова свої,
котрі я говорила.
Стежки травною заростуть,
і більше не впізнати.
Слова свої лишаю вам,
будете споминати.
І так прийшла уже пора,
збиратися в дорогу.
І я іду в останню путь,
віддавши душу Богу.
А тая путь для всіх одна,
нікого не минає.
Усі народи не ідуть,
ніхто не повертає.
Не вернеться ніхто назад,
ні бідний, ні багатий.
Прийшла назначена пора,
вже треба помирати.
Тіло в могилу покладуть,
душа піде до неба.
З собою богатства не беруть,
його вже там не треба.
Не плачте родичі мої,
не плачте, не журіться.*

За упокой моєї душі ви Богу помоліться.

За упокой моєї душі ви Богу помоліться. (Цвігун Г. Г.).

Цікаво, що порівняно з багатою традицією найманих плакальниць на Поділлі [Гороф'янюк 2015: 67], у Болгані цей

звичай зберігся лише в пам'яті про «старих людей», а сучасна практика обмежується рідними: /р'ідн'і по'вин':і голо'сити// (Цвігун Г. Г.).

Поза межами «нормативного» простору традиція жорстко розрізняє категорії «інших» померлих. Нехрещених: ви'носили хо'вали без н'і'кого без н'і'й'яких риту'ал'ів без н'і'чого// ну й'якшо ма'лен'ка ди'лина поми'райе ма'лесен'ка то во'ни й'як х'вора то к'личут' св'аш'чен:ика // а йе та'к'і шо ли'ше ўро'дила /мама ў л'і'карн'і і /бачит' шо во'но ўже не /ви'живе// /мама /маїе п'раво перехрес'тити да'же й'як не^uмаїе во'ди і перехрес'тити сл'уно'ю зро'бити і во'но счита'йе'ц':а хреш'ченим // а й'якшо ў'дома нехреш'чене по'мерло то во'но іде ў ад // (Цвігун Г. Г.). Самогубців: ну само'губе'ц' сам по'губи'ў сво'їу /душу й'якшо йо'го х'тос' по'в'іша'ў /або ўто'пи'ў л'у'дину то не счи'тайе'ц':а // а й'якшо сам на /себе /руку пок'ла'ў сам со'б'і зро'би'ў це ўже само'губе'ц' / і'їх не в'ідпра'ўл'аїе н'і'х'то за них не /мол'а'ц':а // (Цвігун Г. Г.); /в'ішал'ник а'ле за та'ких л'у'деї /да'же^u ў /ц'еркв'і не /х'т'ат п'равити ў нас / но у /Бару там йе мо'її на'нашки дв'і доч'ки /Вал'а і /Ол'а то во'на /ка'же^u шо там /їїхн'і /бат'ушки /б'іл'ше п'ра'ўл'ат' за цих /в'ішал'ник'їу й'як за та'ких л'у'деї // (Драгомаз Г. М.).

Місце поховання підсилює маргінальність: то'го шо в'ішал'ник'їу хо'вай'ут' де по'пало// ко'лис' і'їх от'дел'но хо'ва'ў за шта'хетами не на к'ладбиш'чах а за к'ладбиш'чами //; /р'ідн'і там п'іш'ли за'порпали // (Цвігун Г. Г.), територіально «нічий» простір.

Завершальна дія прощання із землею подається чисельно регламентовано: У'с'і /р'ідн'і ки'дай'ут' по три /рази ж'мен'койу зе'м'л'і бо це й'як /ка'жут' це ўже ўс'о / /ка'жут' шо не^uхаї з /Богом спочи'ваїе і це ўсе // (Драгомаз Г. М.). Повторюваність тут виконує функцію ритуальної правильності, а словесна формула закріплює завершення земного шляху і прийняття покійного землею. Галина Миколаївна також зазначає свою «формулу» входу-виходу з кладовища: й'я й'як о'бично за'ход'у / й'я за'ход'у в'ідси з во'р'іт і й'я х'рест'ус'а / о й'як ви'ход'у то'же х'рест'ус'а шоб

прос'т'ім /р'ідн'і б'лиз'к'і і зна'йом'і // прош'чайте і нас /доўго /доўго ў /гост'і че^лкайте //, де померлі – «господарі» цвинтаря, а живі як їхні гості. Ця метафора «гостювання» відображає м'яку, неагресивну модель взаємодії зі світом померлих, характерну для центральних регіонів.

Отже, аналіз болганського матеріалу засвідчує стійкий пласт евфемізмів для позначення смерті та «переходу», розгалужену обрядову лексику для опису дій і атрибутів, а також систему заборон, вербалізованих як причинно-наслідкові правила. Порівняння з описом Центрального Поділля показало не лише спільні типологічні риси, а й локальні розходження (переорієнтацію стрітенської свічки на «громничу» функцію і виразний локальний сценарій каганця; специфіку нічного пильнування, тощо). Такі розходження й утворюють наукову вартість мікродослідження: локус не «ілюструє підручник», а змушує переглянути і деталізувати наше розуміння всієї культури.

Мова в обряді виступає універсальним регулятором: евфемізми «пом'якшують» комунікацію про смерть, а табу й номінації структурують ритуал і забезпечують його тяглість. Поховальна традиція ретранслює світобачення громади, де смерть постає «переходом», а пам'ять – тривалим ритмом поминальних дій. Особлива мовна обережність на межі світів споріднює подільську говірку із загальнослов'янськими архаїчними моделями, зберігаючи її самобутній колорит.

ЛІТЕРАТУРА

1. 1. Войтович В. М. Українська міфологія. Київ : Либідь, 2002. 662 с.
2. Гороф'янюк І. В. Поховальний обряд Центрального Поділля: етнолінгвістичні студії. *Вісник Донецького національного університету. Серія Б: «Гуманітарні науки»*. 2015. Вип. 21. С. 63–71. URL: <https://www.academia.edu/115787301> (дата звернення: 18.01.2026).
3. Гнатюк В. Похоронні звичаї й обряди українського народу. *Похоронні голосіння. Похоронні звичаї й обряди/* упоряд.: І. Свенціцький, В. Гнатюк. Харків : Фоліо, 2019. 448 с.
4. Пискач О. Д. Евфемізми та інші вербальні репрезентанти концепту «смерть» в українських говірках Закарпаття. *Науковий вісник*

Ужгородського університету. Серія: Філологія. 2021. № 2 (46). С. 181–186.

5. Конобродська В. Поліський поховальний і поминальний обряди: етнолінгвістичні студії. Житомир : Полісся, 2007. Т. 1. 356 с.

*Владислава Вареник (м. Умань)
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Тищенко Т. М.*

ПОДІЛЬСЬКІ ЕЛЕМЕНТИ В СЕРЕДНЬО- НАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ ШПОЛЯНЩИНИ¹

Говірки Шполянщини неодноразово ставали об'єктом досліджень, оскільки знаходяться в центральній частині української мовної території. Саме тут, на Черкащині, знаходиться географічний центр України. Наукові дослідження П. Лисенка, І. Матвіяса, Ф. Жилка, Г. Мартинової, Т. Щербини, Т. Тищенко та ін. вказують на постійну актуальність вивчення цих говірок, хоча кожен дослідник по-різному їх кваліфікував, наприклад, П. Лисенко називав їх середньочеркаськими, Г. Мартинова – правобережночеркаськими, Т. Щербина вивчала у зв'язку з окресленням середньонаддніпрянсько-степової межі, а Т. Тищенко – середньонаддніпрянсько-подільської межі.

За відомими класифікаціями Ф. Жилка [Жилко 1966; Жилко 1958], С. Бевзенка [Бевзенко 1980], говірки Шполянщини належать до середньонаддніпрянського говору. Проводячи за матеріалами АУМ демаркаційну лінію між південно-західними і південно-східними наріччями української мови східніше Коростишева – Козятина – на схід від Умані – Первомайськ – Роздільна, І. Матвіяс вважає, що «частина лексичних ізоглос, які відмежовують середньонаддніпрянські говірки від говірок південно-західного наріччя, сягають лінії Біла Церква – Кіровоград» [Матвіяс 1971: 362] а отже, говірки Шполянщини на лексичному рівні потрапляють у зону впливу подільського говору.

¹ Тут маємо на увазі говірки колишнього Шполянського району Черкаської області – тепер у складі Звенигородського району Черкаської області.

Г. Мартинова у вивченні подільсько-середньонаддніпрянської діалектної межі на матеріалі побутової лексики показує пасмо ізоглос, яке на Черкащині проходить східніше річки Гнилий Тікич [5], отже, десь на Шполянщині. Крайнє східнє пасмо ізоглос на матеріалі сільськогосподарської лексики, яке виокремлює Т. Тищенко, накладається на сітку ізоглос, запропоновану Г. Мартиною [Тищенко 2003]. Огляд наукових праць уже дає уявлення про неоднорідність говірок Шполянщини.

Мета цієї статті – за лінгвогеографічними джерелами виявити приналежність говірок Шполянщини до одного з говорів, що контактують на території західної Черкащини.

Говірки Шполянщини лінгвогеографічно представлені в першому томі Атласу української мови. До мережі АУМ увійшли говірки сіл Лебедин (793), Капустине (794), Соболівка (796), Лип'янка (797) колишнього Шполянського району. Географічно вони знаходяться в центрі Черкаської області, приблизно за 75 кілометрів від обласного центру. Отже, є припущення, що вони є складовою середньонаддніпрянського говору і не контактують безпосередньо із говірками південно-західного наріччя української мови, а контакт із говірками степового говору свого ж південно-східного наріччя суттєво на диференціацію досліджуваних нами говірок не впливатиме. Це підтверджує більшість карт I тому АУМ. Проте частина карт засвідчує, що не такі вже говірки Шполянщини є однорідними: це проявляється у функціонуванні паралельних форм в одній говірці і відсутність таких форм в іншій чи функціонування лексем-опозитів на позначення одного мовного явища в різних говірках. Наприклад, к. № 114, яка подає реалізацію фонем /д'/ у лексемі *свад'ба*, засвідчує в говірках сс. Лебедин і Лип'янка лише лексеми *свад'ба*, у говірці с. Капустине – *свайба*, у говірці с. Соболівка – паралельних форм *свад'ба* і *свал'ба*; к. № 115 фіксує в досліджуваних нами говірках фонетичний варіант *сойашник* та паралельне вживання форми *сон'ашник* у говірці с. Лебедин; к. № 120 відображає вживання фонетичних варіантів *джміл'* в усіх говірках і окремо

представлена говірка села Соболівка словоформою *чміл'*; так само на к. № 121 спостерігаємо поширення лексеми *бджола* в усіх говірках і паралельне вживання словоформи *пчола* у говірці с. Соболівка.

Для середньонаддніпрянських говірок і решти говорів південно-східного наріччя відповідно до к. № 129 характерне гіперичне м'якшення у словах *гр'ад*, *р'ама*, *гр'аниц'а* на противагу подільським і літературним формам *град*, *рама*, *границ'а*. Карта засвідчує, що саме на території Шполянщини проходить розмежувальна ізолекса, зокрема, у говірці с. Лебедин вживаються фонетичні варіанти із гіперизмом. Подібну конфігурацію мають і ізофони, що обмежують м'якість кінцевого приголосного [р'] у словах *косар'*, *жнивар'*, *димар'*, *монастир'*, *бобир'* та приголосного [р'] у кінці складу у слові *хар'ків* (кк. № 130, 131). Лише в говірці с. Лебедин зафіксовано такі фонетичні особливості, що зближує її з типовими середньонаддніпрянськими говірками.

Реалізація словоформ із протетичними приголосними засвідчує однорідність говірок, наприклад, у всіх досліджуваних говірках зафіксовано лексеми *вуха*, *вуса* (к. № 136), *вузький* (к. № 137), *вулиця* (к. № 139), *вуж* (к. № 138), *гострий* (к. № 141), відсутність протетичних приголосних [в], [г] перед [о] (кк. № 140, 142). Проте лише в говірці с. Лебедин виявлено вживання лексеми *орати* без протетичного приголосного, у решті досліджуваних нами говірок ця лексема функціонує у фонетичному варіанті із протетичним приголосним – *горати* (к. № 143). Ізогласа, що обмежує функціонування варіанта *горати*, клиноподібно проникає з південно-західного наріччя в середньонаддніпрянські говірки.

Однорідними говірки Шполянщини також є в репрезентації наголосу в лексемах *с'міт':а* (к. № 149), *дрова* (к. № 150), *хуст'ки*, *мн.* (к. № 152), *кіс'ток*, *род.* *відмінок* (к. № 153), *бі'лен'кий* (к. № 155), *р'ас'ний* (к. № 154), родового відмінка однини займенника *мій*, *твій* – *мо'го*, *тво'го* (к. № 156).

Однорідність досліджуваних нами говірок підтверджено і на граматичному рівні, зокрема говірки однорідні в

репрезентації морфемної структури лексеми *о́чинок* (к. № 161), іменника *оби́чайка* (к. № 163), *цебер* (к. № 162), дієслова *шкунтил'гати* (к. № 166), відсутність суфікса в іменниках *бич* (к. № 167), *з'аб* (к. № 169), суфікс *-ик* у лексемі *вулик* (к. № 168), суфікс *-аник* у лексемі *п'раник* (к. № 171), суфікс *-н'а* у лексемі *ко́р'івн'а* (к. № 173), суфікс *-ище* в лексемах на позначення поля з-під рослини *житнище, картоп'лище, пасо́вище* (к. № 175) на противагу південно-західному *-исько*; утрата демінутивності суфікса *-к-* у лексемі *війі* (к. № 177); утрата демінутивності суфікса *-ечк-* у лексемі *вів'ц'а* (к. № 178), уживання суфікса *-ува-* у дієсловах *мандрувати, цілувати* (к. № 179), уживання іменника *л'ада* із закінченням *а* (к. № 180), уживання іменника *миша* із закінченням *а* – *миша* (к. № 181), уживання наголошеного закінчення *і* в родовому однини іменників колишніх *ја-основ* *зем'л'і, суд':і* (к. № 182); закінчення *-ейу* в орудному відмінку однини колишніх *ја-основ*: *зем'лейу* (к. № 183), *кри'ницею* (к. № 186), проте інші карти засвідчують, що в говірці с. Капустине паралельно вживається разом із закінченням *-ейу* типове подільське закінчення *-ойу* в лексемі *душою* (к. № 184), *до́лон'ойу* (к. № 185).

Однорідними є говірки Шполянщини в репрезентації закінчення *і* в місцевому відмінку однини іменників колишніх *ја-основ* на *р'їл':і* (к. № 189), *з'руш'і* (к. № 189), родового відмінка однини іменників колишніх *ї-основ*: *сол'і* (к. № 190), *ноч'і* (к. № 191), закінчення *у* в родовому відмінку однини іменника *сир* (к. № 193),

Окремі діалектні подільські риси заходять углиб середньонадніпряньського говору, проникаючи і в частину говірок Шполянщини. Наприклад, однією із визначальних рис південно-західного наріччя української мови є диспалаталізований [р]. Відповідно до к. № 127 звук [р'] перед рефlekсами *є* у досліджуваних нами говірках передається звуками [р] та [р']: ізоглоса, яка відмежовує подільський [р] від етимологічного середньонадніпряньського [р'], захоплює три із чотирьох шполянських говірок, хоча в говірці с. Собо́лівка спостерігаємо паралельні фонетичні форми

по́радок і *по́р'адо́к*, *га́рачий* і *га́р'ачий*, *ра́бий* і *р'а́бий*, *рату́вати* і *р'ату́вати*. Реалізація фонемі /р'/ перед *а* в лексемах *зо́ра*, *'бура* звуком [р] засвідчує проникнення цієї фонетичної риси до говірок середньонаддніпрянського говору. Саме говірки сс. Соболівка, Лип'янка, Капустине є крайніми точками подільської ізофони [р], а говірка с. Лебедин – крайньою середньонаддніпрянського [р'] (к. № 128).

Неоднорідними є досліджувані говірки Шполянщини в репрезентації наголосу родового і давального відмінків однини займенника *той*: у говірках сс. Капустине, Лебедин і Соболівка мовці вживають займенник із наголосом, як у південно-західних говірках, на першому складі: *'того*, *'тому*, тоді, як у говірці с. Лип'янка в цих займенниках наголос зафіксовано на другому складі: *то́го*, *то́му* (к. № 157). Таку ж ізофону спостерігаємо і в репрезентації наголосу родового відмінка однини числівника *о́дин*: у говірках сс. Лип'янка та Соболівка зафіксовано форму *о́дного*, у говірці с. Лип'янка наголошують останній склад *о́дного*, що ріднить говірку із типовими середньонаддніпрянськими говірками.

Перерваність ареалу наголошування дієслова *же́вр'іти* (характерно для південно-західних ареалів) та вживання як паралельного варіанта разом із *'жевр'іти* лише в говірці с. Лип'янка (к. № 159) сигналізує про експансію південно-західного наріччя в середньонаддніпрянській говір південно-східного наріччя та неоднорідність говірок Шполянщини.

В орудному відмінку однини іменники колишніх ї-основ у досліджуваних говірках мають різні закінчення: у говірках сс. Лебедин і Лип'янка зафіксовано лише форми *'с'іл':у*, *'т'ін':у* (к. № 192), які характерні для говірок південно-східних ареалів української мови, у говірках сс. Капустине та Соболівка зафіксовано паралельні форми *'сол'ойу*, *'т'ін'ойу* та *'солейу*, *'т'ін'ойу*, які переважають у говірках південно-західного наріччя. Отже, можемо констатувати проникнення південно-західних, конкретніше подільських, діалектних рис у говірки Шполянщини.

Динаміку говірок Шполянщини дають можливість простежити новіші лінгвогеографічні джерела: «Лінгвістична

географія правобережної Черкащини», «Середньо-наддніпрянський діалект: фонологія і фонетика» Г. Мартинової.

До мережі атласу «Середньонаддніпрянський діалект: фонологія і фонетика» Г. Мартинової увійшло 9 говірок колишнього Шполянського району (Сердегівка (245), Терешки (246), Васильків (247), Матусів (248), Капустине (288), Кримки (292), Лебедин (293), Журавка (294), Кавунівка (295)), до мережі «Лінгвістичної географії правобережної Черкащини» – 7 говірок, зокрема Сердегівка (73), Терешки (74), Капустине (103), Васильків (104), Матусів (105), Лебедин (106), Кавунівка (140), Кримки (141). Перший атлас поглинає мережу «Лінгвістичної географії...», зокрема карти фонетичного рівня, тому далі говоримо про карти атласу «Лінгвістична географія правобережної Черкащини».

Переважна більшість зведених карт поширення побутової лексики в говірках правобережної Черкащини свідчать, що досліджувані нами говірки колишнього Шполянського району є однорідними, проте інколи окремі з них дослідниця включає до західних ареалів, які репрезентують говірки подільського говору.

Говірки Шполянського району перебувають у зоні активної взаємодії середньонаддніпрянського діалекту з південно-західними говорами. Відповідно до карти № 161 крайні західні ізоглоси середньонаддніпрянського говору захоплюють говірку с. Васильків у репрезентації лексеми *ковганка*, с. Капустине – наголосу в називному відмінку однини *п'раник*. Крайні східні межі східноподільських елементів проходять у говірках сс. Кавунівка, Васильків у реалізації суфікса *-ан* після м'яких приголосних у пасивних дієприкметниках; у говірках сс. Кримки, Капустине засвідчують втрату м'якшення [р'] у лексемі *радно*; для говірки с. Кримки характерне закінчення *-ти* в інфінітивах, як у східноподільських говірках.

Отже, більшість карт Атласу української мови та «Лінгвістичної географії правобережної Черкащини» Г. Мартинової вказує на однорідність досліджуваного ареалу і

приналежність говірок Шполянщини до середньо-наддніпрянського говору, проте значний вплив на структуру говірок має і сусідній подільський говір південно-західного наріччя української мови. Нам вдалося виявити такі типові подільські риси в типових середньонаддніпрянських говірках: протетичний приголосний у лексемі *горати*, паралельне вживання в говірці с. Капустине в орудному відмінку жіночого роду закінчень *-ейу* та *-ойу* (*душоюу*, *долон'ойу*), с. Соболівка – паралельних фонетичних форм *по'радок* і *по'р'адок*, *га'рачий* і *га'р'ачий*, *ра'бий* і *р'а'бий*, *рату'вати* і *р'ату'вати*; у говірках сс. Кримки, Капустине засвідчено втрату м'якшення [р'] у лексемі *радно*. Мовці говірок сс. Капустине, Лебедин і Соболівка раніше і тепер уживають займенники із наголосом, як у південно-західних говірках, на першому складі: *'того*, *'тому*, що характерно для подільських говірок. В орудному відмінку однини в іменників колишніх ї-основ у говірках сс. Капустине та Соболівка зафіксовано паралельні форми *'сол'ойу*, *'т'ін'ойу* та *'солейу*, *'т'ін'ойу*, які переважають у говірках південно-західного наріччя. Для говірки с. Кримки характерне закінчення *-ти* в інфінітивах на тлі закінчення *-т'* в інших говірках Шполянщини.

Вивчення ранішого лінгвогеографічного представлення в науковій літературі говірок Шполянщини спонукає до виявлення подільських елементів у сучасних говірках.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас української мови : у 3 т. Київ : Наук. думка, 1984–2001.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія : навч. посіб. для студ. філол. ф-тів ун-тів і пед. ін-тів. Київ : Вища шк., 1980. С. 216–218.
3. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. 2-е вид., переробл. Київ : Рад. шк., 1966. С. 235–239.
4. Жилко Ф. Т. Говори української мови. Київ : Рад. шк., 1958. 172 с.
5. Мартинова Г. І. Лінгвістична географія правобережної Черкащини. Черкаси : «Відлуння», 2000. 266 с.
6. Матвіяс І. Г. Лексичні ареали південно-східного наріччя (За матеріалами Атласу української мови. *Праці XII респ. діалект. наради*. Київ : Наук. думка, 1971. С. 360–365.

1. Тищенко Т. М. Подільсько-середньонадніпрянське суміжжя у світлі ізоглос : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова. Київ, 2003. 194 с.

*Руслана Водзінська (м. Київ)
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Суховій О. О.*

ДІАЛЕКТИЗМИ СЕЛИЩА ТРОСТЯНЕЦЬ У МОВНІЙ СВІДОМОСТІ ЖИТЕЛІВ ВІННИЧЧИНИ

Українська мова реалізується не лише в літературній формі, а й у формі територіальних діалектів, формування та розвиток яких зумовлені історичними, соціальними й просторовими чинниками. Важливим складником діалектної системи є лексика, оскільки саме вона найвиразніше відображає локальну специфіку мовлення, особливості побуту та світосприйняття носіїв. Діалектна лексика охоплює слова, функціонування яких обмежене певним ареалом, а окремі такі одиниці кваліфікують як діалектизми. Відповідно до характеру відмінностей від літературної норми діалектизми поділяють на кілька типів, серед яких особливе місце належить лексичним. У межах цієї групи виокремлюють власне лексичні, етнографічні та лексико-семантичні діалектизми.

Актуальність дослідження полягає в необхідності фіксації та осмислення діалектної лексики локальних подільських говірок як важливого складника мовної та культурної пам'яті регіону. Говірка селища Тростянець Гайсинського району Вінницької області репрезентує цінний матеріал для вивчення лексичної своєрідності Поділля, а аналіз асоціативних реакцій на діалектизми дає змогу розширити традиційний діалектологічний опис і простежити, як ці одиниці функціонують у мовній свідомості.

Метою дослідження є визначення особливостей лексики говірки селища Тростянець Гайсинського району Вінницької області та асоціативного сприйняття діалектизмів носіями мови.

Діалектна лексика подільського говору висвітлена в низці праць, присвячених різним аспектам її опису. Важливим лексикографічним джерелом у вивченні подільських говірок є праця Д. Брилінського «Словник подільських говірок» [Брилінський 1991], у якій репрезентовано значний діалектний матеріал подільського ареалу. У статті Н. Коваленко проаналізовано склад і семантику лексики подільських говірок на матеріалі «Словаря української мови» Б. Грінченка [Коваленко 2011] та зіставлено значення й функціонування цих одиниць із сучасною українською літературною мовою. Важливе значення для дослідження має й праця І. Гороф'янюк «Матеріали до словника подільського говору» [Гороф'янюк 2021], у якій зафіксовано близько 8 тисяч діалектних одиниць із різних населених пунктів подільського ареалу, що дає змогу простежити лексику різних ідеографічних сфер. Окремі аспекти розвитку та функціонування подільського лексикону відображено також у дослідженнях Т. Тищенко [Тищенко 2011], яка зосереджується на іншомовних лексемах у східноподільських говірках, та О. Оскірка [Оскірко 2019], який аналізує назви їжі та напоїв, їхню структурну організацію й географію в межах цього говору.

Матеріалами дослідження були власні аудіозаписи мовлення жителів селища Тростянець, опрацьовані діалектологічні праці, зокрема «Словник подільських говірок» Д. Брилінського [Брилінський 1991], «Матеріали до словника подільського говору» І. Гороф'янюк [Гороф'янюк 2021], а також результати онлайн-опитування.

У результаті проведеного дослідження ми виокремили такі основні семантичні групи подільської діалектної лексики:

- назви рослин (*бѣз* – бузок, *кабáк* – гарбуз, *квасóк* – щавель);

- назви тварин (*бѣдло* – тварини, *дзьомбарі́* – комарі, *льóха* – свиня);

- назви страв (*куля́стра* – молозиво, *мандза́р* – пиріжок з сиром і кропом, *варані́ці* – варене тісто без начинки);

- назви метеорологічних явищ (*моросі́ти* – крапати, *ві́трище* – сильний вітер, *зю́зя* – холод);

- назви зовнішніх ознак людини (*гергóші* – спина, *ла́ба* – нога, *підга́рля* – підборіддя);

- назви рис характеру людини (*зажа́бистий* – зажерливий, *пасі́йонний* – злий, *урві́тель* – бешкетник);

- назви обрядових дій і предметів (*випровáдини* – проводи в армію, *гильце́* – обрядове дерево, *скрі́ня* – придане);

- назви предметів побуту та господарства (*гру́ба* – пічка, *по́дра* – сідало для курей, *ча́ра* – сковорідка);

- назви одягу та аксесуарів (*ка́нци* – будь-яке взуття, *недо́хітки* – старий одяг, *ку́льчики* – сережки);

- дієслова на позначення дії (*пакува́тися* – швидко їсти, *шоло́патися* – перебирати, *жльогáнити* – жадібно пити).

З метою з'ясування особливостей асоціативного сприйняття окремих діалектизмів, зафіксованих у говірці селища Тростянець, було досліджено 50 слів та проведено онлайн-опитування серед 115 респондентів із різних населених пунктів Вінницької області. Нижче ми навели приклади реакцій на окремі з цих стимулів.

На стимул *квасок* більшість респондентів відреагували словом *щавель*, а також подали близькі за значенням пояснення: *рослина для зеленого борщу*, *зелень для борщу*, *кисла рослина*. Такі асоціації свідчать про те, що це слово добре відоме респондентам і пов'язане передусім із традиційною стравою – борщем. Поодинокі реакції типу *квас* або *квасоля* можна пояснити формальною подібністю у звучанні.

На стимул *льоха* більшість респондентів відреагували правильно, пов'язавши це слово зі свинею. У багатьох відповідях значення навіть уточнювалося: *свиня жіночої статі*, *свиноматка*, *поросна свиня*, *свиня з поросятами*. Поодинокі відповіді на зразок *рослина*, *чоловіче ім'я* або асоціація зі словом *льох* у значенні «погріб» пояснюються радше звуковою подібністю, ніж точним розумінням лексеми.

Стимул *жльоганити* у більшості респондентів викликав цілком правильні асоціації з питтям: *пити*, *жадібно пити*, *швидко пити*, *випивати*, *напиватися*. Отже, ця лексема загалом добре впізнається, до того ж частина опитаних

розпізнає не лише її загальне значення, а й експресивний відтінок. Окремі відповіді на зразок *їсти, жувати, пліткувати* чи *танцювати* свідчать про те, що для частини носіїв значення слова вже не є цілком очевидним.

Слово *тертоші* виявилося для респондентів загалом упізнаваним, хоча його тлумачення не завжди були однаковими. Найчастіше опитані пов'язували цю лексему з *плечима* або *спиною*; траплялися також пояснення через мовленнєву ситуацію: *носити на тертошах, посадити на плечі, залазити на тертоші*. Це свідчить про те, що значення слова зберігається в мовній свідомості як елемент побутового вислову.

На відміну від більш упізнаваних діалектизмів, слово *кулястра* викликало в респондентів різні реакції. Поряд із правильними відповідями *молозиво, страва з першого молока, молоко після народження теляти* траплялися й численні формальні асоціації: *люстра, каструля, пляшка, айстра*. Це свідчить про те, що значення цієї діалектної назви збереглося не для всіх опитаних і для частини з них уже не є очевидним.

Отже, дослідження діалектної лексики говірки селища Тростянець засвідчило її різноманітність та належність до різних семантичних сфер, пов'язаних із природою, побутом і життям людини. Аналіз асоціативних реакцій респондентів із різних населених пунктів Вінницької області показав, що частина діалектизмів добре зберігається в мовній свідомості носіїв, тоді як значення інших уже не є цілком очевидними. Це свідчить про поступові зміни у функціонуванні діалектної лексики та підтверджує важливість її фіксації й подальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брилінський Д. Словник подільських говірок. Хмельницький : Редакційно-видавничий відділ, 1991. 116 с.

2. Коваленко Н. Д. Лексика подільських говірок у «Словарі української мови» Б. Грінченка. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 7. С. 325–330. URL: <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4224ef78-0e4f-4095-8159-d6aafe9d8cf7/content>

3. Матеріали до словника подільського говору / Упор. І. В. Гороф'янюк. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2021. 461 с.

4. Оскирко О. П. Назви їжі та напоїв у східноподільських говірках : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Черкаси : Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2019.

5. Тищенко Т. М. Іншомовні лексеми в номінаційних і ареалогічних процесах у східноподільських говірках. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 7. С. 364–374. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nchnpu_10_2011_7_84 (дата звернення: 09.03.2026).

*Наталя Денисюк (м. Умань)
Наук. керівник – д. філол. наук, доц. Денисюк В. В.*

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З ГАСТРОНОМІЧНИМ СКЛАДНИКОМ-НАЗВОЮ ГОТОВОЇ СТРАВИ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ. 2

Актуальність дослідження фразеологізмів із гастрономічним складником пояснюється передусім тим, що мова ніколи не існує у вакуумі – вона проростає крізь побут, традиції, матеріальну культуру народу. У цьому контексті їжа постає не просто засобом життєзабезпечення, а одним із найдавніших і найстійкіших культурних кодів. Оскільки назви традиційних страв є невід'ємною частиною етнічної ідентичності українців, аналіз таких сталих виразів відкриває нам шлях до глибинного розуміння національної ментальності, системи цінностей, унікального світосприйняття нації. Нині в українському мовознавстві особливу увагу привертає те, як звичні кулінарні реалії набувають статусу засобу номінації. Стаючи метафорами для опису соціальних зв'язків, емоційних станів чи побутових конфліктів, ці одиниці роблять наше мовлення надзвичайно експресивним, додаючи йому неповторного національного колориту. Зазначимо, що фразеологічне багатство української

мови було об'єктом прискіпливої уваги таких науковців, як Л. Авксентьєв, Г. Демиденко, Г. Доброльожа, Н. Коваленко, Л. Скрипник, В. Ужченко та ін. Попри наявну емпіричну базу, фразеологізми, до складу яких входять іменники-назви готових страв, усе ще потребують докладної систематизації. Вивчення цього пласту лексики є необхідним кроком для того, щоб повноцінно реконструювати сучасну мовну картину світу українців, де кожен «смачний» вислів зберігає в собі частинку історичної пам'яті. У попередній розвідці ми описали фразеологізми зі складниками-назвами перших готових страв; у цій статті докладніше проаналізуємо ті фразеологічні одиниці, основним складником яких є іменники-назви других і третіх готових страв. Джерелом дослідження слугував Генеральний регіонально анотований корпус української мови.

ДРУГІ СТРАВИ. Це м'ясні страви та основні харчові продукти. Хоч другі страви представлені в українській кухні дуже широко, до складу цієї групи входять ФО тільки з трьома складниками – *млинець, вареник, каша*.

Млинець, за даними «Словника української мови», – це «тонкий коржик з рідкого тіста, спечений на сковороді» (СУМ 1973: 764). Хоча млинці в тому чи в тому вигляді є в кухнях різних народів, українські млинці особливі за консистенцією (м'які, легкі) і за складом продуктів: одні на дріжджах, пшеничні; інші – гречані, кукурудзяні; треті – з гречаного борошна навпіл із пшеничного; четверті – на соді та ін. Любов до млинців і вміння українських господинь їх готувати лягло в основу ФО *пекти як млинці* «створювати, виробляти щось швидко та у великій кількості», напр.: *Йде дуже глибоке сплетіння: закони ми печемо як млинці, а як вони виконуються – невідомо* (Стенограми засідань Верховної Ради України).

Друга страва на українському столі – це **каша** – «страва з крупів, пшона, рису тощо, зварена на воді або молоці» (СУМ 1973: 125). Спочатку вона була урочистою та обрядовою стравою, її їли на свята. Якщо людина протягом життя *мало каші їла* – значить, вона жила ще не дуже довго і тому не має достатньо досвіду, напр.: *Тим, кого будь-яке позитивне*

твердження про Україну драгує, одразу скажу: не треба кидати в мене гнилими помідорами – я далеко, й не докинете, бо **мало каші їли** (С. Пиркало, «Кухня егоїста»); – Або, що під час рибальства дво-триметровий вугрище може задушити самого рибалку, якщо той **мало каші з'їв** у дитинстві! – жартома проказав (Ж. Куява, «Гордієві жінки»).

Кашу їли на будь-яких колективних роботах, особливо під час взаємної виручки, на жнивях, коли діяли спільно. Про людину незговірливу, непоступливу, не здатну працювати в колективі говорили, що з нею **каші не звариш**, напр.: «З цими Скоромними **каші не звариш**», – вирішила Мальва та все рідше була на їхній вулиці, де дісталася їм батькова хата, доточена Ничипором напередодні війни, але доточена так, що справляла враження одної цільної будови (В. Земляк, «Зелені Млини»); **Не знаю, як тепер розійтися з цими дурними ляхами!** – лаявся Петро, бо ж бачив, що швидко тут **каші не звариш** (В. Кільченський, «Присмак волі»).

До появи кухонних плит приготування каші вимагало тривалого часу – 4–5 годин. Виконання складної і копіткої справи порівнювали з приготуванням каші – **каша заварюється** (заварилася) «почалася якась складна і клопітна, переважно неприємна справа», напр.: **Час покаже, хто з вас був ближче до істини стосовно тлумачення статті 6, навколо якої заварилася каша** (Стенограми засідань Верховної Ради України); **Враховуючи її, так би мовити, антропометричні дані я спочатку подумав, що саме через неї заварилася каша** (П. Масляк, «Розстріляний автобус»).

Відсутність каші означала проблеми, які потребують термінового вирішення. Зокрема, частина чобота або іншого взуття, що відстає від підошви, знайшла асоціацію з відкритим ротом голодної людини – **каші просить** «подертий і потребує лагодження (про взуття та одяг)», напр.: **В таку неgodу приємніше сидіти біля добре натопленого коминка, і дітей би краще не пускати з дому, зокрема тих, у кого взуття каші просить** (Б. Левін, «Видно шляхи полтавської»); **Пілот вистрибнув з кабіни і зробив примирливий жест: – Не репетуї, бачиш, черевик каші просить, – він підняв ногу,**

демонструючи відпалу підшову (С. Стеценко, «Чорна акула в червоній воді»).

Результати невдалого вирішення копіткої справи порівнювали, відповідно, з поїданням каші:

– *скуштувати каші* «зазнати багато горя, лиха; набідуватися»: *Ті, що скуштували окупаційної каші, либонь, добре розуміють, почім фунт солі, набралися лиха й рватимуться в бій, аби відомстити за все, що їм судилося пережити* (С. Голованівський);

– *в кашу вкипіти* «затіяти неприємну, складну, з великими клопотами справу»: *Неспеціалісту навіть важко собі уявити, в яку кашу ми вкипіли* (Ю. Яновський).

В українській кухні існували три види консистенції каш – розсипчасті, рідкі і дуже рідкі каші. Українці із задоволенням їли розсипчасті каші, а дуже рідкі не любили, дивилися на них, як на зіпсовані каші. Відсутність у людини ясних думок стала асоціюватися з в'язкою консистенцією каші. Саме тому *каша в голові* означає, що «хтось плутано мислить, у когось немає ясної ясності в розумінні, в усвідомленні чогось»: *Тільки я вас зараз запитаю, що саме ви розумієте під словами «повна правда», і наша розмова цілком зверне із психотерапевтичної стезі у патофілософські хащі, а ви ж бачите, яка в мене каша в голові – суміш утопічних марень, комуністичних лозунгів, гіпівських одкровень, християнських догм і пост-опіумних мантр* (Ю. Іздрик, «Подвійний Леон»). Невміння виразно вимовляти слова пов'язували з наявністю дуже рідкої каші в роті того, хто говорить – (у кого) *каша в роті*, напр.: *І наше спілкування завжди було письмовим, бо, знаєте, ту кашу в роті не так просто зрозуміти, а писане – то вже гугл-транслейт якось йому помагає і ми можемо порозумітись* (М. Госовська, «Facebook»).

Поширена страва пов'язана у ФО із широко розповсюдженим деревом – березою. Березові гілки, пов'язані в пучки, використовували для тілесного покарання: *скуштувати (покуштувати, дати) березової каші* «бути побитим»: – *Та що й казати, чи давно покійний Левко, ще як у місто збирався їхати, по тому-таки місці, де ноги ростуть,*

давав синові березовій каші (Б. Генета, «Гармонія і свинушник»).

ФО зі складником *каша* реалізують семантику «робити комусь щось неприємне, прикре і т. ін., чинити кривду, ображати»: *Давненько йому так не плювали в кашу* (О. Іващук, «Місто Собачих Снів»); *Була ростом висока, станом – тонка, підчас розмови мала звичку розмахувати руками; відчувалося, що в житті була замашною і рухливою, такою, що не давала собі плюнути в кашу* (Р. Федорів, «Єрусалим на горах»).

За даними «Словника української мови», **вареник** – це «невеликий варений виріб, зліплений з прісного тіста і начинений сиром, ягодами, капустою і т. ін.» (СУМ 9170: 291). Зазвичай вареники перемащували маслом, аби ті не злиплися, часто поливали сметаною, що в українців викликало асоціацію із заможним життям, вербалізованим у ФО як *вареник у маслі (сметані)* «дуже добре, безтурботно або заможного», напр.: – *Савці було важко, йому трапились лихі люди, били його, голодом морили, то він тепер з того сміється, а мені було добре, я жив тут, як вареник у маслі, літав на вавилонській гойдалці, тепер маю своїх восьмеро діток, синів восьмеро, половина на фронті, а половина тут* (В. Земляк, «Зелені Млини»); *Буде він у мене, як вареник у сметані кататься, і жить, як Бог за пазухою, то їсть навпаки, як пазуха у Бога* (Д. Корній, «Зірка для тебе»).

ТРЕТІ СТРАВИ. До складу ФО цієї групи ввійшли тільки лексеми *кисіль і мед*.

Кисіль – це «драглиста страва з ягідного або фруктового сиропу, молока тощо з домішкою крохмалю» (СУМ 1973: 153). Кисіль готували в кожній сім'ї весь рік, улітку – зі свіжих фруктів, а взимку – з варення, тому не потрібно було далеко ходити, щоб його поїсти. Ці спостереження вербалізовані у ФО *за сім верст киселю їсти* «витрачати багато зусиль на незначну справу, яка того не варта, не має суттєвого значення, не приносить бажаного результату», напр.: *І він справді повів їх до василіскової печери, але той чомусь замкнувся зсередини і не хотів відчиняти – отож*

Едмунд нікому нічого не довів, та ще й дістав на горіхи за те, що підбив народ іти за сім миль киселю їсти (Е. Несбіт, «Книга драконів). Літературні твори засвідчують лексичні варіації і числівникового складника, й іменникового на позначення одиниць виміру; – *Їздили за сто верст киселю їсти, в Тулу по картоплю, а повертаємось порожняком, – розповідав постачальник Аксьонову* (В. Ардаматський, «“Сатурна” майже не видно»).

Згідно з українськими рецептами, кисіль був досить густим – на шість склянок рідини брали склянку крохмалю. Найімовірніше, додавання зайвої кількості води в кисіль робило його в очах української людини далекою від справжньої страви. Саме тому ФО *сьома вода на киселі* реалізує семантику «дуже далека рідня». Звертає на себе увагу варіантність числівникового складника, а також розширення факультативними складниками – прикметниками: *Були вони тільки вдвох, тітка ще молода, – та й яка вона йому тітка, сьома вода на вчорашньому киселі, – її років тридцять п'ять, а на вигляд то й двадцять п'ять, гінка й вродлива, чорноброва, дебела станом і грудаста, вдовувала третій рік – чоловік поїхав зимою в хуру й не вернувся* (Ю. Мушкетик, «Яса»); *Будеш держать усе моє поле в спілці, доки житиму я, доки житиме й моя стара, а як ми, спільники, помremo, тоді все моє поле буде твоє, бо в мене й настоятелів, на поле наслідників, нема, хіба, може, деь видереться якась рідня, – десята вода на кисіль, – сказав Грицай* (І. Нечуй-Левицький, «Старі гультяї»).

Мед – це, за даними «Словника української мови», «густа солодка маса, яку бджоли виробляють з нектару квітів» (СУМ 1973: 661). Цей продукт відігравав у житті давніх слов'ян важливу роль. Мед – це смачно, приємно, а відсутність меду – це тяжко, нелегко. Особливості сприйняття меду лягли в основі багатьох спостережень, що вербалізовано в значній кількості ФО, які реалізують різну семантику, зокрема вказують на достаток, міру, нещирість, неприємність та ін., напр.:

– достаток: як у меду «у достатках, у розкошах»: *Все тоє буде в ладу, як у меду* (М. Номис, «Українські приказки, прислів'я та інше»); як мед пити «дуже добре, в достатках, заможнo»: *В 1995 році я вже керувала власною фірмою, і цілий рік ми жили як мед пили* (І. Солодченко, «Неприродний добір»); як мусі в меду «дуже добре комусь»: *От їй, голубочці, як мусі в меду!* (Г. Квітка-Основ'яненко);

– міра, ступінь: як (коли) мед, то й ложкою «уживається для вираження надмірного прагнення до чогось, як вияв надмірності в чому-небудь; занадто»: – *Еге, тобі як мед, то й ложкою* (Л. Письменна, «Голубий олень»); передавати / передати куті меду «перевищувати норму, міру в чому-небудь або перебільшувати що-небудь»: *Навіть якщо газета, власником якої є односелець Президента Ющенка й близький до нього Михайло Дорошенко, і передала куті меду під час президентської передвиборної кампанії, то покарання головному редакторові готується явно неадекватне* (Інтернет-газета «Високий замок»); додавати / додати куті меду «підсилювати якесь враження, навмисно підбурювати кого-небудь»: *Якщо не сам Віктор Федорович устругне щось «мовно-каламбурне», то його лакузно-креативна служба підтримки іміджу постарається додати куті меду* (Інтернет-газета «Високий замок»); як сто медів «щось дуже смачне»: *Буряк був твердий, як акацієва кора, і солодючий, як сто медів разом!..* (М. Вінграновський, «Манюня»);

– нещирість: обливати / облити солодким медом «говорити щось дуже приємне кому-небудь; улещувати когось»: *Мелашка прийшла додому, і свекруха справдила своє слово: од того часу вона знов облила Мелашку солодким медом, а полин неначе сховала десь у комору для Мотрі* (І. Нечуй-Левицький, «Кайдашева сім'я»); як (мов, неначе і т. ін.) медом (салом) по губах мастити (мазати) «говорити з кимсь улесливо, нещиро і т. ін.»: *Щось трапилось, і доктор Булач напевне про це знає, інакше не говорив би, наче медом по губах мазав: – Є в мене повідомлення, так* (А. Плудек, «Вабанк»); [аж] з медом та [з] маком «облесливо, нещиро, удавано доброзичливо і т. ін.»: – *І чого б пак нам гніватись? Я*

оце стояла в церкві, та все про те думала. Правда моя, Парасю? – промовила вона аж з медом та маком (І. Нечуй-Левицький); укусить і меду дасть «нещирий, фальшивий у своїх вчинках, словах»: «Ну, укусить і меду дасть! – догадався, нарешті, Павло. – Не дуже ладять вони, певно, з Лесею» (В. Петльований, «Гуляйгора»);

– *приятне ставлення (хоч досить часто з негативною конотацією): липнути, як мухи до меду «виявляти свою приязнь до когось або великий інтерес до когось, чого-небудь; намагатися бути біля об'єкта своєї уваги»: До дівочих залицянь Миронові не звикати було – дівки липли до нього, як мухи до меду (Г. Тарасюк, «Митар печер Господніх»); Вона намагалася викинути з голови навіть думки про суперницю, але вони самі липли як мухи до меду (С. Талан, «Замкнене коло»);*

– *неприємність, невдача, скрутне становище: ні мед ні кутя «тяжко, погано та ін. комусь»: – Дядька під корінь війна підрубала. А коли підрубала, значить, селянське господарство, то тут тобі й робочому ні мед ні кутя, і тим, що пишуть ото та на рахівницях клацають (Ю. Збанацький); не з медом «нелегко, погано та ін. живеться комусь»: До пана Малінки більше би годилося порівняння з хитромудрим Одисеєм, бо бив він не стільки силою, скільки хитрістю, він орудував двома руками – шаблею і ятаганом, тому його суперникам доводилось не з медом (В. Кожелянко, «Конотоп»); вхопити шилом меду «зазнати невдачі»: Найважливішим було встигнути вхопити шилом меду: побувати на концерті, записатися на екскурсію, дістати квитки на новий фільм, не пропустити зустрічі з відомою особою, потрапити на якусь республіканську дефіляду (О. Слоньовська, «Дівчинка на кулі»); скуштувати меду «зазнати чого-небудь (звичайно неприємного) на власному досвіді; відчути щось самому»: – По правді сказати, умирати я не вмирав... Ну, та це пусте – спробувати можна. – Тим паче, – додав сивий дід, – що доведеться тільки раз на віку скуштувати того меду! (М. Старицький);*

– укусити: *дати меду* «ужалити кого-небудь»: *На подвір'ї школи, від жаху білий як крейда, гасав туди сюди дід Микита, наче йому щойно дала меду бджола* (О. Дерманський, «Чудове чудовисько»).

Отже, назви страв як вагомий складник лексичної системи української мови слугували і слугують тією основою, на базі якої наш народ витворив крізь призму багатьох століть значну кількість ФО, що репрезентують різні аспекти і життєдіяльності людини, і її індивідуальних особливостей – проєкцію українства в контексті всього людства.

ЛІТЕРАТУРА

1. СУМ – Словник української мови : в 11 т. / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980.

*Валерія Добрякова (м. Чернівці)
Наук. керівник – д. філол. н., проф. Ткач Л. О.*

НАЗВИ ПТАХІВ, ПОДАНІ В ГЕОГРАФІЧНО- ІСТОРИЧНОМУ НАРИСІ НИКИФОРА ГРИГОРІВА «ПОДІЛЛЯ», У ЗІСТАВЛЕННІ З ЛЕКСИКОГРАФІЧНИМИ ВІДОМОСТЯМИ ПРО НИХ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Назви птахів, або орнітоніми, становлять один із найдавніших, етимологічно найцікавіших шарів лексики української мови. У цій групі слів зафіксовано не лише результати тривалих народних спостережень за навколишнім світом, а й те, як українці сприймали природу. Дослідження орнітонімів дає нам розуміння того, як виникали ці назви, адже найменування кожного виду часто вмотивоване зовнішніми ознаками птаха, його поведінкою чи голосом. У складі діалектної лексики української мови збереглося чимало назв для того самого птаха, що засвідчує різноманітність мотиваційних ознак, що ставали асоціативною основою для орнітономена (його внутрішньої форми). Так, напр., ще в 1960 р. Я. Закревська опублікувала статтю про назви дятла в

західних говорах української мови й подала такий ряд назв: *дзю́к, дзю́кало, цо́кало, стукáч* (за звуковим сприйняттям ударів дзьоба), *довба́ч, довбу́н* (звукове сприйняття поведінки птаха поєднане з назвою дії, що її птах виконує дзьобом, добуваючи їжу з-під кори дерева), *ковáль* (метафорична назва птаха за асоціацією з людиною, професія якої також названа за звуковим сприйняттям фізичної дії *кувати – стукати*) [Закревська 1960]. Сучасні діалектні словники засвідчують ще більше розмаїття народних назв дятла, як-от: *довба́ч* (Словник... 2005: 97), *дядли́к* (Словник... 2005: 106), *ковта́ч* (Словник... 2005: 215), *нако́втач* (Словник... 2005: 313), *поко́втач* (Словник... 2005: 441), *товка́ч* (Словник... 2005: 547) – у буковинських та північнобессарабських говірках; *довба́к, до́вбало, до́вба́ч, довбачо́к* (Словник... 2021: 139), *ядли́к, ятли́к, яте́в, ятел, ятель, яті́ль* (Словник... 2021: 455) – у подільських; *до́вбало, довба́ч, ту́кан, яте́ль* (Словник... 2011: 71) – у південнобессарабських говірках тощо.

Варто зауважити, що орнітоніми – це одна з найдавніших за початками опрацювання груп термінологічної лексики, і цікавість до неї не згасає вже понад 100 років. Багатство орнітонімів надає їм ваги як неоціненного джерела для вивчення мовної картини світу українців. І сучасні дослідження в галузі діалектології та термінології це підтверджують. Віддаючи належну шану українським освітнім діячам, що започаткували системне збирання і впорядкування народної зоологічної лексики, зокрема – І. Верхратському та його публікаціям «Початки до уложення номенклятури і термінології природописної, народної» (що виходили окремими випусками 1864–1879) [Бокотей, Пограничний 1995; Фесенко, Бокотей 2007; Глоба, Куйбіда 2011; Пригара 2015], сучасні дослідники підкреслюють: «Будучи біологом і добре розуміючи проблеми біології, І. Верхратський поставив перед собою мету зібрати якомога більше українських народних назв тварин і рослин, а також народних слів, вживання яких стає необхідним, коли мова захожить про них. Лише назв птахів у різних регіонах України він зібрав і опублікував понад 2000» [Фесенко, Бокотей 2007: 53].

Важливий етап становлення української орнітологічної термінології та термінографії пов'язаний з діяльністю Миколи Шарлеманя, автора «Словника зоологічної номенклатури. Назви птахів» (1927), що фактично заклав підвалини в цій ділянці наукової термінології. З передмови до словника можна довідатися, що М. Шарлемань уже в 1919 р. склав такий словник української за дорученням Українського Наукового Товариства та підготував його до друку, але через різні перешкоди та брак коштів лише в 1927 р. вдалося опублікувати науковий словник. У період 1916 – 1923 рр. вдалося зібрати назви орнітофауни на Київщині, Чернігівщині, Волині, Поділлі [Шарлемань 1927: 7–8].

Активізація зацікавленості цією проблематикою припала на середину 1990-х років. Це було зумовлено потребою відновити питомі терміни та проаналізувати зміни, що відбулися в часи штучної уніфікації українських назв птахів. У цьому контексті особливе значення має публікації А. Бокотей та В. Пограничного «Назви птахів» як представників Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка [Бокотей, Пограничний 1995], А. Бокотей та Г. Фесенка [Фесенко, Бокотей 2007], О. Глоби, В. Куйбіди [Глоба, Куйбіда 2011].

Сучасні діалектологи активно працюють над вивченням мотивації орнітонімів Східного Полісся [Литвиненко 2014; Литвиненко 2017; Литвиненко 2018], Закарпаття [Пригара 2015]. Важливо згадати й про сучасні мультимедійні ініціативи, зокрема «Словник орнітологічних термінів» – онлайн-ресурс, що його створили студенти кафедри слов'янської філології Хмельницького національного університету під керівництвом Світлани Войталюк у межах міжнародного проекту Study of common ornithological species of Ukraine, Poland and Czech Republic². Проєкт став яскравим прикладом міждисциплінарного підходу, поєднавши

² Інформація про проєкт викладена на сайті:

<https://ksf.khmnu.edu.ua/slovnyk-ornitologichnyh-terminiv/>

філологічну підготовку студентів із природничими дослідженнями та цифровими технологіями³.

У такому контексті всебічного зацікавлення орнітологічною лексикою української мови окрему цінність становить географічно-історичний нарис Никифора Григорієва «Поділля» (1918). У публікаціях, що тематично пов'язані з назвами птахів, про цей нарис не згадують. Як зазначає Л. Ткач, цей текст є вагомим матеріалом для лінгвістичного аналізу, оскільки відображає процес становлення української літературної мови в науково-популярному стилі. У нарисі зафіксовано багатий корпус орнітонімів. Переважна більшість назв птахів зафіксована в «Етимологічному словнику української мови» (ЕСУМ) – як діалектні слова: *волове око, дюдька, задерихвіст, іванчик, каленик, кваква, киргик, климець, макодзьоб, маколондра, павутькало, пастушок, погонич, поховав, репел, сіроватень, таратайка, трепетень, тювик* тощо) [Ткач 2026: с. 19]. Л. Ткач підкреслює, що в нарисі «Поділля» «орнітоніми мають більш ранню фіксацію, ніж ті джерела, за якими їх подано в „Етимологічному словнику української мови“; прикметними є й самі джерела, оскільки це переважно праці з діалектології (Дзензелівський Й. О. Словник специфічної лексики говірок Нижнього Подністров'я, Київ, 1958; Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області, Одеса, 1958; Дейниченко Н. П. Питання вивчення зоологічної лексики рідного краю в курсі «Українська діалектологія», Суми, 1981), а також – одна з перших наукових праць про орнітоніми – «Назви птахів» проф. М. Шарлеманя (Київ, 1927)» [Ткач 2026: с. 19].

За фактичним матеріалом назв птахів з нарису Н. Григорієва постає складна внутрішня структура подільської орнітонімії початку ХХ ст. Систематизація зібраних назв у зіставленні з сучасними лексикографічними джерелами дозволяє передусім виокремити групу орнітонімів, що зафіксовані в сучасних словниках, зокрема в ЕСУМ та

³ Онлайн-версія доступна за покликанням:

<https://sites.google.com/view/slovnnyk-ornitologiczny>

«Словнику української мови» (СУМ, 1970–1980), без істотних змін. До цієї категорії належать переважно загальноновживані назви найбільш поширених видів птахів, що мають сталу літературну фіксацію: *орел, крук, сорока, сойка, пугач, сова, ластівка, щиглик, жайворонок, соловейко, горлиця*. Варто зауважити, що в СУМ таких назв порівняно небагато, оскільки вони функціонують переважно в художньому та розмовному стилях і не завжди входять до активного термінологічного ядра. Проте майже всі вони детально представлені в ЕСУМ, що підтверджує глибоку історичну тяглість та праслов'янське коріння таких назв у народній мові.

Найбільшим шаром матеріалу є назви з варіантними або діалектними відповідниками. Н. Григорієв часто подає народну номінацію поруч із більш поширеним або науковим варіантом, що зафіксовано в дужках: *гайворон (грак), каленик (костогриз), макодзьоб (чіжик), трепетень (припутень), іванчик (кам'янка), косик (дрізд чорний), сіроватень (білохвіст)*. Більшість цих лексем зафіксовано в ЕСУМ із розлогими етимологічними поясненнями. Наприклад, назва *каленик* – це приклад того, як птахові давали людське ім'я, а *сіроватень* містить візуальну мотивацію за кольором оперення. Наявність таких пар свідчить про активну синонімію в тогочасному діалектному фонді.

Окрему цінність для діалектології становлять локальні та рідковживані орнітоніми. До нарису включено специфічні назви, характерні саме для подільських говірок: *посмітюшка (чубатий жайворонок), жовтобрюшка, дюдька (ползик), гайка-волосянка, лазорівка, хвостівка, просянка, снігар (зяблик)*. На особливу увагу заслуговує назва *маколондра (репел)*, що стоїть в одному ряду з такими варіантами, як *маколус та макодзьоба*. Крім того, назва *макопійка*, подана з покликанням на словник Є. Желехівського (1886 р.), підтверджує стійкість цієї мотивації. Окрім того, Н. Григорієв подає ще й паралельну назву *репел*, яка пов'язана з назвами цього птаха у західнослов'янських мовах. Хоча в сучасній науковій орнітологічній номенклатурі багатьох із цих назв не використовують, вони залишаються зафіксованими в

етимологічних та територіальних словниках як доказ багатства народної мови.

Звертаємо увагу на орнітоніми, що змінили своє значення або зовсім вийшли з активного вжитку. Наприклад, лексема *повій* у нарисі Н. Григорієва вжита на позначення птаха (*кульона*), а в сучасній мові слово *повій* (варіанти *повійка*, *повитиця*) закріплене як назва рослини – *польової березки* (*повитиці*). Серед подільських назв сови Н. Григорієв фіксує *пугутькало* (також варіант *поховав*, що семантично споріднений з формою дієслова минулого часу – «поховав»). Ця мотивація пов'язана з народним сприйняттям крику сови як віщування біди чи смерті, що відображає прадавні уявлення українців про зв'язок світу людини і світу птахів. Подібні приклади відомі і в буковинських говірках – *коковевка*, *куковевка*, *кукувевка*, *кукувейка* (Словник... 2005: с. 215, с. 238); звуконаслідувальне *куковевка* від «поховевка» вважають запозиченням з молдавської / румунської мови, хоча насправді мотивація цього слова – в українській мові; назви птаха *поховав*, *поховевка* були запозичені в молдавську / румунську, згодом фонетично змінилися – і вже у фонетично змінній формі «повернулися» в північнобессарабські та буковинські діалекти української мови (ЕСУМ, 4, с. 545). Також деякі назви водних та болотяних птахів, зокрема *шмакова качка*, *нерезень*, *таратайка* (*брижач*), *баранець* чи *климиця*, нині або мають статус застарілих, або функціонують лише у вузькоспеціальних колах. Проте варто мати на увазі, що саме «Повний спектр народних назв тварин має важливе значення не лише для систематики і номенклатури, лінгвістики а й для багатьох інших галузей знань» [Глоба, Куйбіда 2011].

Отже, нарис Никифора Григорієва дає нам можливість побачити реальний стан подільської орнітонімії на початку ХХ століття. Проведений аналіз показав, що більшість назв птахів, які ми використовуємо сьогодні, мають глибоке народне коріння, що підтверджується даними етимологічних словників. Водночас ми побачили, що народна мова Поділля була надзвичайно багатою на синоніми: автор фіксує багато

діалектних назв, які сьогодні або стали рідковживаними, або зовсім зникли з активного вжитку. Зіставлення цих матеріалів із сучасними словниками допомагає зрозуміти, як саме народні назви замінювалися книжними термінами.

У майбутньому ми вбачаємо можливість розширити дослідження, залучивши інші праці того часу, що дозволить порівняти виявлені назви з матеріалами інших авторів і створити більш цілісну картину тогочасної подільської орнітонімії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бокотей А. А., Пограничний В. О. Українська орнітологічна номенклатура і термінологія в контексті національного термінотворення: історичний процес та сучасний стан. *Інформаційні матеріали Західного відділення Українського орнітологічного товариства. Вип. 7 : Триш. Дрогобич, 1995. С. 52–60.*

2. Глоба О. Ф., Куйбіда В. В. Історія вивчення народних назв птахів. *Історія науки і біографістика: Електронне наукове фахове видання. Міжвідомчий тематичний збірник. 2011. № 1. URL: http://inb.dnsgb.com.ua/2011-1/11_globa.pdf (дата звернення: 10.04.2026).*

3. Григорев-Наш. Поділля: Географічно-історичний нарис / Накладом Видавничого відділу Подільської Губерніяльної Народньої Управи. Кам'янець-Подільський, 1918 [1919]. 80 [+?] с.

4. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Наукова думка, 1982 – 2012.

5. Закревська Я. Назви дятла в західних говорах української мови. *Дослідження і матеріали з української мови / АН УРСР, Ін-т сусп. наук; відп. ред. І. П. Крип'якевич [та ін.]. Київ : Вид-во АН УРСР, 1960. Т. 3. С. 68–72.*

6. Литвиненко Я. Типи мотивації орнітономенів у східнополіських говірках. *Українська мова. 2014. № 4. С. 126–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2014_4_13 (дата звернення: 10.04.2026).*

7. Литвиненко Я. Домінантні мотиваційні ознаки назв птахів (на матеріалі східнополіського діалекту). *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. 2018. Вип. 38. С. 104–109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvidgu_2018_38_18 (дата звернення: 10.04.2026).*

8. Литвиненко Я. Звуконаслідування як мотив номінації орнітофауни Східного Полісся. *Волинь – Житомирщина*. 2017. Вип. 28. С. 75–81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2017_28_13 (дата звернення: 10.04.2026).

9. Пригара Р. Зоологічна лексика в українських говорах Закарпатської області як предмет наукового вивчення. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : зб. наук. праць / відп. ред. І. В. Сабадош. Ужгород, 2015. Вип. 20. С. 81–83. URL : <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/23056> (дата звернення: 10.04.2026).

10. Ткач Л. Никифор Григоріїв та його географічно-історичний нарис «Поділля» (1918 р.) у сучасному «мовознавчому зчитуванні». *Тези Всеукраїнської науково-практичної конференції «Мовна параметрія українського національного дискурсу (на пошану пам'яті доктора філологічних наук, професора П. С. Дудика)»*. 26 березня 2026 р. Вінниця : Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, 2026. С. 16–23.

11. Фесенко Г. В., Бокотей А. А. Анотований список українських наукових назв птахів фауни України (з характеристикою статусу видів). Київ ; Львів, 2007. 112 с.

12. Шарлемань М. Словник зоологічної номенклатури. Ч. 1: Назви птахів [Проект] / Зредагувала Зоологічна Секція Природничого Відділу Інституту Української Наукової Мови УАН. Київ : Державне Видавництво України, 1927.

ДЖЕРЕЛА

1. Матеріали до словника подільського говору / Упор. І. В. Гороф'янюк. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2021.

2. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці : Рута, 2005.

3. Словник зоологічної номенклатури (1927–1928): Факсимільне відтворення видань 1927–1928 рр. Київ : Наукова думка, 2005. Ч. I. 68 с.; Ч. II. 124 с.; Ч. III. 186 с. (Словники України).

4. Словник українських говорів Одещини / За ред. О. І. Бондаря. Одеса : Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, 2011.

*Поліна Дузенко (м. Вінниця)
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Гороф'янюк І. В.*

ІНТЕРАКТИВНА ПЛАТФОРМА ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЦИФРОВОЇ ДІАЛЕКТОЛОГІЇ: ДОСВІД СТВОРЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ

Діалектні тексти є одним із найцінніших джерел лінгвістичного знання. Вони зберігають живе мовлення носіїв говірки в усій його природній повноті – з притаманними фонетичними особливостями, синтаксичними конструкціями, а також лексемами, які нерідко не фіксуються жодним словником. Для дослідника, який занурюється в говіркове мовлення, кожен діалектний текст – це зріз епохи, живий відбиток культурної пам'яті, що поволі відступає. У зв'язку з цим збирання, зберігання й аналітичне опрацювання діалектного матеріалу крізь призму діалектних текстів є першочерговим завданням сучасної української діалектології.

Водночас традиційні форми фіксації говіркового мовлення – хрестоматії діалектних текстів, рукописні польові записи, аудіокасети та компакт-диски – мають очевидні обмеження. По-перше, такі матеріали є важкодоступними: збірники зрідка потрапляють до широкого наукового обігу через невеликий наклад, а аудіозаписи зберігаються переважно в архівах установ. По-друге, традиційні форми зберігання практично не піддаються автоматизованому пошуку: для виявлення всіх фіксацій певного слова чи конструкції дослідник вимушений вручну переглядати значні масиви матеріалу. По-третє, у більшості випадків відсутня технічна можливість зіставити фонологічну транскрипцію тексту з відповідним аудіозаписом у реальному часі. Ці обмеження стають дедалі відчутнішими на тлі того, що носії говірок відходять у вічність, а самі говірки під тиском урбанізації, внутрішньої та зовнішньої міграції, війни та всепроникного медіапростору зазнають стрімкої трансформації. Отже, перед науковою спільнотою постала нагальна проблема: як забезпечити зручний, технологічно сучасний і загальнодоступний інструментарій для роботи з говірковим матеріалом, адже час для

документування невпинно скорочується, і кожен рік зволікання – невідновна втрата.

Відповіддю на цей виклик стала розробка *Інтерактивної платформи діалектних текстів* (3) – веб-ресурсу, котрий поєднує картографічну візуалізацію, текстовий корпус і аудіозаписи говірок у єдиному цифровому середовищі. Наша розвідка є спробою осмислити досвід її створення – насамперед із погляду філологічних завдань, які платформа покликана вирішувати.

Метою статті є комплексне висвітлення концептуальних засад, лінгвістичного наповнення та функціональних можливостей *Інтерактивної платформи діалектних текстів* (3) як інструменту цифрової діалектології.

Ідея оцифрування діалектів не є новою: у світовій науковій практиці вона реалізується вже кілька десятиліть. Найавторитетнішим міжнародним прикладом є *ELAR (Endangered Languages Archive)* при Берлінсько-Бранденбурзькій академії наук і гуманітарних наук – архів, який зберігає тисячі годин записів мов, яким загрожує зникнення (4). Принципи його побудови – суворі паспортизація, прив'язка до координат, відкритий доступ – стали для нас методологічним орієнтиром.

Серед вітчизняних цифрових проєктів особливої уваги заслуговує *Інтерактивна карта діалектів України* (2), створена в Ужгородському національному університеті – ресурс, що містить понад 29 тисяч діалектних слів із відповідним картографічним відображенням. Проте, як і більшість аналогічних ресурсів, *Інтерактивна карта діалектів України* є лексикоцентричним проєктом: одиницею зберігання є окрема лексема, а не зв'язний текст. Паралельно розвивається проєкт Західнополіського ономастико-діалектологічного центру (Волинський національний університет імені Лесі Українки) *Говіркове куйдро* – інтерактивна фонокарта західнополіського говору та суміжжя, що поєднує картографічне відображення населених пунктів із відеозаписами живого мовлення респондентів (1). Важливою ініціативою є також *Корпус українських діалектів*, над яким

працюють з 2022 р. здобувачі Національного університету «Києво-Могилянська академія» спільно з колегами з Єнського університету ім. Фрідріха Шиллера (Німеччина) [Дика 2024]. Відсутнім на сьогодні залишається ресурс, орієнтований на цілісний текст як одиницю дослідження. Адже саме діалектний текст, на відміну від поодинокі лексеми є найбільш повноцінним носієм живого мовлення і цю лакуну покликана заповнити *Інтерактивна платформа діалектних текстів* (3).

Будь-який дослідницький ресурс формується в конкретному науковому середовищі – і наша платформа не є винятком. Ідея зародилася в лоні Діалектологічного наукового центру при Вінницькому державному педагогічному університету імені Михайла Коцюбинського. Керівником Центру є кандидат філологічних наук, доцент І. В. Гороф'янюк – мовознавиця, чії багаторічні дослідження говіркового мовлення Поділля заклали наукове підґрунтя для оцифрування всіх матеріалів, що увійшли до платформи. Уся емпірична база платформи – діалектні тексти, фонотека, метадані зібрані здобувачами-філологами під час проходження діалектологічної практики та у процесі виконання індивідуальних навчально-дослідних завдань з курсу «Українська діалектологія» й систематизовані керівником Центру. База перебуває в постійному розвитку: вона регулярно поповнюється новими аудіозаписами діалектних текстів із різних регіонів України. Наразі платформа найповніше репрезентує матеріали з Центрального Поділля, а саме: 89 населених пунктів Вінницької області, однак концептуально платформа орієнтована на охоплення всього діалектного простору України: кожен регіон, кожна говірка має з часом знайти своє місце на інтерактивній карті.

Перш ніж перейти до опису функційних можливостей платформи, варто окреслити її архітектурну логіку, адже структура ресурсу відображає дослідницький підхід до діалектного матеріалу. В основу покладено принцип нерозривності між текстом, звуком і простором: кожна одиниця платформи є одночасно лінгвістичним документом,

аудіальним свідченням і географічною міткою на карті. Ця тріада й відрізняє нашу платформу від інших лексикографічних ресурсів та визначає спосіб її навігації й аналітичного опрацювання.

Головним навігаційним інструментом ресурсу є інтерактивна карта України, реалізована на основі бібліотеки Leaflet.js. Кожен населений пункт, звідки надійшов запис, позначено маркером із точними географічними координатами. Візуальна картина маркерів на карті є інформативною сама по собі: вона унаочнює географічне охоплення дослідження та дозволяє оперативно оцінити щільність представленого матеріалу в різних ареалах.

При активізації маркера розгортається паспорт запису, що містить назву населеного пункту, адміністративну належність (район, область), приналежність до діалекту та наріччя. Далі відображається автентичний транскрибований текст. Якщо до запису прикріплено аудіофайл, автоматично з'являється аудіопрогравач. Паспортизація записів побудована відповідно до стандартів сучасної документаційної лінгвістики. Кожна одиниця платформи має обов'язкові метадані: назва населеного пункту, район, регіон, ПІБ інформатора, рік народження, рівень освіти, інформація про інтерв'юера, дата запису, а також коротко представлена історія населеного пункту. Ця інформація є не формальністю, а науковою необхідністю: вона дозволяє верифікувати матеріал, встановити його часові й просторові координати, а в майбутньому – виявляти статистику і динаміку мовних фактів, здійснювати соціолінгвістичний аналіз, зіставляти мовні особливості залежно від віку, соціальної належності та географічного походження інформатора. Отже, в одному вікні зосереджено все, що потрібне досліднику для первинного ознайомлення з матеріалом: хто говорить, де, коли, про що.

Жоден проєкт не обходиться без методологічних і технічних викликів. Хочемо чесно описати ті, з якими нам довелося зіткнутися, адже їхнє осмислення є невід'ємною частиною наукового прогресу. Головним проблемним компонентом є пошукова система – і саме її розробка

виявилася найскладнішим завданням усього проекту. Проблема, з якою ми зіткнулися, виявилася водночас технічною і філологічною. Як зазначає І. В. Гороф'янюк, «транскрибуючи розповіді інформаторів, ми зобов'язані максимально точно відтворити звуковий образ слова з увагою до варіативності слова не лише в межах однієї говірки, але й у мовленні того самого інформатора, оскільки саме він і творить текст» [Гороф'янюк 2025: 8]. Відповідно дослідник, транскрибуючи почуте, послуговується діакритичними знаками фонематичної транскрипції, котрі передають звуки, яких немає в орфографічному написанні. Ця система вироблялася десятиліттями і є науково обґрунтованою, але вона принципово несумісна зі стандартними технічними можливостями. Отож, пошук за транскрипцією є практично нездійсненним без спеціального інтерфейсу вводу.

Вирішення, до якого ми прийшли, є компромісним, але, як засвідчила практика, цілком ефективним. Поряд із фонематичною транскрипцією кожен текст на платформі має паралельний адаптований варіант. Важливо розуміти, що це не літературна мова і не стандартизований запис, ми не виправляємо діалектне мовлення й не зводимо його до норми. Ми зберігаємо всі особливості вимови інформатора, але передаємо їх засобами звичайного кириличного алфавіту, без спеціальних символів, тобто послуговуючись фонетичним принципом орфографії. До прикладу – фрагмент діалектного тексту з *Інтерактивної платформи діалектних текстів* (Записано в с. Безіменне Козятинського р-ну Вінницької обл. студенткою Казмірчук Д. В. (2020 р.) від Шадурської Надії Василівни, 1941 р.н.):

Фонематична транскрипція	Адаптований варіант
Ц'ілушка // – Чому так називали? – Ну так ц'ілушка бо ц'ілий хл'іб / а одр'ізали кусочок от тоб'і ц'ілий хл'іб / таї ц'ілушка okazaлас' //	Цілушка. – Чому так називали? – Ну так цілушка бо цілий хліб, а одрізали кусочок от тобі цілий хліб, тай цілушка оказалась. – Кому її віддавали їсти чи віддавали їсти чи щось казали

*щось казали при цьому? – Ну при цьому? – Ну казати не казати не казали / но от казали, но от цілушку, трошки цілушку / трошки сол'і тай солі тай корові віддавали, коров'і в'ід:авали / коровам коровам то по трошки ну були то по трошки ну були тод'і тоді по єдні корові, сипали, по їедн'і коров'і / сипали / солі тако, тай на з'їж корово, сол'і тако / тай на зїїж тай усьо.
корово / тай ус'о //*

Саме за адаптованим варіантом здійснюється пошук необхідного слова, словоформи на платформі. Дослідник вводить слово/словоформу (навіть у скороченому вигляді) в пошуковий рядок і отримує всі записи, де вони фіксуються, з автоматичним підсвічуванням знайденого фрагменту. Географічний фільтр дозволяє звузити вибірку до конкретної області та району. Це означає, що те, на що раніше витрачалися дні кропіткого пошуку, тепер займає секунди (див. Рис. 1).

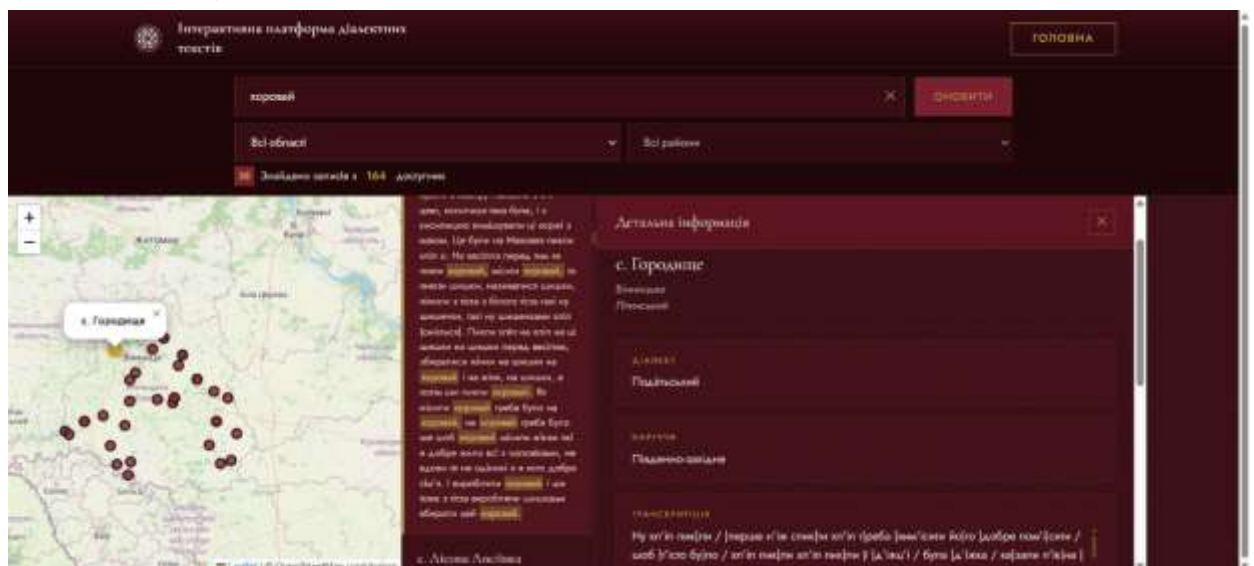


Рис. 1. Приклад роботи пошукової системи Інтерактивної платформи діалектних текстів

Отже, *Інтерактивна платформа діалектних текстів* є відповіддю на нагальний виклик сучасної української діалектології: як зберегти живе мовлення носіїв говірок і

зробити його доступним для наукового та освітнього використання.

Розроблена за ініціативою та матеріалами Діалектологічного наукового центру при ВДПУ ім. М. Коцюбинського платформа водночас є і науковим інструментом, і навчальним ресурсом: здобувачі-філологи можуть використовувати її для підготовки до занять із діалектології, для написання наукових робіт, а також для самостійного ознайомлення з живим говірковим мовленням. Науковці отримують зручне середовище для пошуку й первинного аналізу матеріалу. Забезпечуючи відкритий доступ до автентичних говіркових текстів, ресурс сприяє збереженню нематеріальної культурної спадщини України та формуванню в суспільстві усвідомленого ставлення до мовного розмаїття як національного надбання.

Серед пріоритетних напрямів подальшого розвитку платформи – планомірне розширення корпусу за рахунок нових польових записів з усіх регіонів України та вдосконалення пошукової системи. Утім, найголовнішою перспективою залишається незмінне: продовжувати записувати, зберігати й публікувати голоси тих, хто ще пам'ятає, як говорили в їхньому населеному пункті. Доки ці голоси звучать – жива і мова.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гороф'янюк І. В. Діалектологічна практика: методичні рекомендації для здобувачів закладів вищої освіти предметних спеціальностей 014.01 Середня освіта (Українська мова і література), 035.01 Філологія. Українська мова та література. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2025. 52 с. URL: <https://dspace.vspu.edu.ua/items/965fc333-1c97-4c16-92f7-aea96933dc51>

2. Дика Л. В. Роль студентів у ревіталізації діалектів // Діалекти в умовах сучасних викликів. Серія «Діалектологічні студії / Studia Gwarowe», т. 2 (15)) / за ред. Т. Ястремської, Д. К. Рембішевської; Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Польська Академія Наук, Інститут Славістики. Львів ; Варшава : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Інститут Славістики ПАН, 2024. С. 106-120. <https://doi.org/10.33402/DSSG.2024-106-120>.

ДЖЕРЕЛА

1. Говіркове кукро. URL: <https://surl.li/juuchu> (дата звернення: 19.03.2026).
2. Інтерактивна карта діалектів України. URL: <https://dialectmap.org/> (дата звернення: 10.03.2026).
3. Інтерактивна платформа діалектних текстів. URL: <https://interactive-dialect-texts.github.io/interactive-dialect-texts/> (дата звернення: 01.03.2026).
4. Endangered Languages Archive. URL: <http://hdl.handle.net/2196/9363570d-d243-4f18-a85b-a65729c4e2e7> (дата звернення: 14.03.2026).

*Софія Єхно (м. Кам'янець-Подільський)
Наук. керівник – д.філол. н., проф. Коваленко Б.О.*

НАЗВИ ВІЙСЬКОВОГО СПОРЯДЖЕННЯ І РЕГАЛІЙ (на матеріалі твору «Ігор – князь сіверський» С. Руданського)

Степан Васильович Руданський – талановитий український поет 50-60-х років XIX ст. Спадщина письменника різноманітна як своїми темами, так і жанрами. В історії української літератури він знаний як автор співомовок, гуморесок, ліричних пісень, балад, байок та перекладів слов'янських і античних поезій. С. Руданський цікавився й фольклором, який був для нього, по-перше, одним із засобів вивчення життя народу, його духовного світу, а по-друге, могутнім стимулом власної творчості. Так, він записав чимало приказок і прислів'їв у с. Хомутинях Вінницького повіту. 298 одиниць він передав Матвію Номису Сові (М. Симонову), і той чималу частину з них опублікував у своїй відомій збірці, згадавши ім'я письменника [Коваленко 2020: 28].

До аналізу творчості Степана Руданського зверталися М. П. Драгоманов, М. Ф. Комаров, А. Ю. Кримський, В. Л. Левицький, О. М. Огоновський, С. О. Єфремов, В. Я. Герасименко, А. Ю. Кримський, П. Й. Колесник, І. І. Пільгук, І. Г. Матвіяс, М. Є. Сиваченко, Т. А. Космеда, Б. О. Коваленко та ін.

Однак попри активність наукових досліджень самобутнього й новаторського таланту С. В. Руданського його мистецька спадщина, як зауважують дослідниці, не була належно поцінована ні в ХХ ст., ні в ХХІ ст. [Космеда 2015: 27], а мова творів письменника й досі залишається маловивченою.

Сьогодні, у період військової агресії з боку росії зрозумілий інтерес до такого яскравого феномену української історії як боротьба за волю та незалежність та всього того, що з цим пов'язане.

Мета статті – дослідити лексику на позначення військового спорядження та регалій у поемі Степана Руданського «Ігор – князь Сіверський», проаналізувати семантичні особливості й етимологічне походження відповідних лексичних одиниць, а також визначити їхні художньо-стилістичні функції у художній тканині твору.

Поєма «Ігор – князь Сіверський» – поетичний переспів «Слова о полку Ігоревім». Звертаючись до сюжету походу князя Ігоря проти половців 1185 року, автор художньо переосмислює події крізь призму романтичного світовідчуття й національної ідентичності. Саме в цьому творі постає багата військова лексика – назви зброї, захисного обладунку та регалій, – яка відтворює колорит доби й виконує важливі стилістичні функції.

Назви зброї у творі лише холодні, оскільки вогнепальної у той період не існувало.

Коп'є – одна з найдавніших назв холодної зброї в давньоукраїнській мовній традиції, те саме, що *спис* – холодна зброя у вигляді гострого металевого наконечника на довгому держаку [СУМ, IX, с. 509]. Слово належить до праслов'янського фонду: стсл. *êoiè~* («спис, піка»); псл. **корьє* («спис, піка»), пов'язане з *kopati*, спорідненого з українським дієсловом *копати* [ЕСУМ, II, с. 568]; первісне значення – гострий предмет, що проколює.

У поемі лексема вживається кілька разів із різними художніми функціями. У промові князя Ігоря: «Хочу з вами, русинами, військом молодецьким, *коп'є* своє приломити в полі

половецьким» [Руданський 1985: 511] – фразеологізм *приломити коп'є* означає 'вступити в бій'. В описі битви на Каялі *коп'є* постає збірним образом цілого війська: «*Тут-то коп'ям проламались в полі половецьким»* [Руданський 1985: 515]. У сцені захоплення Києва Всеслав «*І там собі тільки древком од копія свого дотикався до княжого стола золотого»* [Руданський 1985: 529] – тут зброя стає регалією, знаком претензії на владу. Нарешті, персоніфікація: «*І їх коп'я на Дунаї славу їм співають»* [Руданський 1985: 530] – лексема *коп'я* уособлює військову доблесть.

Шабля – холодна, нерев. кавалерійська зброя з зігнутих сталевим лезом і гострим кінцем [СУМ, XI: 395]. Слов'янське *sablja* загальноновизнаної етимології не має; припускається давнє запозичення з угорської мови *szablya* «шабля», (букв.) «різак» є суфіксальне утворення від *szabni* «краяти, різати», при цьому наявність *ш-* пояснюється впливом з боку польської мови [ЕСУМ, V: 365]. Показово, що в оригінальному «Слові о полку Ігоревім» вживається переважно лексема *мечь*, тоді як С. Руданський послуговується словом *шабля*, наближаючи давній текст до козацької традиції.

У батальних сценах: «*Гримлять шаблі об шеломи, коп'я молодецькі тріщать в полі чужоземнім»* [Руданський 1985: 518] – звукопис передає напругу бою. У пророчому описі: «*Тут-то шаблям потріщати в шеломи половецькі»* [Руданський 1985: 515] – майбутній час надає фрагментові характеру невідворотного пророцтва. У метафорі поразки: «*Тії крильця вже погані шаблями обтяли»* [Руданський 1985: 515] – шабля обтинає крила соколам, позбавляє князів свободи й слави. Перифрастична формула «*під шаблями половчанів»* [Руданський 1985: 524] позначає ворожий напад загалом.

Поряд із лексемою *шабля*, у С. Руданського вжито й лексеми *меч*. Меч – старовинна холодна зброя у вигляді двосічного прямого довгого клинка з рукояткою [СУМ, VI: 365]. Слово належить до питомої праслов'янської лексики (**mešь*) [ЕСУМ, III: 455]. В описі Святослава: «*Він розпудив їх полками, стальними мечами»* [Руданський 1985: 520] – поєднання *стальні мечі* є традиційною епічною формулою.

Образ амбівалентний: «*Рано землю ту мечами стали заквіляти*» [Руданський 1985: 523] – меч символізує одночасно хоробрість і необачність. У заклику: «*Вкладіть мечі верезані, знизьте свої стяги*» [Руданський 1985: 528] – верезані (зазублені в бою) мечі стають символом братовбивчої усобиці. С. Руданський поєднує меч і шаблю як два культурні пласти військової лексики.

Стріла – найчастотніша лексема військової лексики поеми; праслов'янська основа *strěla [ЕСУМ, V: 445]. Функціонує одночасно як назва зброї, елемент метафор і символ воєнної долі. «*З рання світа до вечора летять стріли каленії, як град серед літа*» [Руданський 1985: 518] – означення каленії (загартовані у вогні) посилює образ нищівного обстрілу. Злиття природного й воєнного: «*Ото й вітер, внук Стрибогів, замахав крилами – з моря повіяв стрілами*» [Руданський 1985: 515]. Гіпербола влади: «*...острими стрілами ти стріляєш і султанів десь там за морями*» [Руданський 1985: 526]. У плачі Ярославни стріла переходить у ліричний реєстр: «*Вийму з князя молодого половецькі стріли*» [Руданський 1985: 531] – символ страждань коханого. Образ захисту: «*Зачиніть ворота полю острими стрілами*» [Руданський 1985: 527] – стріли стають не нападальною, а оборонною зброєю.

Пов'язана зі стрілами лексема *тула* (сагайдак, чохол для стріл) вживається двічі: «*У них луки натягнуті, а тули одкриті*» [Руданський 1985: 512] = готовність до бою; «*І тугою на безвідді тули заткнуло*» [Руданський 1985: 532] = виснаження й безсилля воїнів.

Отже, аналіз військової лексики поеми С. Руданського «Ігор – князь Сіверський» засвідчує її багатофункціональність. Лексеми коп'є, шабля, меч, стріла виконують не лише називну, а й стилістичну та символічну функції: позначають конкретну зброю, беруть участь у розгорнутих метафорах і уособлюють ключові ідеї твору – доблесть, владу, поразку, трагедію. Руданський свідомо поєднує давньоукраїнський (меч, коп'є) і питома козацький (шабля) лексичні пласти, наближаючи давній епос до живої народної традиції та романтичного світовідчуття свого часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваленко Б. О. Від ідіолекту до літературної мови: Поділля кінця XIX – початку XX ст. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Рута», 2020. 392 с.

2. Космеда Т. А., Осіпова Т. Ф., Піддубна Н. В. Степан Руданський: феномен моделювання «живого» мовлення українців / за наук. ред. Т. А. Космеди. Харків–Познань–Дрогобич : Коло, 2015. 312 с.

ДЖЕРЕЛА

1. ЕСУМ – Етимологічний словник української мови / ред. кол. О.С. Мельничук (голов. ред.) та ін. : у 7-ми т. Київ : Наукова думка, 1982–2006.

2. Руданський С. В. Ігор – князь сіверський. *Степан Руданський. Співомовки, переклади та переспіви*. Київ : Наукова думка, 1985. С. 509–536.

3. Словник української мови / за заг. ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. I–XI.

Анна Ільницька (м. Умань)

Наук. керівник – к. філол. н., доц. Гонца І. С.

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ВИМІР СУЧАСНОГО ВОЛОНТЕРСЬКОГО РУХУ ЧЕРКАЩИНИ

Сучасний мовний простір України є динамічною ареною, де пропріальна лексика є не лише назвою, а й відображенням глибинних суспільних змін. У часи критичних випробувань, крізь які проходить українське суспільство, особливої ваги набуває дослідження ергонімів – власних назв організацій, що репрезентують волонтерський рух. Назви волонтерських об'єднань Черкащини сьогодні виходять за межі вузькопрагматичної ідентифікації, перетворившись на потужні інструменти конструювання колективної пам'яті та національної солідарності. Інтерес до цієї теми зріс після Революції Гідності та набув статусу стратегічного після повномасштабного вторгнення 2022 року, коли мовна номінація стала формою ментального спротиву.

Метою нашого дослідження є комплексний аналіз структурно-семантичних і лінгвокультурологічних параметрів назв громадських організацій (ГО) Черкаської області. Вибір

регіону зумовлений його статусом як історичного серця Правобережної України та осередку козацької традиції, що безпосередньо впливає на специфіку регіонального ономастикону. Щоб глибше зрозуміти природу волонтерських назв, спершу з'ясуємо теоретичні аспекти дослідження ергонімів у мовознавстві.

Сьогодні лінгвісти розглядають ергоніми як складний пласт назв, які не просто іменують щось, а напряду пов'язані з конкретними групами людей. Якщо опиратися на підхід М. Торчинського, то **ергонім** – це не статична назва, а жива одиниця. Вона поєднує в собі пряме значення з додатковими смислами та відображає те, що саме засновники хотіли «закласти» в ім'я свого проєкту, аби воно резонувало із суспільством [Торчинський 2010: 150].

У цій системі, де кожне об'єднання людей має свою мету, особливу увагу варто приділити **сатисфакціонімім** (від латинського *satisfactio* – задоволення). Поки інші назви (як-от пресулатоніми чи продуціоніми) фокусуються на управлінні чи торгівлі, **сатисфакціоніми** зосереджені на людині та її внутрішньому світі. Це назви організацій і спільнот, що закривають наші творчі, духовні чи фізичні потреби: від релігійних та ідеологічних осередків до спортивних клубів і громадських об'єднань [Дідур 2013: 40]. Саме через ці назви ми бачимо, як у мові фіксується прагнення людей до саморозвитку та естетичної насолоди.

На нашу думку, волонтерські ергоніми функціонують як «культурні маркери», що документують остаточний розрив із радянською ідеологічною парадигмою та перехід до національно-орієнтованої номінації [Позніхіренко 2020: 35–36]. Вони постають «культурним дзеркалом суспільства» із чітким відображенням еволюції цінностей. Окреслені теоретичні положення стають підґрунтям для аналізу структури волонтерських ергонімів Черкащини.

Назви організацій у регіоні досить різноманітні, а складні мовні конструкції дозволяють засновникам точно передати мету своєї діяльності. За градацією С. Мартос [Мартос 2020:

87] ми розподілили зібраний матеріал на групи залежно від кількості компонентів:

- **однокомпонентні (монолексемні).** Лаконічні найменування, що утворилися в процесі трансонімізації (апелятив стає власною назвою і зберігає потужний асоціативний потенціал): «Січ» (Черкаси), «Булат» (Умань), «Цитадель» (Шпола);

- **двокомпонентні.** Найпродуктивніша модель, що реалізується через схеми «іменник + іменник у родовому відмінку» (напр., «Родина героя», «Гордість нації») або «прикметник + іменник» (напр., «Громадський блокпост», «Культурний фронт»);

- **три- та багатокомпонентні.** Складні аналітичні конструкції допомагають точно розпізнати організацію, наприклад: «Координаційна рада ветеранських організацій учасників бойових дій, військової служби, правоохоронних органів та учасників АТО Черкаської області».

Домінантною залишається модель, де номенклатурний термін (ГО, БФ) поєднано з уточнюючим додатком. Багатокомпонентність підсилює юридичну та територіальну детермінацію організації в урбанонімічному ландшафті. Встановлена структурна складність створює підґрунтя для дослідження внутрішнього, семантичного наповнення назв.

Семантичний аналіз волонтерських ергонімів дозволяє реконструювати ключові меседжі, адресовані соціуму. Відповідно до денотатно-номінативної типології Ю. Дідур [Дідур 2013: 39], ми виокремлюємо такі групи:

- **сальвоніми** (від лат. *salvus* – рятівний): назви, що пропагують ідею допомоги та солідарності: «Обласний гуманітарний штаб», «Від серця до серця», «Центр забезпечення військових в зоні АТО»;

- **протекціоніми** (від лат. *protectio* – захист, прикриття): найменування, орієнтовані на захист прав та інтересів: «Українська Націоналістична самооборона», «Межа.Юа».

Окремо хочемо виділити реалізацію прагматичних функцій. Крім стандартної номінативної, особливої ваги набуває **персуазивна** (переконуюча) функція, що формує

позитивний образ благодійника, та естетична функція, яка через атрактивні образи («Ангел спасіння», «Джерело надій») створює позитивне асоціативне тло. Меморіальна функція увічніює пам'ять про знакових особистостей, що яскраво втілено у назві «Благодійна організація міжнародний благодійний фонд «Сергія Нагорняка»». Ключові семи – допомога, підтримка, надійність, добро – формують дискурс опору, де мова стає інструментом боротьби. Цей аспект нерозривно пов'язаний із використанням національно-культурних кодів.

Етнокультурні коди в назвах волонтерських спільнот Черкащини свідчать про силу національної ідеї в сучасному мовному просторі. Використання історико-героїчних символів, таких як «Січ» або «Сотня» («Волонтерська сотня»), свідчить про функціонування цих онімів як ідеологем та історичних хрононімів. Це перетворює цивільний рух на символічне продовження державотворчих традицій.

У пропріальному просторі регіону чітко простежуються духовно-фольклорні архетипи: «Берегиня», «Оберіг» (символи захисту), «Фенікс» (символ незламності та регенерації). Використання флоронімів та фаунонімів («Клен», «Калинка», «Бойові бджоли») маркує органічність і народний характер руху. Особливе значення має апеляція до постаті Т. Г. Шевченка («Відродження Кобзаревого краю»), що акцентує на регіональну ідентичність Черкащини як духовного осердя України. Такі назви інтегрують локальну діяльність у загальнонаціональний контекст, підкресливши спадкоємність поколінь.

Волонтерський ландшафт Черкащини демонструє чітку географічну структурованість, де використання хоронімів (назв територій) суттєво підвищує рівень верифікації та довіри до організації:

- **Черкаси** – центр концентрації організацій із широким спектром гуманітарних місій, як-от БО «100 % ЖИТТЯ ЧЕРКАСИ», ГО «Воїни АТО Черкащини».

- **Уманщина** – характеризується високою щільністю назв із локальною прив'язкою – «Координаційний центр захисників

Уманщини», ГО «Уманський міськрайонний центр «До перемоги»», «Волонтери Маньківщини». Слід відзначити оригінальні номінації з використанням нумерологічних символів, як-от БО БФ «*ПЕРЕМОЖНИЙ ШЛЯХ 777*», що підсилює атрактивність назви.

• **Звенигородщина** – демонструє поєднання меморіального та культурно-історичного векторів (БО МБФ «*Сергія Нагорняка*», БФ «*Відродження Кобзаревого краю*»).

Локальна ідентифікація створює ефект «свого» простору, що є критично важливим для мобілізації ресурсів громади та подальшого розвитку регіональної ономастики.

Отже, проведений аналіз пропріального ландшафту Черкащини дає нам змогу стверджувати, що сучасні назви волонтерських спільнот є не просто засобами вирізнення осередків, а виступають дієвим знаряддям самоусвідомлення та згуртування народу. Ми з'ясували, що в побудові цих найменувань переважають прозорі та зрозумілі за змістом одиниці, які поєднують у собі заклик до захисту та щире прагнення допомогти. Використання звичних для нашого краю образів козацької старовини та народних символів засвідчує тяглість етнокультурних традицій у сучасному ономастичному просторі України. Незважаючи на потужний патріотичний складник, актуальною проблемою залишається певна однотипність номінаційних моделей, що може призводити до втрати індивідуальності брендів волонтерських організацій у загальноукраїнському контексті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дідур Ю. І. Детальна денотатно-номінативна класифікація ергонімів. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки*. 2013. № 17. С. 37–41.

2. Мартос С. А. Ергоніми благодійної сфери Херсонщини. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 27. Том 3. С. 85–89.

3. Позніхіренко Ю. І. Принципи номінації в ергонімії. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород. 2020. Випуск 13. Том 3. С. 34–38.

4. Торчинський М. М. Структура, типологія і функціонування онімної лексики української мови : дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2010. 502 с.

5. Ціліна М. М. Ергонімія сучасного Києва : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2006. 20 с.

*Анастасія Ковальська (м. Кам'янець-Подільський)
Наук. керівник – д. філол. н., проф. Коваленко Н. Д.*

ПОДІЛЬСЬКІ ФОНЕТИЧНІ РИСИ В УКРАЇНСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМАХ

Дослідження територіальних різновидів української мови залишається важливим напрямом сучасної діалектології. Особливу увагу в цьому контексті привертає вивчення фонетичних рис, які є одними з найстійкіших показників діалектної диференціації й дають змогу окреслити межі окремих говорів.

Подільський говір як складник південно-західного наріччя характеризується низкою специфічних фонетичних ознак, що відображають історичні процеси розвитку мовної системи. Водночас для їх повного опису важливо враховувати не лише ізольовані мовні факти, а й функціонування цих рис у зв'язному мовленні, зафіксованому в діалектних текстах і словниках.

Актуальність дослідження зумовлена потребою вивчення фонетичних особливостей подільського говору на матеріалі, що фіксує живе народне мовлення в усталеній формі. Фразеологічні одиниці, зафіксовані в словнику говірок, репрезентують мовні явища в сталому форматі, що дає змогу простежити збереженість діалектних фонетичних рис у різний період їх утворення. Тому в такий спосіб відбувається розширення можливостей аналізу, оскільки є змога виявити специфіку звукових особливостей у складі стійких мовних комплексів.

Метою статті є виявлення й опис подільських фонетичних рис на матеріалі фразеологічних одиниць, а також з'ясування особливостей їхньої реалізації в складі цих мовних компонентів.

Питанням вивчення подільських говірок займається низка науковців, зокрема Коваленко Н. Д., Гороф'янюк І. В., Тищенко Т. М., Березовська Г. Г. та ін., однак сьогодні все ж простежуємо недостатність систематизованої й репрезентативної текстової бази, яка б повною мірою відображала сучасний стан подільського говору. Наявні матеріали зосереджено лише на окремих мовних рівнях, що ускладнює комплексний аналіз фонетичних особливостей. З огляду на це важливого значення набуває використання лексикографічних джерел, зокрема фразеологічних словників, у яких зафіксовано елементи живого діалектного мовлення, що можуть слугувати додатковою емпіричною базою для дослідження фонетичних рис подільських говірок.

Фразеологія діалектного мовлення виявляє значну стійкість у збереженні архаїчних діалектних елементів, як-от: словниковий склад, фонетичні особливості, граматичні структури. Завдяки цій здатності вона слугує важливим джерелом для вивчення історичного розвитку мови, діалектологічних явищ і динамічних змін у мовній системі. Окрім того, вона є цінним матеріалом для проведення мовних реконструкцій [Коваленко 2012: 85].

Однією з найхарактерніших фонетичних рис подільських говірок є оглушення дзвінких приголосних перед глухими. Це явище полягає в тому, що в позиції перед глухим приголосним попередній звук втрачає свою дзвінкість і реалізується як відповідний глухий звук. Така позиційна асиміляція за глухістю є регулярною й охоплює різні групи приголосних, зокрема проривні й фрикативні, що зумовлює варіативність звукової форми слів у діалектному мовленні: *'банка на д'воє га'дала* 'невідомо, чи здійсниться що-небудь, чи ні' [Коваленко 2019: 24]; *в'іткла'дати /н'іби /баба сир на /заўтра* 'не виконувати обіцянку; зволікати' [Коваленко 2019: 23]; *рос'казувати бай'ки* 'брехати' [Коваленко 2019: 24]; *л'істи*

поне^uред *б'ат'ка* *ў* *некло* ‘занадто поспішати’ [Коваленко 2019: 27]; *боки* *опк'ласти* ‘дуже наїстися’ [Коваленко 2019: 30]; *в'итп'равити* до *Бога* 1. ‘спричинити смерть’; 2. ‘поховати’ [Коваленко 2019: 32]; *нал'ах'ти* на *весла* ‘утікати’ [Коваленко 2019: 41]; *змотати* *вутки* 1. ‘втекти’; 2. ‘піти’ [Коваленко 2019: 56]; *з'ристи* *л'ікт'і* ‘виявляти незадоволення’ [Коваленко 2019: 149].

Серед виразних фонетичних особливостей подільських говірок фіксуємо явище так званого «укання», яке виявляємо в зміні якості ненаголошеного голосного [о]. У слабкій позиції цей звук часто реалізується як [у], причому в багатьох випадках спостерігаємо його повне заміщення: *Ал'оша* з *водо^yкачки* ‘дурний’ [Коваленко 2019: 23]; *ди^eвитис* *йак* *ба'ран* на *ну'в'і* *во'рота* ‘розгубитися, не розуміти’ [Коваленко 2019: 27]; *са'ма* *йак* *би^eлино'чка* *ў* *пол'у* ‘одинок, без родини’ [Коваленко 2019: 29]; *н'ід^m* *боро'ду* *з'ладити* ‘улещувати когось’ [Коваленко 2019: 36]; *гуду'вати* *заўтрашн'іми* *бубли'ками* ‘не виконувати обіцянки’ [Коваленко 2019: 38]; *го'р'батий* *тан'би* *носи'ет* *бохане'ц* *х'л'іба* ‘згорбитися від старості’ [Коваленко 2019: 39].

До характерних фонетичних рис подільських говірок належить також депалаталізація приголосних, тобто втрата ними м'якості в позиціях, де в літературній мові або інших говорах її збережено. Це явище виявляємо в реалізації приголосних як твердих незалежно від наступного звука чи історичних передумов їх пом'якшення. Зазначене явище ілюструють такі приклади: *ум'ножити* *баїстру'ка* ‘народити позашлюбну дитину’ [Коваленко 2019: 24]; *трас'ти* *б'і'дойу* ‘бідувати’ [Коваленко 2019: 30].

Зауважимо, що набагато частіше спостерігаємо ствердіння приголосних звуків у кінцевій позиції слова, яке виступає одним із маркерів фонетичної організації подільських говірок: *аж* *бан'ки* *с'а* *ви'лаз'ат* на *лоба* ‘надмірно щось робити, дуже старатися’ [Коваленко 2019: 26]; *кури* *з'рош'і* *не^u* *кл'у'йут* ‘заможно жити’ [Коваленко 2019: 144]. Водночас у наведеному далі фактичному матеріалі простежуємо поєднання цього явища з іншою характерною ознакою

подільських говірок – уживанням закінчення *-ом* в орудному відмінку однини іменників. У цьому разі фонетичну модифікацію кінцевого приголосного поєднано з морфологічною специфікою форми: *б'і/да за б'і/дом /ходи^{ет} 'довгий час бідувати'* [Коваленко 2019: 29]; *п'і/ти за во/дом 'вчинити самогубство'* [Коваленко 2019: 52]; *мо/лоти йази^{ел}/ком йак нес ло/пато^м 'базікати, дуже багато говорити про щось несуттєве'* [Коваленко 2019: 313].

Серед вокалічних особливостей подільських говірок фіксуємо явище заміщення голосного [e] звуком [и], яке в окремих випадках набуває регулярного формату. Така зміна переважно відбувається в ненаголошеній позиції, де простежуємо нейтралізацію якісних характеристик голосних і їхнє зближення за артикуляційними ознаками: *бли^е/ко/ти на/йістис^т 'збожеволіти'* [Коваленко 2019: 31]; *нагово/рители с'ім /бочок ариш/тан'т'іу 'говорити дурниці, нісенітниця'* [Коваленко 2019: 36]; *почирво^л/н'іти йак бу/р'ак 'почервоніти від сорому'* [Коваленко 2019: 39]; *п'і/ти в:иши^{ен}'/ки 'померти'* [Коваленко 2019: 43]; *там ни/ма ку/му /в'ірити 'про людину, яка постійно обманює'* [Коваленко 2019: 47]; *чи^{ел}/кати ўзи^{ел}/м'і л'і/та 'даремно сподіватися на що-небудь'* [Коваленко 2019: 150].

У деяких лексемах подільського говору наявний перехід звука [a] в голосний переднього ряду [e] під впливом попереднього [j]: *ўз'ети за жи^{ел}/ве 'щось викликає сильні почуття'* [Коваленко 2019: 36]; *сто/йети йак /буз'ок 'непорушно стояти на одному місці'* [Коваленко 2019: 38]; *з/рати ва/р'ета 'прикидатися дурником'* [Коваленко 2019: 40]; */Боже те^{ул}/л'е 'про людину лагідну, нешкідливу; наївну'* [Коваленко 2019: 279]. Явище переходу голосного звука не є поодиноким, адже простежуємо його в ряді мовних одиниць, що дає підстави кваліфікувати це як одну з типових фонетичних ознак.

Виявлення фонетичних явищ на основі фразеологічного матеріалу є особливо актуальним. Дослідниця Коваленко Н. Д. стверджує, що фразеологічні одиниці здатні акумулювати й зберігати локально марковані мовні явища, а також номінації,

що вийшли з активного вжитку. Аналіз матеріалу усного діалектного мовлення засвідчує, що провідні фонетичні риси говірок постійно знаходять своє відображення у складі сталих виразів [Коваленко 2012: 87].

Отже, аналіз фразеологічного матеріалу подільських говірок підтвердив, що стійкі мовні одиниці є репрезентативним джерелом для виявлення фонетичних особливостей діалектного мовлення, оскільки відображають їх у природному функціюванні. Установлено, що до визначальних рис подільського говору належать регресивна асиміляція за глухістю, нерозрізнення ненаголошених [o] ~ [y], депалаталізація й ствердіння приголосних, а також зміни у вокалізмі. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в розширенні джерельної бази, залученні матеріалів інших діалектних словників і текстових корпусів, а також у комплексному аналізі взаємодії фонетичних, лексичних і граматичних явищ у межах подільських говірок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гороф'янюк І. В. Лексика подільського говору як джерело реконструкції втрачених етимологічних зв'язків. *Diachronia/synchronia philologia comparative. Studia Slavica XXIX/2*. 2025. С. 55–61.
2. Коваленко Б. О. Мовно-культурний ареал Поділля в історії української літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. : дис. ... д-ра. філ. наук : 10.02.01. Київ, 2020. 473 с.
3. Коваленко Н. Д. Фраземи як матеріал для досліджень фонетичних рис говірок. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2012. Вип. 31. С. 85–88.
4. Коваленко Н. Д. Фразеологічний словник подільських і суміжних говірок. Кам'янець-Подільський : ТОВ «Рута», 2019. 412 с.
5. Подільський говір : Бібліографічний покажчик / уклад. : І. В. Гороф'янюк, Н. Д. Коваленко, Т. М. Тищенко. Вінниця : ТОВ фірма «Планер». 2013. 141 с.

Вікторія Кожух (м. Вінниця)
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Гороф'янюк І. В.

ЗІ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД НОМІНАЦІЯМИ ОСІБ ЗА СПОРІДНЕНІСТЮ, СВОЯЦТВОМ У ПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

Назви осіб за спорідненістю й свояцтвом є однією з найархаїчніших груп лексики, що вже декілька століть поспіль є об'єктом уваги багатьох лінгвістів. Історія творення номінативних одиниць цього пласту лексики складна і нерозривно пов'язана з усталенням традиційних сімейних стосунків й створенням сім'ї. Масив слів на позначення осіб за родинними зв'язками докладно опрацьований не лише на матеріалі літературної мови, але й на діалектній., А. А. Бурячок [Бурячок 1961] охарактеризував й створив їх чітку класифікацію, починаючи з давньоукраїнського періоду. Д. І. Добрусинець [Добрусинець 2007] та О. М. Семеног [Семеног 2005] окреслили етнолінгвістичний підхід у вивченні назв цієї групи, а походження й розвиток давньоукраїнської лексики спорідненості Х–ХІІІ ст. проаналізував В. В. Німчук [Німчук 1992]. Також назви родинних зв'язків у говірках української мови досліджували Й. О. Дзендзелівський [Дзендзелівський 1957], К. Д. Глуховцева [Глуховцева 2003], Л. Я. Колесник [Колесник 2010, 2011], П. Ю. Гриценко [Гриценко 1990], М. С. Скаб [Скаб 2002] та ін.

Варто зазначити, що серед цих праць відсутнє системне дослідження назв осіб за спорідненістю, свояцтвом на матеріалі подільських говірок, що й становить актуальність нашої розвідки.

Мета статті – проаналізувати особливості номінації, зокрема способи номінації осіб за спорідненістю, свояцтвом у подільських говірках, які засвідчені в «Матеріалах до словника подільського говору» (1).

Емпірична база дослідження – 134 лексеми назв спорідненості, свояцтва, вилучені методом суцільної вибірки із «Матеріалів до словника подільського говору» (1).

Спосіб номінації означає шлях утворення номінативних одиниць, що «реалізується в мові на основі власних ресурсів і шляхом закріплення з інших мов», за словами О. О. Тараненка [Тараненко 2004: 417]. Дослідник детально окреслив різні способи номінації, що реалізуються власними ресурсами мови: 1) словотворення; 2) зміни значення мовних одиниць і формування переносного значення (метонімія, метафора та ін.); 3) лексикалізація компонентів слова, словоформ, вільних словосполучень слів; 4) лексикалізація і фразеологізація вільних словосполучень; 5) розгортання (утворення і комбінування) синтаксичних словосполучень для позначення уточнених, конкретизованих понять; 6) номінативно-предикативне позначення подій, ситуацій у формі речення та більших одиниць тексту [Тараненко 2004: 417–418].

Дослідниця Н. М. Косенко стверджує: «1) словотвір як регулярний спосіб створення нових імен та значень; 2) синтаксичну транспозицію, за якої морфологічні засоби вказують на зміну синтаксичної функції при збереженні лексичного значення; 3) семантичну транспозицію, яка не змінює матеріального образу, що первісно осмислюється, і призводить до утворення багатозначних слів, а також фразеологізмів різних типів» [Косенко 2018: 18].

Щодо способу номінації, що реалізується не на власних ресурсах мови, то це особливий спосіб запозичення, що має на меті процес уведення до певної мови морфем, слів або висловів іншої мови. Чинниками запозичення є «мовні контакти народів на базі політичної, економічної, культурної, наукової взаємодії; формування мовних союзів одного регіону, процеси глобалізації, війни; розширення систем масової комунікації тощо» [Азарова 2010: 87].

Серед мовознавців можна простежити різні погляди на способи номінації, їх класифікацію, поділ та вивчення, проте в роботі ми дослідили лексичний, синтаксичний, словотвірний та спосіб запозичення.

Отож у номінації осіб за спорідненістю та свояцтвом задіяні такі способи.

До лексичного способу номінації ми віднесли 36 номінативних одиниць (26,8%): **БУ́ЛЯ** *дит.* Бабуся (1, с. 67); **БУ́НЯ** *дит.* Бабуся (1, с. 68); **БУ́СЯ** *дит.* Бабуся. (1, с. 71); **ДЕ́ДЯ** Батько (1, с. 130); **ДЕ́ДЬО, ДЕ́ДЯ, ГЕ́ТЬО, ГЯ́ГЯ** Тато (1, с. 133); **ДІ́ДІ** *дит.* Дід (1, с. 137); **ДІ́ДЯ (ДІ́ДЬО)** *дит.* Дід (1, с. 138); **ДО́ЦЯ** *дит.* Дочка (1, с. 141); **ДЮ́ДЬО** *дит.* Тато (1, с. 147); **ДЯ́ДЬО, ДЯ́ДЯ** Батько (1, с. 147); **КНЯ́ЗЬ** *обряд., заст.* Молодий на весіллі (1, с. 201); **ЛІ́ЛЯ** Старша сестра (1, с. 229); **МУ́НЯ¹** *пест.* Бабуся (1, с. 254); **НЕ́НО** (1, с. 265); **НЕ́НЬО** Батько (1, с. 265); **НЮ́НЬО** *дит.* Дід (1, с. 270); **ОТЕ́Ц** *рідк., уроч.* Батько (1, с. 279); **О́ЧИМ** Вітчим (1, с. 280); **СВА́ТІ** *обряд.* Зятьові батьки (1, с. 347); **СВАХІ́** *обряд.* Жінки, запрошені на весілля (1, с. 348); **СИН,** *кл.* **СИНУ** Ласкавна форма звертання до малої дочки, онука, онуки малого віку (1, с. 352); **ТА́ТО** Батько (1, с. 386); **ТЕ́ТА** 1. Значно старша за віком рідна сестра. 2. Братова жінка або старша сестра, старша братова (1, с. 390); **ТЕ́ТЯ** 2. Чоловікова сестра (1, с. 390); **ТЕ́ЩА** Мати жінки (1, с. 390); **ТЬО́ТЯ** 1. *дит.* Тітка. 2. Тітка, чужа жінка (1, с. 405); **ТІ́ТЯ** *дит.* Тьотя (1, с. 393); **ЦІ́ЦА** Материна сестра (1, с. 428); **ФІ́Н** Так весільний батько називає молодого (свого сина) (1, с. 414); **ШВА́ГІР** Сестрин чоловік, брат жінки, чоловіків брат (1, с. 442); **ШВА́ГРО** Сестрин чоловік, брат жінки, чоловіків брат (1, с. 442).

Ми дослідили синтаксичний спосіб номінації і з'ясували, що він представлений 13-ма номінативними одиницями (9,7%), побудовані за такими 2-ма моделями:

1) «прикметник / дієприкметник + іменник» представлена 8-ма номінативними одиницями (61,54%): **ПЕРЕВО́ШНИЙ БРА́Т** Двоюрідний брат (1, с. 289); **ПЕ́РШИЙ БРА́Т, ПЕ́РВИЙ БРА́Т** Двоюрідний брат (1, с. 291); **ПОСА́ДЖЕНИЙ БА́ТЬКО** *обряд.* Весільний батько (1, с. 312); **ПОХРЕ́СНИЙ НАНА́ШКА** Той, що несе хрестити дитину (1, с. 314); **ХРЕ́СНА МА́ТИ** Жінка, яка держить дитину, коли її хрестять (1, с. 423); **ХРЕ́СНИЙ ТА́ТО** Чоловік, який держить дитину, коли її хрестять (1, с. 423);

ЧЕТВЕРОРІДНИЙ БРАТ Термін спорідненості і свояцтва (1, с. 435).

2) «іменник + прийменник В + порядковий числівник» представлена 5-ма номінативними одиницями (38,46%): **БРАТ У ПЕРШИХ** Двоюрідний брат (1, с. 63); **БРАТ У ТРЕТИХ** Троюрідний брат (1, с. 63); **СЕСТРА́ В ДРУГИХ** Двоюрідна сестра (1, с. 350); **СЕСТРА́ В ТРЕТИХ** Троюрідна сестра (1, с. 350); **ТІТКА В ДРУГИХ** Двоюрідна тітка (1, с. 393).

71 номінативна одиниця (52,99%) репрезентує словотвірний спосіб номінації, зокрема:

1) суфіксальним способом утворено 62 назви (87,32%):

- **ер**: **БАБЕ́РА** *зруб.* Баба, виражає зневажливе, негативне ставлення (1, с. 29); **ДИДЕ́РА** *екс.* Дідуган (1, с. 137);

- **к**: **БА́БКА**³ 1. *дит.* Бабуся. 2. Літня жінка, яка веде весь обряд хрестин (1, с. 30); **ВУ́ЙКО** Дядько по матері чи по батькові (брат по матері чи батька) 2. Дядько по матері (материн брат) 3. Дядько по батькові (батьків брат) (1, с. 95-96); **МА́ТКА** 1. Мати. 2. Весільна мати. (1, с. 245); **НАНАШКІ́** *мн.* 1. Хрещені батько і мати. 2. Подруги (1, с. 260); **НЕ́НЬКО** Батько (1, с. 265);

- **уня**: **БАБУ́НЯ** *пест.* Бабуся (1, с. 30);

- **ц**: **БА́БЦЯ** *пест.* Бабуся (1, с. 30); **БА́ПЦЯ** Бабуся (1, с. 40); **БУ́НЦЯ** Прабабка (1, с. 68); **ВУ́ЙЦЬО** *дит., пест.* Дядечко (1, с. 96); **ТЕ́СЦЬ** Батько жінки (1, с. 390);

- **ят**: **БЛИЗНЯ́ТА** *зв. мн.* 1. Близнюки. 2. Два маленькі глиняні горщики, з'єднані між собою, для перенесення обіду в поле орачам, косарям, пастухам, сторожам (1, с. 56);

- **ят + к**: **БЛИЗНЯ́ТКА** *зв. мн. здріб.* до БЛИЗНЯТА (1, с. 57);

- **ят + очк**: **БЛИЗНЯ́ТОЧКА** *зв. мн. пест.* до БЛИЗНЯТА (1, с. 57);

- **ік**: **БУ́НІКА** Прабабка (1, с. 68);

- **ол**: **БУ́НОЛ** Прадід (1, с. 68);

- **ин + ич**: **БРАТІ́НИЧ** Племянник (1, с. 63);

- **ов**: **БРАТОВА́** Дружина брата, дівчина, яка вийшла заміж за хлопця, в якого є сестра. (1, с. 63); **СИНОВА́** *у ролі ім.* Жінка сина, невістка (1, с. 352); **ШВАГЕ́РОВА** *пол.* Хтось

із сім'ї швагера (1, с. 442); **ШВАГРОВА́** Швагерова / шуринова жінка (1, с. 442);

- **ян + к:** **ВОЯНКА** Дядькова жінка (1, с. 93); **ВЎЯНКА** 1. Дядина 2. Жінка матиного брата. 3. Тітка, сестра батька чи матері (1, с. 97);

- **єчк:** **ВЎЄЧКО** *пестл.* Дядечко (1, с. 95);

- **н:** **ВЎЙНА¹** 1. Тітка (взагалі) 2. Дядина, дядькова жінка. 3. Жінка матиного брата. 4. Жінка батькового брата. 5. Материна сестра. 6. Будь-яка жінка (1, с. 96); **СІМНЯ́²** Сім'я (1, с. 354); **СТРІЙНА** Тітка (1, с. 376);

- **ч + анк:** **ВУЙЧАНКА** *пест.* Тіточка (1, с. 96);

- **у + ник:** **ДЕДУ́НИК** Дідусь (1, с. 130);

- **и + ськ:** **ДІДІ́СЬКО** 1. *екс.* Старий, високий, міцний дід. 2. *зруб.* Дід (1, с. 137);

- **ик:** **ДЯ́ДИК** Батько (1, с. 147); **МОЛОДІ́К** Жених (1, с. 251);

- **иц:** **ЗВÓДНИЦЯ** Сват, сваха (1, с. 171);

- **н:** **ЗВÓДНЯ** Сват, сваха (1, с. 171); **СТРІ́ЙНА** 1. Дружина батькового брата. 2. Братова. 3. Тітка (1, с. 376);

- **ар:** **КОНУКА́Р** Той, що супроводжує молодого до церкви (1, с. 208);

- **очк:** **НЕКРУТО́ЧКА** *пест.* Дружина рекрута (1, с. 265);

- **ш + к:** **ПАПА́ШКО** Хрещений (1, с. 283);

- **ш:** **ПЛЕМ'Я́Ш** Племінник (1, с. 302);

- **ак:** **РОДА́К** Родич (1, с. 334);

- **ин:** **РОДІ́НА** 1. Рідня, збірно, родичі. 2. Родичка, родич (1, с. 334);

- **ач:** **СВАТА́Ч** *обряд.* Жених (1, с. 347);

- **ор:** **СВЕ́КОР** Батько чоловіка (1, с. 348);

- **р + уха:** **СВЕКРУ́ХА** Мати чоловіка (1, с. 348);

- **ив + к:** **СВІТІ́ВКА** *обряд.* Старша дівчина на весіллі з боку жениха (молодша сестра або близька родичка) (1, с. 349);

- **ил + к:** **СВІТІ́ЛКА** *обряд.* 1. Дівчина, запрошена на весілля молодим. Дівчина, яка на весіллі пришиває вітку, це сестра молодого або найближа родичка. 2. Незаміжня сестра жениха на весіллі, що виконує обряд тримання свічки та інші організаційні дії (1, с. 349);

- **ячк: СВОЯЧКА** Своячениця, сестра моєї жінки (1, с. 349);

- **и + нич: СЕСТРІНИЧ** Чоловік сестри, той, що тримає рідну сестру (1, с. 350);

- **ств: СІМІСТВО** Сім'я (1, с. 354);

- **к: СТРІЙКА** Батькового брата дружина (1, с. 376); **СТРІЙКО** 1. Дядько. 2. Дядько, батьків брат 3. Дядько по матері (1, с. 376); **СТРІЙКА** Батьків брат у шляхти (1, с. 376);

- **ян + к: СТРИЯНКА** Рідна сестра батькова (для небожів) (1, с. 376); **СТРИЯНКА** Дружина матиного брата (1, с. 377);

- **аник: ТІТЧАНИК** Син тітки (1, с. 393);

- **ун: ШВАГРУНЬО** Сестрин чоловік, брат жінки, чоловіків брат (1, с. 442);

- **енк: ШУРЕНКИ** Хлопчики, родичі молодої (1, с. 452);

- **ул: НАНАШУЛ** *молд.* 1. Весільний батько. 2. Дядько. 3. Хрещений батько. 4. Хрещений чи вінчальний батько (1, с. 260); **ФІНУЛ** *молд.* Молодий, наречений стосовно вінчальних батьків – нанашків (1, с. 415).

- **ок: ШВАГЕРОК** *пол.* Сестрин чоловік, брат жінки, чоловіків брат (1, с. 442).

2) префіксальним способом утворено 2 назви (2,82%):

- **від: ВІДДАНА** Одружена, заміжня (1, с. 87);

- **з: ЗЗІЖА** *зруб.* Велика, багатодітна сім'я (1, с. 174).

3) флексійним способом утворено 5 назв (7,04%):

- **ий: СТРИЙ** 1. Батьків брат. 2. Материн брат (1, с. 375-376); **МОЛОДІЙ** Жених (1, с. 251);

- **ій: СТРИЙ** 1. Брат. 2. Дядько (1, с. 376);

- **а: НЕПЇТА** Племянник (1, с. 265); **СВАХА** *обряд.* Жінки, запрошені на весілля (1, с. 348); **ФІНА** Так весільний батько називає молоду (свою дочку) (1, с. 414);

4) префіксально-суфіксальним способом утворено 2 назви (2,82%):

- **на + иц: НАВІРНИЦА** Жінка, яка вступила в подружне життя без громадянського шлюбу, на віру (1, с. 257);

- **по + ик: ПОХРІСНИК** Хрещеник (1, с. 314).

Запозиченими виявилися 14 номінативних одиниць (10,45%), що засвідчено в подільських говіках:

1) румунізми, що представлені 8-ма номінативними одиницями (57,14%): **БА́ДО** рум. Старший жонатий брат (1, с. 31); **БА́ДЬО** рум. 1. Старший брат. 2. Старший брат або чоловік старшої сестри. 3. Брат батька (1, с. 31-32); **БА́ДЯ** рум. 1. Брат через братову. 2. Форма звертання до старшого чоловіка (1, с. 32); **НАНА́ШКА** молд. 1. Хрещена мати. 2. Весільна мати. 3. Та, хто при вінчанні тримає вінець над молодою. 4. Хрещена чи вінчальна мати (1, с. 260); **НАНА́ШКО** молд. 1. Весільний батько. 2. Дядько. 3. Хрещений батько. 4. Хрещений чи вінчальний батько (1, с. 260); **ФІН** молд. Молодий, наречений стосовно вінчальних батьків – нанашків (1, с. 414-415); **ФІ́НА** молд. Молода для весільної матері, батька (1, с. 415); **ФІ́НИ** мн. молд. Молодий і молода стосовно вінчальних батьків (1, с. 415).

2) германізми, які представлені тільки однією номінативною одиницею (7,14%) **ФАМІ́ЛІЯ** нім. Сім'я (1, с. 412).

3) полонізми, що представлені 5-ма номінативними одиницями (35,71%): **КРЕ́ВНИЙ** пол. Рідний, близький, родич (1, с. 215); **ЧЕ́ЛЯДЬ** 1. пол. Велика (або вся) сім'я (1, с. 433); **ШВА́ГЕР** пол. Сестрин чоловік, брат жінки, чоловіків брат (1, с. 442); **ШВА́ГЕРИ** пол. Чоловіки двох рідних сестер (1, с. 442); **ШВА́ГИР** пол. (1, с. 442).

Отже, у результаті опрацювання назв осіб за спорідненістю, свояцтвом у подільських говірках, а саме 134 дібраних лексем з «Матеріалів до словника подільського говору» (1), ми виявили чотири способи номінації: лексичний, синтаксичний, словотвірний та запозичення.

Виявлено, що найбільш продуктивним способом номінації назв осіб за спорідненістю, свояцтвом у подільських говірках є словотвірний, оскільки він репрезентований 71 номінативною одиницею (52,99%), які утворені різними способами: 1) суфіксальним – 62 назви (87,32%); 2) префіксальним – 2 назви (2,82%); 3) флексійним – 5 назв (7,04%); 4) префіксально-суфіксальним – 2 назви (2,82%). Менш продуктивними є лексичний, який налічує 36 одиниць (26,8%) та спосіб запозичення, що представлений 18-ма

номінативними одиницями (13,4%). Найменш продуктивним способом номінації є синтаксичний, оскільки він репрезентований лише 13-ма одиницями (9,7%), які побудовані за 2 моделями словосполучень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азарова Л., Лепко Г. Основні визначення типів номінації в сучасному мовознавстві. *Рідний край*. 2010. № 1. С. 86-90. URL: <https://cutt.ly/WTmiW5f> (дата звернення: 02.10.2025).

2. Бурячок А. А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові. Київ, 1961. 148 с.

3. Глуховцева К. Посестринство та його номінація в українських східнословобожанських і східностепових говірках. *Діалектологічні студії: 2 : Мова і культура*. 2003. С. 150–154.

4. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / за ред. І. Г. Матвіяса. Київ, 1990. 272 с.

5. Дзензелівський Й. Лексика українських говорів Закарпатської області (Назви спорідненості, свояцтва та сімейно-родинного побуту). *Наукові записки Ужгородського держ. ун-ту*. Вип. 2. 1957. С. 3–36.

6. Добрусинець Д. Етнолінгвістичний аспект назв спорідненості. *Теорія і практика викладання української мови як іноземної*. 2007. Вип. 2. С. 81–91.

7. Колесник Л. Динаміка номінації спорідненості і свояцтва в покутсько-буковинських говірках. *Діалектна мова: сучасний стан і перспективи дослідження: програма, матеріали та тези доп. Всеукр. наук. читань, присвячених пам'яті діалектолога Валентини Прокопенко*. Чернівці, 2011. С. 121–123.

8. Колесник Л. Назви спорідненості і свояцтва у буковинських говірках. *Культура слова*. 2010. № 72. С. 141–146.

9. Косенко Н. Функціонування одиниць повторної номінації у художньому тексті. *Проблеми загального і слов'янського мовознавства*. 2018. № 2. С. 16–24.

10. Німчук В. В. Людина як частина живої природи. *Давньоруська спадщина в лексиці української мови*. 1992. С. 293–353.

11. Семенов О. М. Етнолінгвістичний підхід у вивченні назв спорідненості і свояцтва. *Українська мова і література в школі*. 2005. № 5. С. 60-63.

12. Скаб М. Назви осіб за спорідненістю та свояцтвом — виразники предметного змісту апеляції в українській мові. *Вісн. Харк. ун-ту ім. В.Н. Каразіна*. 2002. № 538. Вип. 34. С. 162–166.

13. Тараненко О. О. Номінація. *Українська мова. Енциклопедія* / ред. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Київ : Українська енциклопедія, 2004. С. 417–419.

Діана Кушта (с. Лісова Лисіївка)
Наук. керівник – к.філол.н.,доц. Гороф'янюк І. В.

ВІРУВАННЯ, ПРИКМЕТИ ТА ЗВИЧАЇ, ПОВ'ЯЗАНІ З ЯВИЩАМИ ПРИРОДИ: ЕТНОЛІНГВІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА (НА МАТЕРІАЛІ ГОВІРКИ С. ЛІСОВА ЛИСІЇВКА ХМІЛЬНИЦЬКОГО Р-НУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛ.)

Народні повір'я українців мають давнє походження й сягають індоєвропейської доби, коли світогляд людини формувався під впливом культури природи. Ці уявлення з часом закріпилися в мові та духовній культурі народу, ставши важливим складником його традицій [Кучерук 2002]. Мова, у свою чергу, відіграє ключову роль у збереженні та передачі цих культурних надбань: вона зберігає історичний досвід, світоглядні орієнтири й ментальні риси етносу, передаючи традиції, цінності та уявлення про навколишній світ наступним поколінням. Через мовні засоби формується етномовна картина світу – особлива модель осмислення реальності, у якій відображено культуру та світогляд певної етнічної спільноти [Шарманова 2015: 8].

Упродовж ХХ століття в мовознавстві утвердився етнолінгвістичний напрям, зосереджений на аналізі взаємодії мови й культури [Аркушин 2007: 347].

У працях українських дослідників, зокрема, Н. П. Аркушина, П. Ю. Гриценка, В. В. Жайворонка, В. Л. Конобродської, О. О. Селіванової, Н. М. Шарманової етнолінгвістика постає як міждисциплінарна галузь, у межах якої мова осмислюється не лише як система знаків, а як результат творчої діяльності етносу, у якому відображено його ментальність, етнопсихологічні риси, матеріальні та духовні цінності. Попри розбіжності у трактуванні поняття етнолінгвістики, для всіх підходів спільним є

антропоцентричний принцип, згідно з яким мова розглядається як продукт етносоціуму та засіб репрезентації національної свідомості й культури, що формуються та еволюціонують у тісній взаємодії з етнокультурним середовищем [Барилова 2011: 6].

Розвиваючи етнолінгвістику в Україні, мовознавці констатували, що вона тісно пов'язана з діалектологією, адже вивчає мову не лише як систему, а передусім як носія культурних уявлень, символів і традицій, зберігаючи архаїчні елементи та історичні нашарування через лексику говірок, що дає змогу відтворювати матеріальну й духовну культуру народу; сучасні українські дослідники, спираючись на здобутки зарубіжних шкіл і тематичні групи слів, розглядають діалекти як ключ до розуміння народної ментальності, історичної пам'яті та унікальності етносу [Гриценко 2022: 40-41].

Етнолінгвістична характеристика вірувань і прикмет українців уже була предметом аналізу низки дослідників, зокрема, О. А. Кучерук [Кучерук 2002], О. О. Васянович [Васянович 2005], Д. В. Базик [Базик 2017], М. О. Волошинова [Волошинова 2025], І. В. Гороф'янюк, В. О. Волинець [Гороф'янюк 2020]. Однак, подільський ареал мало вивчений у цій площині, що посилює актуальність нашої розвідки, присвяченої аналізу вірувань, прикмет і звичаїв, пов'язаних із явищами природи, у їхньому етнолінгвістичному вимірі.

Предметом дослідження стали відповідні вірування, прикмети та звичаї, що й нині поширені серед мешканців села Лісова Лисіївка Хмельницького району Вінницької області.

Емпіричною базою статті слугують усні записи народних повір'їв та застережень зафіксовані авторкою в говірці села Лісова Лисіївка Хмельницького району Вінницької області, тривалістю 121 хв. від таких інформаторів: Лідії Сироватко (1947 р.н.) та Лідії Краплі (1953 р.н.), які все життя прожили в цьому селі.

Українська культура вирізняється багатством вірувань, прикмет і звичаїв, пов'язаних із природними явищами, які

відображають прагнення людей пояснити світ, захиститися від негараздів і жити у гармонії з природою.

Мешканці села Лісова Лисіївка детально розповіли щодо природних явищ, зокрема щодо народних уявлень про причини виникнення посухи: *не^uма дош^ч і^у рас / м'іл'і^{рац} і^{йу} зро^{били} два // н'і в о^{зер} і^у н'і у р'і^{уча}к'і^у / ні^где не^uма во^{ди} кру^{гом} |сухо // не^uма дош^{чу} теї по^усуха* (Сироватко Л. І.). Щоб їй запобігти виконували різні ритуали: *ро^{бити} хрест / з во^{ди} / |б'іл'а во^{до} / де во^{да} йе / де |можже |р'ічка / де кри^єниці'а / де йа^к'іс' |гозеро / і ро^{бити} хрест з во^{ди} / і шчи^{талос}'а йак викли^{кали} во^{ни} дош^ч / а ше ро^{били} об^х'ід се^uла шоб п'і^{шо} у дош^ч / зби^{ра}у^с'а |бат'ушка / з хре^с'том |бат'ушка / |л'уди з фо^{рен}'ками / і у^л дови зби^{ра}лис'а / на по^л'ах* (Крапля Л. Й.). Аби викликати дощ, робили обряди з водою та молилися: *мо^{ли}у^с'а гобли^{ва}у^л / |Боже / даї |Боже дош^{чу} / во^{дички} у^л ки^{єр}ниці'і це ж во^{да} т^{ре}ба шоб була // приїшли с |церкви / посв'а^{тили} |воду / гот Гор^{дан}'і / Ст^р'ітен':а / не^uма во^{ди} / кру^{гом} кир^{ниці}'і / у^л кир^{ниці}'у / |л'али гру^{гом} |хати / |мол'ац'а / даї |Боже дош^{чу} / во^{дички} нам / та^{ке} було* (Сироватко Л. І.); *ви^{ко}пували йам^{ки} / ки^{єр}нич^{ки} / шоб зноу во^{на} по^{йа}вилас' во^{да} / бо йак^{шо} |будем шос' ро^{бити} / то п'і^{де} у до^{по}могу / і приї^{де} во^{да} з о^{зер} / з р'і^{чок} / там де була по^усуха / то п'і^{де} стру^{мок}; |просто по п'ід |р'ічку ко^{пали} |йами / кир^{нич}ки / мо^{ли}лис'а / шоб при^{бу}ла во^{да}; шоб бу^у дош^ч / то на Г^{вана} Ку^{пай}ла у^{би}рали вер^{бу} і гобли^{вали} во^{дойу} і шоб бу^у дош^ч / то ло^{мали} х^{лоп}ці'і і д'і^{уча}та і ц'у вер^{бу}* (Крапля Л. Й.). Такі паралелі простежуються і в інших регіонах України [Гаврищенко 2015: 238, 104]. Для прикликання дощу діти виконували пісні: *і^{ди} і^{ди} |дош^{чику} з^{вару} то^уб'і |бори^{чку} таї пос^{та}у^л'у на^{гор}'і шоб не^u |з'іли ко^{ма}р'і* (Крапля Л. Й.). Категорично заборонялися певні дії, які можуть викликати посуху: *кру^{тити} граб^л'ами не^u |можна / |т'іки т^{ре}ба гор^{нути} до |себе / то будеш йак^{шо} гор^{нути} до |себе то будеш викли^{кати} дош^ч* (Крапля Л. Й.); *горо^{дити} |точно не^u |мона / ка^{зали} до Благо^в'ішчен':а бо не^u |мона / дош^{чу} не^u |буде / гет' за^{бори} ва^{лили} / бо |т'іки до Благо^в'ішчен':а за^{горо}диши / дош^{чу} не^u |буде; ше не^u |мона на |Паску хл'іб*

не^нк^ти / бо прик^лмета йа^кас' ^йе / шо не^н ^буде дош^чу (Сироватко Л. І.).

Для людей традиційно криниця та вода сприймалися як святі об'єкти, до яких проявляли особливу обережність і шанобливе ставлення [Гороф'янюк 2020: 31-32; Маєвська 2007: 188-189]: кри^ниц^{'а} це йак св'^{'а}тин'^{'а} / ^чиста во^да йак ^кажут / во^да дже^рел'^{'на} / зер^кал'^{'на} по^{'в}ин:^{'а} ^бути // до кир^{'н}иц^{'а} ^їїдеш с ^чистим в'^{'і}дром / ш ^чистими ру^{'к}ами і / ну шоб ^ўс'о було ^чисте // ^воду не^н ^можна жа^{'л}'іти ^л'уд'ам / шо / йак хтос' при^{'ш}о^{'у} ^хоче во^ди на^{'п}итис'^{'а} / чи ^дати ^л'у^{'д}ин'^{'і} во^ди / не^н ^можна жа^{'л}'іти (Крапля Л. Й.). Вважається, що жаби та вужі сприяють очищенню води: / ^жаба во^{'н}а / во^{'н}а очиш^{'ч}ає ^воду і ^жаба йак св'^{'а}тин'^{'а} / ^ї'її не^н ^можна ^ўби^{'в}ати (Крапля Л. Й.).

За віруваннями, випадання дощу можуть передбачати мурашники (їх не можна було руйнувати) та молодий місяць: шоб з^{'н}ати ч'^{'і} ^буде дош^ч / му^{'р}ашки хо^{'в}айуц'^{'а} ^ў му^{'р}ащник і во^{'н}и йак ^чувствуйут' шо ^буде дош^ч / ^ў му^{'р}ащнику ут^{'в}ор'уйуц'^{'а} ^дирочки / но во^{'н}и ^ўс'і т'^{'і}каут ^ў му^{'р}ащник і ту^{'д}'і ^можна по^{'б}ачити шо с^{'к}оро ^буде дош^ч (Крапля Л. Й.); по ^м'іс'ац'у ^можна по^{'б}ачити шо ^буде дош^ч / йак^{'ш}о наста^{'ї}є моло^{'д}ий ^м'іс'яц' і на ^н'ого ^можна в'^{'і}дро под^{'ц}є^{'п}ити / то ^буде дош^ч / йак^{'ш}о не^н за^{'ц}епиц'^{'а} то не^н ^буде дош^чу (Крапля Л. Й.). У порівнянні з цим, у деяких інших культурах існувала практика навмисного руйнування мурашників з метою викликання дощу [Гаврищенко 2015: 1527].

У селі практикуються різноманітні обрядові дії та зберігають святе начиння аби вберегтись від блискавки, граду та грому: шоб в'^{'і}д'іг^{'н}ати х^{'м}ару / то ви^{'х}одила на дв'^{'і}р / от на пр'^{'і}м'ер мо^{'ї}а ^мама і с^{'т}авила ко^{'ц}'у^{'б}у і ^п'ік^{'н}у ло^{'п}ату / і рога^{'ч}'і / ро^{'б}ила хрест на ^вулиц'^{'і} / йак ^бувало шо ^їде ^дуже / град ле^{'т}ит' / ^дуже ^сил'^{'на} злива / ^дуже гри^{'м}ит / блискає / і ^л'уди оце ро^{'б}или і то^{'д}'і ^ўшчу^{'х}а^{'ў} дош^ч / ^ўшчу^{'х}а^{'ў} град (Крапля Л. Й.); була ^ж'інка ^ўсел'^{'і} ^ўнас / от х^{'м}ара ^їде / во^{'н}а мо^{'л}илас'^{'а} і но^{'ж}'і ^ўземл'^{'у} ^ўстр'^{'і}м^{'л}'ала і в'^{'і}дга^{'н}'ала х^{'м}ару шоб не^н ^було дош^чу; шоб не^н ^їшо^{'у} град то с^{'т}авилис'

стра^ст'і св'ічку на п'ідв'ікон':і / шоб не^урис^тау^у град іти // а йак ше була гро^за / св'ачену вер^бу п'ідпал'ували / шоб в'ід'ійшло / шоб не^у було н'і'якої б'іди та^ке ро^били (Сироватко Л. І.); закри^вали в'ікна / закри^вали д'вер'і шоб не^у ўс^кочи^у гр'ім ў хату (Крапля Л. Й.). зби^рали град / д'іти то^уд'і рос^кус'ували йо^го / і шоб ў д'ітеї були к'репк'і зуби і не^у буде іти град (Крапля Л. Й.), серед українців ця практика фіксується надзвичайно поширено [Васянович 2021: 1524]; не^у мож^на хо^ватис'а в'ід гро^зи п'ід ви^соки^м д'еревом / мож^на хо^ватис'а в'ід гро^зи п'ід йа^кимис' куш^чом / шоб ни / в'ін ни бу^у виш^чий тебе // п'ід сухос^тойом не^у мож^на сто^йати (Крапля Л. Й.), про це також свідчать народні записи [Енциклопедія ... 2018: 263]; ў р'ічку не^у мона / коло р'ічки / бо воно йа^кос' вол^ною чи ма^гн'ітом мож^е зат'а^гнути те^бе / при^т'агує блиска^уку (Сироватко Л. І.); а ше ка^зали шо не^у мона ж'ін^кам ви^ходити бес^хустки / при^т'агує до бур'і цейі / до ма^гн'іта / до гро^му (Сироватко Л. І.); ни^е мож^на ч'іпати п'ід час гро^зи жи^л'ізн'і / ми^талев'і / блис^куч'і споруди / і б'іл'а них ни^е мож^на сто^йати бо во^ни при^т'агуют блиска^виц'у (Крапля Л. Й.). Досліджуючи народні практики, встановлено, що люди за будь-яких обставин промовляли найвідомішу молитву «Отче наш» [Гаврищенко 2015: 512], що мала захищати від усіх бід: гот^че наш / йі же йі^с'і на н'іб'і^с'і / да св'а^т'іца г'ім^я тво^йе / да пр'ід'ет цар^ство тво^йе / да буд'ет вол'а тво^йа / йа^ко на н'іб'і^с'і і на з'ем^л'і / хл'еб нас на^суш^ний даї же нам дн'ес' і оста^в'і нас дол^г'і наш'і / йа^ко же ми оста^ул'айім дол^жн'іком наш'ім / і н'і в'ед'і нас во іску^шен':а / но із^бав'і нас от лука^вого / Гос^пди спа^си і по^милуї (Сироватко Л. І.). Ще в селі промовляли таку молитву проти сильних стихій: от г^лада / от г^рада / от по^топа / от во^гн'а / от ми^ча от на^глойі с^мерти не^у спо^д'іуно^й спа^си і сох^рани / по^милуї нас (Крапля Л. Й.).

Перший весняний грім також в свою чергу супроводжувався виконанням певних магічних обрядів, аби бути здоровими: йак бу^у пер^ший ве^с'н'аний гр'ім / ж'ін^ки йшли до д'ерева і с^коро при^тул'алис'а спи^ною шоб йіх с^пина

не^н бо^л іла (Крапля Л. Й.). Простежено, що ці обряди поширені серед українців [Васянович 2021: 1525]. Але якщо гриміло коли дерева були готії до це погана прикмета: а йак |голе |дерево |дуже по|гано / не^н |буде |уро|жайу |кажуть / або на |голо|доўку / бо |гол'і де|рева (Сироватко Л. І.).

Зафіксовано різні назв дерев: «сухос^тої» – дерево в яке влучила блискавка (Крапля Л. Й.); «по^бите |дерево» – дерево в яке влучив грім; «по^вал'ане |дерево» – дерево, що постраждало від бурі (Сироватко Л. І.). З таких дерев заборонялось будувати: з |ц'ого |дерева н'і|чо не^н |буду|ють |потому| шо во|но йак |сухос^тої во|но не^н |жи|ве |дерево / і ну не^н |буду|ють |потому| шо |шоб| не^н |було| не^н |с|част'а |ї |хат'і тої не^н |бо^н |ду|ють с та|кого |дерева (Крапля Л. Й.); не^н |к|репка |буде |хата| бо во|но / не^н |к|репке |дерево| уже (Сироватко Л. І.).

«П^рави^едник» – людина в яку влучила блискавка (Крапля Л. Й.) Їм допомагали так: |приси|пали |зем|л'ойу / |шоб| |зем|л'а в'ід'і|брала |цейі / |ц'у| |блиска|ўку / |вит'а|гала |зем|л'а / і |так| |спа|сали (Сироватко Л. І.) Це розповсюджена практика для українців [Енциклопедія ... 2018: 263].

Зафіксовано народні уявлення, пов'язані з мотивами кінця світу: |че|кайте / |про|живете |по|бачте |шо| |буде| |ше| к'ін|це |йак // |ка|зали |шо| і |по^н |суха| |буде| і |во|ди не^н |буде| і |та|ке / |ми| до |ц'ого| |до|жи|вайімо / |хто| з|нає| шо |буде| (Сироватко Л. І.)

«Радуга» – веселка (Сироватко Л. І.); |ве^н |селка| це |по| |вашому| / а |по| |нашому| |рай|дуга / |ї|же| |буде| |по|года| |ка|жуть' / |ї|же| |дош|чу не^н |буде| / |ї|с'ак'і |цв'і|та |гарн'і (Сироватко Л. І.); |во|на |п'ісл'а| |дош|чу |са|ма |зйа|ўл'алас'а / |п'ісл'а| |теплого| |дош|чу (Крапля Л. Й.). Досліджено, як ще в Україні називають веселку: «райдуга», «радуга» чи «веселиця» [Енциклопедія історії України 2018: 259]. Побутує вірування, що на кінцях веселки можна знайти золото: |йак|шо| к'ін|чайіц'а |ве^н |селка| / |ї|пи|райіц'а| |ї| |зем|л'у / |то| |ка|зали |шо| |може| там / |може| |бути| |золото| (Крапля Л. Й.).

Сніг, подібно до води, для мешканців вважається сакральним явищем. Перший сніг приносив добробут, якщо зробити такі обряди: |першим| сн'ігом / |та|киї| буў |об|р'ад / і |ї| |хл'і|ў |за|носили |першій| сн'іг і до |хати| |першій| сн'іг / і |ї|ми|вали

одне |одного с|н'ігом |першим і л'у|дина то|д'ї к|репка ста|вала / |є хто к|репкиї / то ви|ходи|ї |першому с|н'ігу і гобти|ра|їс'а |першим с|н'ігом (Крапля Л. Й.); |їми|валис'а / во|да рос|тала / |голови |мили д'ї|ї|чаткам / бо |дує мїа|генк'ї |коски шоб бу|ли здо|ров'ї / че|рво|н'аст'ї (Сироватко Л. І.); ну то |їми|валис'а с|н'ігом |першим шоб |бути к|репким / і |першиї с|н'їг в'їн |чистиї / в'їн і с|коро рос|та|ва|ї і в'їн |чистиї бу|ї то |л'уди |їми|валис'а (Крапля Л. Й.). Досліджено, що в українських уявленнях перший сніг з'являвся на свято Михайла, тому його також вважали святим [Енциклопедія ... 2018: 261].

Отже, досліджуючи вірування, прикмети та звичаї, пов'язані з явищами природи у говірці с. Лісова Лисіївка Хмельницького р-ну Вінницької обл., з'ясували, що вони формують цілісну систему традиційних уявлень, у якій поєднуються архаїчні та християнські елементи і відображається прагнення людини впливати на природні сили та жити в гармонії з довкіллям. З'ясовано, що сакралізація води, дощу, снігу, грому, блискавки та інших природних явищ знаходить своє відображення в обрядових практиках, заборонах і молитвах, а також у специфічній діалектній лексиці, яка репрезентує мовну картину світу носіїв говірки. Матеріал усних записів підтверджує тісний зв'язок етнолінгвістики з діалектологією та засвідчує цінність локальної говірки як джерела збереження народної ментальності, культурної пам'яті й духовних традицій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин Н. П. Сучасні напрями європейської етнолінгвістики. *Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки*. 2007. № 3. С. 347–351.

2. Базик Д. В. Дохристеєнські вірування українців в концепції І. Огієнка. *Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: сервія філологічна*. 2017. № 14. С. 20–25.

3. Барилова К. Г., Глуховцева К. Д. Українська етнолінгвістика : навч. посб. для студ. вищ. навч. закл. Луганськ : ДЗ «ЛНУ ім. Тараса Шевченка», 2011. 228 с.

4. Васянович О. Метеорологічні вірування Поліщуків (матеріали до «Словника традиційної нематеріальної культури правобережного

полісся»). *Народознавчі зошити*. 2021. Т. 162, № 6.
URL: <https://doi.org/10.15407/nz2021.06.1507> (дата звернення: 25.01.2026).

5. Васянович О. Метеорологічні прикмети в народному календарі українців Полісся. *Народна творчість та етнографія*. 2005. № 2. С. 86–92.

6. Волошинова М. О. Народні повір'я, прикмети, забобони в діалектних текстах східної слобожанщини. *Вісник житомирського державного університету імені Івана Франка. філологічні науки*. 2025. № 1. С. 115–125.

7. Гороф'янюк І., Волинець В. Вода в магічних віруваннях подолян: етнолінгвістичні спостереження. *Філологічний вісник*. Умань. 2020. Вип.15(1). С. 31–37. <https://doi.org/10.31499/2415-8828.1.2020.204086>

8. Енциклопедичний словник символів культури України Видання п'яте, доповнене і виправлене. Корсунь-Шевченківський : В. М. Гавришенко, 2015. 912 с.

9. Енциклопедія історії України. Київ : Наук. думка, 2018. 608 с.

10. Етнолінгвістика : навч. посіб. / П. Ю. Гриценко та ін. Чернівці : нац. ун-т ім. Ю. Федьков., 2022. 432 с.

11. Кучерук О. А. "Дохристиянські вірування українського народу" І. Огієнка як джерело вивчення духовної культури українців. *Вісник Житомирського педагогічного університету*. 2002. № 9. С. 94–97.

12. Маєвська Л. М. Етнокультурологія: словник-довідник. Житомир : ЖДУ, 2007. 392 с.

13. Шарманова Н. М. Етнолінгвістика : навч. посіб. для студентів ф-ту укр. філології / ред. Ж. В. Колоїз. Кривий Ріг : НПП АСТЕРІКС, 2015. 192 с.

Ангеліна Логош (м. Чернівці)

Наук. керівник – д. філол. н., проф. Ткач Л. О.

**ДИАЛЕКТНІ РИСИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
В ПЕРЕКЛАДІ ВОЛОДИМИРА КМІЦИКЕВИЧА
(1887 р.) ДРАМИ Ф. ШИЛЛЕРА «ВІЛЬГЕЛЬМ ТЕЛЬ»
ТА ЇХ ХАРАКТЕРИСТИКА У ПРАЦЯХ
УКРАЇНСЬКИХ ДИАЛЕКТОЛОГІВ ХХ ст.**

Перший український переклад драми Ф. Шиллера «Вільгельм Тель» побачив світ у Львові 1887 р. завдяки талантові доброго знавця української мови Володимира

Кміцикевича (роки життя: 1863–1942), уродженця Західної Галичини, який більшу частину свого життя прожив у Чернівцях і працював як професор гімназії, лексикограф, перекладач та культурно-освітній діяч. Упродовж тривалого часу ім'я В. Кміцикевича було малознаним. Утім, його особистість як українського мовознавця та філологічна спадщина заслуговують на увагу й докладне вивчення (див. наші попередні публікації [Логош 2023; Логош, Ткач 2025]). За оцінкою В. Сімовича, на свій час для західноукраїнського читача переклад «Вільгельма Теля» «був і задовільний, і таки гарний, і Франко з чистим серцем міг „поручити його громаді”». Прикметна для перекладу наша говорова, гірська (гуцульська) лексика, гірські форми, якими перекладач хотів „зльокалізувати” дію, віддати словами, що вона відбувається в горах, хоч не у швейцарських, але – в горах. Тим-то ви знайдете в перекладі такі слова: *цара, маржина, джуркало, шпичя, барда, борва йде* і т. д. <...> Мова перекладу дуже цікава й дуже багата, і для людини, що за такими речами стежить, чиста розкіш його прочитати ще й тепер» [Сімович 2005: 747].

Мета дослідження полягає в тому, щоб на матеріалі українського перекладу драми Ф. Шиллера «Вільгельм Тель», що його здійснив В. Кміцикевич, розкрити маловідомі сторінки в історії української перекладацької практики, актуалізувати ставлення до неї як до частини культурного спадку, з'ясувавши при цьому роль галицько-буковинських культурних діячів кінця ХІХ – початку ХХ ст. у формуванні української літературної мови цього періоду, в залученні до писемного вжитку діалектних мовних одиниць.

За нашими спостереженнями, вплив діалектних особливостей південно-західного наріччя на стилістику перекладу драми „Вільгельм Тель” відображає характерні для останньої чверті ХІХ ст. процеси відбору таких діалектних граматичних форм, які не були вузьколокальними, а навпаки – мали значний ареал розповсюдження і значною мірою збереглися до наших днів. Для підтвердження своїх міркувань подаємо покликання на праці з української лексикографії, як-от: «Гуцульські говірки: короткий словник» (далі – ГГксл);

«Словник буковинських говірок» (далі – СлБГ); «Матеріали до словника подільського говору» (МслПГ); «Словник української мови» в 11 томах (далі – СУМ) та ін.

Найчастіше вживаними в тексті перекладу виявилися передусім граматичні форми **орудного відмінка однини** іменників, прикметників, займенників, що становлять одну з морфологічних особливостей південно-західного наріччя: в орудному однини іменників жіночого роду та узгоджених з ними прикметників, окремих числівників і займенників «наявні флексії **-оу, -еу** на місці давніх **-ойу, -ейу (рукóйу > рукóу, мнóйу > мнóу, землèйу > землеу)** [Українська мова. Енциклопедія 2004: 481]. За працями з історичної морфології та діалектології української мови можна довідатися, що такі форми дуже широко представлені в південно-західних діалектах (галицько-буковинських, карпатських і частково подільських; у говорі батюків; в долівському говорі (зрідка); у говорі галицьких лемків (зрідка); в закарпатських говорах; в гуцульському говорі; в районі Бережан, Івано-Франківська є форми на **-ойов** і навіть на **-овйов**), а також – що вони здавна зафіксовані в писемних пам'ятках [Бевзенко 1960: 58–59; Жилко 1955: 123].

У тексті перекладу спостерігаємо велику різномантність у вживанні як діалектних, так і літературних (за сучасною нормою) **форм орудного відмінка однини** іменників, прикметників, займенників (присвійних, означальних, вказівних). З великою винахідливістю В. Кміцикевич поєднує їх, виконуючи водночас кілька завдань: 1) зберігає в писемному вжитку такі форми, які звичні, традиційні для галицько-буковинського діалектного простору, а тому – легкі для сприйняття; 2) уводить їх у варіантні відносини з формами на **-ою, -ею**, формуючи тим самим підстави для варіантності літературної норми; 3) завдяки комбінаториці обидвох форм знаходить розв'язання потреб ритмічного перекладу, напр.: «[Ресельман] *Тепер ви вольні, вольні правом сим. Най **силов** Австрія не видирає, Чого угодами не осягла! До дневного порядку!*» (Км., с. 71; тут і далі цитати подані за виданням перекладу В. Кміцикевича, зазначеним у списку Джерел);

«[Вальтер Ф.] *Нема на милуванє силованя. — Из смертев вимушений довг відходить; Єму від нас ніщо вже не приходить*» (Км., с. 147); «[Вальтер] *Тату, то правда, що на тій горі Тече кров із дерев, коли лиш їх Затнесь сокиров?*» (Км., с. 90); «[Гертруда] *На тебе лютий староста страшенно, Бо ти єсь **перепною** єму, Шчо Швіцкі люде не хотять піддатись Новим князям*» (Км., с. 26–26); «[Вальтер Ф.] *Коли одної днини замки грянуть, То **ватрою** з верху на верх ми знак Дамо, ополченє же оголосим В столици кожного краю швиденько!*» (Км., с. 75);

Подібне вживання спостерігаємо і щодо займенників. Нерідко в тому самому реченні є обидві форми – і на **-ов**, і на **-ою**, напр.: «[Штауфахер] *Тепер скажи ж, хто сі товариши, Сі чесні мужі, що прийшли з **тобою**? Познакоми мя з ними, щоби ми Зближились к собі щиро і отверто*» (Км., с. 61); «[Штауфахер] *Чи то вода нас, чи то гори ділять, І кождий нарід **сам собов** рядить, То прецінь ми одного роду й крови, Й з одної вітчини колись ми вийшли*» (Км., с. 65); «[Тель] *То я так одиніський глябою Берусь, де годі було розминутись, Бо **надо мною** скеля висіла, А **підо мнов** ревів, аж лячно, Шехен*» (Км., с. 81).

У словосполученнях іменника та займенника, іменника та прикметника спостерігаємо такі поєднання: 1) цілковите узгодження займенників (присвійних, вказівних, означальних) та іменників – коли обидва слова виступають з діалектною флексією **-ов / -ев**, напр.: «[Мельхталь] *Но хоч я молодий та небувалий, Не гудьте **моєв радов** й мойім словом!*» (Км., с. 44); «[Штауфахер] *Тепер най кождий йде **своєв дорогов**, Спокійно до родини та знакомих*» (Км., с. 76–77); «[Старий каменярь] *Крисак австрійський! Стережіте ся! **Сев лапков** нас хотять під Австра взяти!*» (Км., с. 33); «[Штауфахер] *Там де за вічнов кригою-стіною Сидить вже інший нарід з **іншов мовов***» (Км., с. 66); «[Штауф.] *Богато годни-бим **цілов громадов***» (Км., с. 33–34); 2) цілковите узгодження якісного прикметника та іменника – коли обидва слова виступають з діалектною флексією **-ов / -ев**, напр.: «[Вальтер Ф.] *Но той, що нас гнете, то **цісар наш**, Найвисший пан — так з **Божов помочев** Самі*

ратуйтесь!» (Км., с. 45); «[Руденц] *О, не заострюйте ваш милий погляд **Тов строгостев хмурнов!** Та чим я є, Що просьбу смілую до вас заношу?»* (Км., с. 82); «[Тель] *Тогда я поприсяг собі, в душі, Що **першов цілев** найблизшого стрілу Буде ось твоє серце»* (Км., с. 125); «[Тель] *Коли я Лук напинав — коли дрожали руки — Коли ти з **дідьчов роскошев** притис Мене стріляти в голову дитини»* (Км., с. 125); 3) поєднання прикметника чи займенника, що має флексію **-ов**, з іменником, що має флексію **-ою / -єю**, напр.: «[Окличник] *Указ такий ось видав староста: Крисак той поважати, як його самого, І клінне та з **відкритов головою** Во честь єго коліна тра пригнути, Честь віддавать єму»* (Км., с. 32); «[Берта] *Мене **цілов душею** д'нему тягне, Я з кождим днем його шаную більше, Но вас природа і лицарска довжність За рідного защитника дали му»* (Км., с. 83–84); 4) поєднання займенника, що має флексію **-єю**, з іменником, що має флексію **-ов**: «[Руденц] *І як весна вбира' землю квітками, **Красов своєю** мні жите вкрашаєш, І доокола все ущасливляєш!»* (Км., с. 87); 5) трикомпонентні поєднання займенників, прикметників, що мають флексію **-ов / -ев**, з іменником, що має флексію **-ою / -єю**: «[Атінггаузен] *Родимі вузли сильно укріпи, Злучи ся з вітчиною дорогою, Держись єйі **цілов своєв душею**. Ту є міцний твоєї сили корінь»* (Км., с. 54); «[Тель] *Так в Божий час! Давай сюда човен! Спробую я **своєв слабов рукою***» (Км., с. 21); 6) цілковите узгодження, коли обидва компоненти словосполучення – іменник і прикметник; іменник і займенник – мають флексію **-ою / -єю**: «[Штауфахер] *Ми сотворили землю сю собі, **Своєю працею**, прастарий ліс Де лиш медведі виводили ся, На людске жилище ми обернули»* (Км., с. 68–69); «[Рибак] *Гостинець битий тягнесь через Штайнен, Але **коротишою дорогою** На Льоверц може хлопець вас повести»* (Км., с. 112).

За Ф. Жилком, «у західних подільських говорах частка **с'а** зворотних дієслів відокремлюється і може стояти перед дієсловом. Наприклад: *йак с'а доведє; ў дóма с'а пèче; йак би с'а наймáло, шоб с'а знало та ін.*» [Жилко 1955: 127]. Таку ж тенденцію спостерігаємо й у перекладі «Вільгельма Теля»,

напр.: **ся бойіть** – боїться: «[Куні] Кінноти старости що лиш не видко, Він молить кермача, щоб перевіз го Той бурі **ся бойіть**, не хоче везти» (Км., с. 20); **ся крає** – крається: «[Штауфахер] І ще страшнійше той сам чоловік Розказував мені, що в Сарнен сталось, Аж серце чоловікови **ся крає**» (Км., с. 39); **ся залицяють** – залицяються: «[Руденц] Мене ще слава не назвала; годі Мені із витязями славними Рівнатись, що до вас **ся залицяють**» (Км., с. 82).

У працях з української діалектології знайдемо цікаві свідчення про розвиток перфектних форм дієслова: «перші приклади скорочення допоміжного дієслова в перфектних формах, здається, фіксуються у другій частині (від 1261 р.) Галицько-Волинського літопису. <...> пам'ятки XVI–XVII ст. дають уже велику кількість прикладів злитих форм минулого часу складеного; наприклад, у *Пересопницькому євангелії* 1556–1561 рр., у Київському апостолі 1560 р., у грамоті Київського воєводи Костянтина Острозького Переяславському старості від 14 березня 1591 р., у *Граматиці Лаврентія Зизанія* 1596 р...» [Бевзенко 1960: 311]. На початку ХХ ст. В. Сімович характеризував ці форми як такі, що й досі живуть як у говірках (напр. на Поділлі, в Галичині), так і в текстах письменників: «у творах Шашкевича *пішовєм* (=я пішов), *відав* (=здаєть ся), *втомивєсь ся* (=ти втомив ся), *приймалась* (=ти приймала), *проходжалисьмо ся* (=ми проходжували ся)» [Сімович 1918: 204]. Форми такого типу використав і В. Кміцикевич у перекладі «Вільгельма Теля», напр.: **виділам**: «[Берта] Бач, мій миленький, чом я сумувала, Як **виділам**, що ту найкрасшу долю Ти сам нівечиш» (Км., с. 87); **присягли-м**: «[Мельхталь] Так славно стоймо на звалищах Деспотизму і славно довершилось, Союзнаки, що **присягли-м** на Рітлі!» (Км., с. 141); **ступили-сьте**: «[Вальтер-Фіршт] Но скажіть, Чи йдете просто ви від Фліелен, Чи не заглянули де по дорозі, Заким на сей поріг **ступили-сьте**?» (Км., с. 37–38); **поратував би-м**: «[Руді] Дивіть, Як ту кіпить, реве, як ту вертить І воду аж до дна перевертає. — **поратував би-м** радо чоловіка, Але не спосіб, видите самі» (Км., с. 20).

Особливого колориту розмовності надають перекладові В. Кміцикевича так звані службові слова, що мають виразне діалектне забарвлення. Насамперед – це сполучники й частки, поширені в багатьох говірках південно-західного наріччя. Вони надають текстові відповідних стилістичних нюансів, оскільки за своєю природою становлять органічні елементи побудови діалогу, увиразнюють його інтонаційний малюнок. Такі слова нерідко зберігають архаїчні риси мови й точніше передають ритм і логіку народнорозмовної фрази. Переважна більшість сполучників, часток, вигуківих слів – засобів мовного етикету, що їх чимало знайдемо в перекладі «Вільгельма Теля», і дотепер уживані в говірках південно-західного наріччя (гуцульських, покутсько-буковинських, подільських та ін.). Окрім того, свого часу вони були включені й до реєстру тлумачного «Словника української мови» (далі – СУМ), хоч і з небагатьма контекстами та неповним описом можливих значень, напр.:

бігме, частка «вживається для підтвердження чогонебудь або запевнення в чомусь»: «[Куні] **Бігме**, они! Поратував в сам час» (Км., с. 22); «[Штісі] **Бігме**, ось він лежить блідий, без диху» (Км., с. 134); «[Штауфахер] *Що бачу я? Ви пане Вернер! А бігме Миленькі гості! Ліпший чоловік Ще не переступив порога сего*» (Км., с. 37); «[Рудольф Гаррас] **Бігме** не жарт — *Падь на коліна хлопче, Та вимоли у старости жите!*» (Км., с. 96); частка зафіксована в СУМ: **бігма**², **бігме**, част., розм., заст. (СУМ, I, с. 135, с. 532; II, с. 38; III, с. 509 – за *Словником Грінченка* та за творами І. Нечуя-Левицького, І. Франка, Лесі Українки, О. Досвітнього, Ю. Яновського); у діалектних словниках: **бігме́**, заст. «їй богу» (СлБГ, с. 31); **бігме́** «їй богу» (МслПГ, с. 54);

відав, **відай**, **відей**, частка у знач. мабуть, напевно: «[Тель] *Тепер, відав, подержуть щось ворота. Як дома барда, то не тра і майстра*» (Км., с. 79); порівн.: **віда́в**, вставне слово, діал. мабуть; **віда́й**, вставне сл., розм., рідко можливо, мабуть (СУМ, I, с. 552); у діалектних словниках: **відей**, **відай**,

відий, відій, частка «здається, либонь, мабуть» (СлБГ, с. 53); **відей** «мабуть, либонь, здається» (МслПГ, с. 87);

гей би [гейби], у знач. порівняльного сполучн. як, ніби, немов, немовби: «[Руденц] *Єго краями гей би сітями Обмотані єсьмо ми і замкнені. Чи-ж охоронить нас держава?*» (Км., с. 52–53); «[Сева] *Ось ладна, місячна ніч. Озеро Спокійне, гей би зеркало гладеньке*» (Км., с. 57); «[Вальтер Ф.] *Так мусим ми на рідній нам землі Та на діди́зні нашій закрадатись Тихцем, гей би розбійники які, В ночі*» (Км., с. 62); порівн.: **гей, гейби, гей коли**, сполучн. порівняльний «wie, gleichwie, gleichsam, gleichsam als» (Желех, I, с. 139); **гейби**, спол., діал. «наче, немов» (СУМ, II, с. 46 – за творами І. Франка, М. Стельмаха); у діалектних словниках: **гейби, гійби, гіби**, спол. «ніби, неначе» (СлБГ, с. 69); **гей (гейби)**, част., спол. наче, ніби, мов (ГГксл, с. 75); порівняльний сполучник **гей** у знач. «ніби, немовби, як», що поданий у Словнику Желехівського, не поданий у СУМ, проте в перекладі В. Кміцикевича він часто вживаний, напр.: «[Мельхталь] *Глибоко в серці, гей великий скарб, Запер його і тямив лиш на діло*» (Км., с. 60); «[Штауфахер] *І зводить з відти свої вічні права, Що горі висять не позбутіі, Несокрушиміі, гей тії зорі*» (Км., с. 69); «*В ночі, котра своїм покровом чорним Самі лише злочинства й заговори Нечисті покриває, нашу правду Собі шукати, що чистісенька, Гей тоє сонічко на небі ясне*» (Км., с. 62); «[Фрісгард] *Та ж ту, бувало, гей у ярмарок; Тепер спустів майдан сей, від коли Той страхопуд от ту на жердці висить*» (Км., с. 88); «[Тель] *Там є куди для ока погуляти. Туди ланами жито достигає, І край гей огород той визирає*» (Км., с. 90); «[Рибак] *Най Бог ратує бідних! Наколи Лише зірве ся буря в сій безодні, То вже казить ся, гей трівожний звір, Що об залізні крати кліти бєсь*» (Км., с. 107);

заким, сполучн. поки: «[Вальтер-Фіршт] *Но скажіть, Чи йдете просто ви від Фліелен, Чи не заглянули де по дорозі, Заким на сей поріг ступили-сьте?*» (Км., с. 37–38); «[Редінг] *А там на вершинах уже свитають Багрянні лучі. Ну-ко, розходім ся, Заким ще нас захопить біла днина*» (Км., с. 76); порівн.:

закиль, заким, спол., діал. «поки» (СУМ, III, с. 143 – за фольклорними текстами та творами М. Коцюбинського); **заки, закі, спол.** «поки; часом сполучник **заки (закі)** аглютинуює залишки допоміжного дієслова **-м, -с, -смо, -сти** і тоді набуває вигляду **заким, закис, закисмо, закисти**» (СлБГ, с. 132); **за́ки, за́ким, за́кім** «поки, доки» (МслПГ, с. 158);

коби, кобим у знач. сполучн. якби; у знач. частки щоб: «[Берта] **Кобим** могла, мені було би лекше — Но в згорді бачити і гідним згорди, Котрого б' так любилося» (Км., с. 84); «[Вальтер Ф.] **Коби** лиш ви здорові! Вірте ми, Душа ми радуєсь як вас побачу» (Км., с. 37); порівн.: **коби, коб, спол.** «якби, коли б. *Коби доц, гриби будут.* * Коби знаття, що в кума пиття» (СлБГ, с. 213); **коб, коби** «сполучник якби» Коб, коби «сполучник якби» (МслПГ, с. 201).

Для покутсько-буковинських говірок характерне вживання прислівника **скоро** в значенні сполучника часу (= як тільки; лиш тільки) чи умови [= якщо; у тому випадку, коли). У СУМ такий сполучник зафіксований як рідковживаний: **скоро**² «уживається на початку підрядного речення часу і означає, що дія головного речення відбувається відразу після дії підрядного речення»; «уживається на початку підрядного умовного речення. Яке виражає реально можливу умову» (СУМ, IX, с. 300 – за джерелами з творів П. Куліша, Л. Мартовича). В. Кміцикевич уживає такий сполучник – доволі часто, напр.: **скоро** в знач. сполуч. коли, як тільки, якщо: «[Тель] *Но я не пійду з вами нараджатись. Довго гадати-думати не можу, Но скоро потребуєте ділати, Тогди-то Теля звіть, а я поможу*» (Км., с. 34); «[Мельхталь] *А з йїх очей заблисла радістна відвага, скоро імена назвав я, котрі святими суть для верховинців*» (Км., с. 58–59); «[Руденц] *Но по що слів ту, скоро вітчина Ще стогне під кормигою чужою?*» (Км., с. 122); «[Армгарда] *Сповни свою повинність! Скоро правди Від Бога ждеши, то правду нам зділай!*» (Км., с. 132); **скоро** «сполучник умовний, часовий (як тільки, коли тільки)» (СлБГ, с. 496); **скоро, незм.** «може, можливо» (МслПГ, с. 357), але за поданим контекстом можна

припустити, що прислівникове значення близьке до значення сполучника «якщо [якщо, можливо; як тільки]».

Діалектні частки, засвідчені в перекладі, виконують переважно модально-експресивну функцію, надаючи висловленню тонких додаткових відтінків – ствердження чи емоційного підсилення, як-от, напр., спонукальна частка **най** – нехай: «[Наставник] *Ану, не гайтеся! живо лиш! каміня Сюда, вапна цементу подавати! Пан староста гнеть прийде, то най бачить Роботу вашу!*» (Км., с. 30); «[Рибак] **Най** Бог ратує бідних! Наколи Лише зірве ся буря в сій безодні, То вже казить ся, гей трівожний звір» (Км., с. 107); «[Штауфахер] *Тепер най кожний йде своєв дорогов, Спокійно до родини та знакомих. Пастух нехай зимує миром стадо, Та нам тихцем союзників старає. Що доти ще прийдешь перетерпіти, Перетерпіть! Нехай деспотів довг Росте, аж прийде час, що за громаду І за окремих разом відплатить. Най кожний справедливу злість гамує, І загалови пімсту полишає*» (Км., с. 76–77); **нехай** (літературна форма): «[Штауфахер] *Пастух нехай зимує миром стадо, Та нам тихцем союзників старає*» (Км., с. 76–77); **най**¹, част. «хай, нехай; використовується для утворення наказового способу дієслів» (СлБГ, с. 311); **най**, част. «хай, нехай» (МслПГ, с. 259).

Характерну для форм вищого ступеня порівняння прикметників частку-префікс **май**, що широко вживається в карпатських [Бевзенко 1960: 223], буковинських, північнобессарабських [СлБГ 2005: 273], а також відома навіть у деяких подільських говірках [Жилко 1955: 149], В. Кміцикевич також використав у тексті перекладу, напр.: «[Штауфахер] *Но сильно хвилювалось озеро І не було провозу, так обзріли Той край май близше, дерева богацтво Найшли й відкрили джуркала хороші*» (Км., с. 66); порівн.; **май**³, присл., діал. «більше» (СУМ, IV, с. 597; за творами В. Стефаника).

Висновки. Аналіз уживання в українському перекладі драми Ф. Шиллера «Вільгельм Тель» діалектних граматичних форм повнозначних частин мови (іменників, займенників, прикметників, дієслів), використання значного репертуару службових слів доводить, що В. Кміцикевич був одним із

перших перекладачів, який ґрунтовно інтегрував діалектні особливості південно-західного наріччя в текст високої художньої літератури. Діалектна лексика, граматичні форми, синтаксичні конструкції засвідчують взаємодію книжної традиції та розмовно-діалектного вияву української мови в процесі формування норм її західного літературного варіанта в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бевзенко С. Історична морфологія української мови (нариси із словозміни та словотвору). Ужгород : Закарпатське обласне видавництво, 1960. 416 с.

2. Жилко Ф. Т. Нариси з діалектології української мови. Київ : Державне учбово-педагогічне видавництво «Радянська школа», 1955. 316 с.

3. Кміцикевич Володимир Фердинандович / Д. Д. Герцюк. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2013, оновл. 2023. URL : <https://esu.com.ua/article-8672>.

4. Логош А. Володимир Кміцикевич як перекладач і лексикограф (до 160-річчя від дня народження видатного культурного діяча Буковини). *Матеріали студентської наукової конференції Чернівецького національного університету (25–27 квітня 2023 року). Філологічний факультет*. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. С. 119–120.

5. Логош А., Ткач Л. Використання діалектних слів та форм у практиці художнього перекладу (на матеріалі творчості Володимира Кміцикевича). *«Платон мені друг, але істина дорожча»: між вірністю пам'яті та пошуком істини: зб. матеріалів III Міжнародної молодіжної конференції (3–4 березня 2025 року, м. Чернівці) / За заг. ред. Тичініної А., Горохолінської І., Калинич К., Бешлей О., Христана Н., Луцана І.* Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2025. С. 309–315.

6. Сімович В. Практична граматики української мови. Раштат : Видання товариства «Український рух», 1918. 368 с.

7. Сімович В. Праці у двох томах. / упоряд. Л. Ткач, О. Івасюк за участю Р. Пилипчука, Я. Погребенник. Т. 2 : *Літературознавство. Культура*. Чернівці : Книги–ХХІ, 2005. 904 с.

8. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2-ге

вид., випр. і доп. К.: Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.: іл.

ДЖЕРЕЛА

1. Гуцульські говірки: короткий словник / [уклад.: Г. Гузар, Я. Закревська (відп. ред.), У. Єдлінська, В. Зеленчук, Н. Хобзей]. Львів, 1997. 232 с.
2. Желехівський Є., Недільський С. Малоруско-німецький словар. Т. I: А–О; Т. II: П–Я. Львів, 1886. 1117 с.
3. Матеріали до словника подільського говору / упор. І. В. Гороф'янюк. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2021. 461 с.
4. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці : Рута, 2005. 688 с.
5. Словник української мови. В 11 т. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
6. Шіллер Ф. [Шиллер Ф.]. Вільгельм Тель. Драма в пяти діях Фрідріха Шіллера / З німецького переклав Володимир Кміцікевич. Львів : Виданє „Академічного Братства”, 1887. 158 с.

*Наталія Московцева (м. Вінниця)
Наук. керівник – к. філол. н, доц. Гороф'янюк І. В.*

СТАТИКА І ДИНАМІКА У ЛЕКСИЦІ ПОДІЛЬСЬКОГО ГОВОРУ (НА МАТЕРІАЛІ ГОВІРКИ СЕЛ.ТОМАШПІЛЬ)

Проблема співвідношення статичної й динамічної мови належить до кола фундаментальних питань сучасної лінгвістики, оскільки відображає взаємодію стабільних і змінних компонентів мовної системи. До цього важливого завдання зверталися І. В. Гороф'янюк [Гороф'янюк 2023], С. П. Гриценко [Гриценко 2018], О. І. Костів [Костів 2010], Г. І. Мартинова [Мартинова 2015], Ю. Д. Ольховська [Ольховська 2016], Т. О. Ястремська [Ястремська 2015] та ін.

Особливо виразно процеси співвідношення статичної й динамічної мови простежуються в діалектному мовленні, де традиційні елементи співіснують із новими явищами, що виникають під впливом внутрішньомовних і позамовних чинників. У цьому контексті лексика подільського говору становить цінний матеріал для дослідження, адже вона зберігає архаїчні риси й водночас демонструє активні процеси

семантичного оновлення, словотвірної модифікації та функціональної трансформації.

Предметом нашого аналізу є лексична система говірка сел. Томашпіль Тульчинського (раніше Томашпільського) р-ну Вінницької обл. Ми поставили за мету дослідити, які лексичні одиниці архаїзувалися в сучасній подільській говірці. Для цього зробили зіставний аналіз з «Матеріали до словника подільського говору» (1), вилучивши звідти 555 лексем, які в словникових статтях позначаються ремаркою «Том. р.», тобто Томашпільський район. Матеріали до словника збиралися ще в 60-х роках минулого сторіччя, тому можуть бути надійним джерелом для вивчення статичної й динамічної лексики говору.

Другим етапом нашого дослідження було опитування інформаторів говірки сел. Томашпіль на предмет того, чи відомі їм усі слова зазначені в словнику. У результаті ми виявили, що 145 номінативних одиниць (26%) на сьогодні вже не відомі нашим інформаторам.

Це лексеми таких тематичних груп лексики:

1. Назви знарядь праці, техніки їх частин (33 лексеми): **БАТÉЛЬНЯ** пристрій для грубої обробки волокна, має широкий мечик, з борозенкою по середині може бути (1, с. 44), **БРА́ЧКА** Глибока підборна лопата (1, с. 63), **ВАСА́Г** пол. спец. 1. Частина воза – ящик у возі 3. Віз з ящиком (1, с. 77), **ГРАДІ́ЛЬ** с. г. Частина плуга, до якої прикріплюють чересло (1, с. 118), **КАНТА́Р**¹ спец. Вуздечка для верхової їзди, шкірянка (1, с. 185), **КЛУГ** техн. Гак у плузі (1, с. 200), **ЛАНВА** техн. Дротяна натяжка у возі, що урівноважує штельвагу (дві ланви) (1, с. 224), **ЛІТЕ́РНИЙ**: літерний віз – техн. Віз для перевезення соломи чи снопів (1, с. 232), **ЛІ́ЦА** зв. мн. спец. 1. Ремінні віжки (1, с. 233), **ЛЬО́НИК** Дерев'яний чи металевий кілочок в осі, який не дає спадати люшні (1, с. 236), **НАБІ́ЛКИ** спец. Частина ткацького верстату (1, с. 257), **НАСА́Д** техн. Частина воза (1, с. 262), **ОБКЛА́ДКИ** [?] До драбини на возі додають ще дошки, щоб більше у возі можна везти чогось. (1, с. 272), **ПА́СКЛИН** Частина коси (клинок) – дерев'яний клинчик, яким прибивається коса до кісся за допомогою залізного кільця (1, с. 285), **ПЕРЕДЕ́НОК** техн.

Частина воза (1, с. 289), **ПІДТÓКА**, **ПІДТÓКИ** техн. Частина воза (1, с. 298), **ПОМÓСТИНА** частина воза (1, с. 310), **РОЗВÓРА** техн. Довга тичка, щоб розточити віз. (1, с. 335), **СВІДÉРОК** Свердло (1, с. 349), **СИМÍРКА** техн. Сільськогосподарське знаряддя. Драпак має п'ять зубів, а є драпак семірка. (1, с. 352), **СКРУТ** 1. техн. Частина воза, за допомогою якої він повертається, повертає колеса під возом за допомогою дишла (1, с. 359), **СНÍЦЯ**, мн. **СНÍЦІ** техн. Частина у возі, що з'єднує якісь частини, як цвях в релях (1, с. 363), **СТОВБÁ** техн. Корпус плуга. (1, с. 372), **СТРÍЛКА**² техн. 1. Частина рала; (1, с. 376), **СТЯГЛІ** мн. техн. Стягли між чепігами (1, с. 378), **ТИЛÍЖКА** техн. 4. Частина плуга (колішна) (1, с. 391), **ТÍЧКА**¹ 2. Передня або задня частина воза. [13, с. 393], **ТЯЖ** техн. Частина плуга (1, с. 406), **УВ'ЯЗЬ** с. г. Частина ціпа: ремінець, що зв'язує бияк з ціпилком, ув'язь проходить через капиці. (1, с. 408), **ЧИПÍГА** Ручки в плузі. (1, с. 437), **ЧИПÍГИ** Ручки в плузі (1, с. 437), **ЧПÍГИ** Ручки в плузі (1, с. 438), **ЮРИК** техн. Вид плуга (1, с. 453).

2. Назви рільництва та городництва (17 лексем): **ГРЕЧÁНИСЬКО**, **ГРЕЧÁНИСКО** с. г. Поле, з якого знято гречку, площа після гречки (1, с. 119), **ЖÍТО В ТРАВÍ** с. г. Жито до пускання стебла (1, с. 150), **ЗЮМА** дит. Земля, долівка (1, с. 178), **КАРÁКИ** зв. мн. 2. Поле, з якого знято кукурудзу (1, с. 188), **ЛÍЧКА** с. г. Ніколи не орана земля. (1, с. 230), **НАБИРА́ТИСЯ** с. г. Наливатися (про зерно) (1, с. 257), **ПІДМÉТ** 1. Частина города (грядки) під коноплею (1, с. 295), **ПРАШУВА́ТИ** Сапати, шарувати (1, с. 315), **ПУСКА́ТИ СТРÍЛКИ** с. г. Період досягання колоскових (1, с. 322), **ПШЕНÍСЬНИСЬКО** Поле, з якого знято пшеницю (1, с. 323), **РОСКÁЛЬ** Лопата-копачка, заступ (1, с. 338), **ТÉРЛИЦЯ** Пристосування для вичісування збитих стебел коноплі від терміття (1, с. 390), **ТОЛОКÁ** 2. Неорана земля, що один рік простояла. (1, с. 395), **ТРÍНКА** с. г. Відходи після молотьби (1, с. 400), **УРУ́НИТИСЯ**, недок. **УРУ́НУВАТИСЯ** с. г. 1. Певний період досягання колоскових

*Період квітування жита (1, с. 411), **УРЇНИЦЯ** спец. Прилад для тіпання конопель (1, с. 411).

3. Дієслівна лексика (13 лексем): **ВАТРАТИ** спец. Бити коноплі на теплиці. Бательня це б'ють, а ватрают на терлиці. (1, с. 78), **ВРУНИТИСЯ** Покриватися сходами (1, с. 94), **ЛАПАТИ** Хватати, ловити (1, с. 225), **ЛАТИТИ** буд. Набивати лати на хату. (1, с. 226), **ЛИГАТИ** пол. Ковтати (1, с. 228), **ПЇДИТИ** 1. Лякати (1, с. 320), **СТРАВИТИ** Струїти. (1, с. 375), **ТОЛОЧИТИСЬ** Товктися (1, с. 395), **ТРОСКОТАТИСЯ** Сокотати. Кури троскочаця. (1, с. 401), **ТРУБИТИ** Вити по-вовчому (вовки трублять) (1, с. 402), **ЦІКАТИ**, док. **ЦІКНУТИ** 3. Дати щось комусь трохи (1, с. 426), **ШОЛОПАТИ** Шарудіти, шелестіти, довбати, шкрябати (1, с. 448), **ШОЛОПАТИТИСЬ** Кублитись (1, с. 448).

4. Назви, на позначення навколишнього середовища, будівель їх частин (12 лексем): **БАНТИ** Горище; (1, с. 38), **ІЗВІР** Джерело (1, с. 179), **КЕРЛАТИ** Тин (1, с. 194), **ЛЕНІЯ** 3. Довга рівна вулиця (1, с. 227), **МАКАЗІН** Колгоспна комора для зерна (1, с. 240), **ОДАЛ** рум. Хутір (1, с. 275), **ОКОЛИСЬКО** Околиця. (1, с. 277), **ПРИЧЕПВКА** Частина села (1, с. 318), **СІНИЙ** Сінешний. (1, с. 354), **СТОГЛИСЬКО** Місце під скиртою (1, с. 373), **ТЕМНІК** ч. 1. Погреб для зимівлі бджіл у пасічників, омшаник. (1, с. 387), **ШПКЛІР** Комора для хліба (1, с. 450).

5. Вигуки, якими кличуть або відганяють свійських тварин чи птахів (11 лексем): **АБАЗ!** 1. Вигук, яким відганяють овець (1, с. 20), **АР'Я!** Вигук, яким відганяють овець (1, с. 26), **БАДЯ¹** рум. 1. Брат через братову (1, с. 32), **БАЗЯ** 1. дит., пест. Вівця. (1, с. 33), **БИР-Р-Р!** Вигук, яким кличуть овець (1, с. 52), **ВСЬОВ!** Вигук, яким кличуть коней (1, с. 94), **ГАР'Я!** Вигук, яким відганяють овець (1, с. 104), **КСОВ-КСОВ!** Вигук, яким кличуть коней (1, с. 218), **КЇРКАТИ** Про крик індиків (13, с. 221), **ЦЬОСЬ!** 2. кличуть коней (1, с. 429), **ЦЬОСЬКА-ЦЬОСЬКА!** кличуть коней (1, с. 429).

6. Назви предметів побуту (11 лексем) : **ВАТРА** рум. 2. Черінь чи частина черені у печі (1, с. 78), **ГЗИМСИ** пол.

Карнизи. (1, с. 106), **ЗÉДЕЛЬ** 2. Кришка з дерева, якою накривають діжку (1, с. 173), **ПАЛАТАРИ, ПАЛАТАРІ** молд. Вузькі килимки, які прибиваються на стінку під вікном. (1, с. 281), **КА́ДБЕЦЬ** Діжка без дна (1, с. 182), **КОЗÉЛЕЦЬ** Тринога, підставка для знаряддя намотувати пряжу в клубок (1, с. 203), **КУПАЛИНЬТА** зв. мн. Ночовки для купання дітей (1, с. 220), **КУ́ШКА** Дерев'яна посудина для бруска і води, прив'язана до пояса в косаря (1, с. 222), **ЛІСА** 1. Драбина з хмизу, яку кладуть на сани. 2. Рідко заплетена ліщиною драбинка для сушіння фруктів. (1, с. 231), **ТА́ЙСТРА** 2. У торбі носять хліб у поле, а тайстра з якої коні їдять. (1, с. 382), **ТРЕ́ВКА** Предмет для води (1, с. 398).

7. Назви людини, її рис та явищ, пов'язаних з нею (11 лексем): **АНТОНА** Антон. (1, с. 25), **ЗЛО́ГИ** Пологи (1, с. 176), **КЛА́КА**¹ молд. 2. Толока, гуртова допомога при будівництві хати (1, с. 197), **ЛІВКУ́ТНИК** Лівша (1, с. 230), **ЛОБА́Ч** Лобань (1, с. 233), **МАЛОЗО́РИЙ** Короткозорий (1, с. 241), **МО-МЕЙ** Здивування (1, с. 251), **НЕЧАЙДУША́** Відважна, одчайдушна людина (1, с. 266), **ПОЛІГ**², **ПОЛОГ** (**ПОЛОГИ**) Пологи: лежати в пологах – Родити (1, с. 308), **РИВУ́ЛЬКИ** Плач. (1, с. 329), **ЩА́СНИЙ** Щасливий (1, с. 453).

8. Назви рослин, їх частин (9 лексем): **ГІРЧИНЯ** Стебло огірків (1, с. 108), **КАРЛІ́ГА** Велика палиця (1, с. 189), **ЛІ́НТА**¹ бот. Сочевиця; (1, с. 229), **ПОМО́К** спец. Коноплі у воді (1, с. 310), **САШОВІ́ННЯ** Бадилля чечевиці (1, с. 347), **САШОВІ́ЦЯ** бот. Бобова культура, чечевиця, сочевиця (1, с. 347), **ТРО́ЩА** 1. Очерет (1, с. 401), **ШАШАВІ́ЦЯ** бот. Сочевиця (1, с. 442), **ШАШОВІ́ЦЯ** бот. бот. Сочевиця (1, с. 442).

9. Назви одягу, його частин та тканини (7 лексем): **ГУ́НЬКА** 1. Верхній чоловічий чи жіночий одяг з домашнього виробу сукна свита (1, с. 124), **ДУ́ДИНА**, мн. **ДУ́ДИКИ**, **ДУ́ДИНИ** Манжети (1, с. 145), **НАФРА́НІЦЯ** Вишивка на полотні (1, с. 263), **ПУ́ВИЦЯ**, **ПУ́ВИЧКА** Гудзик (1, с. 320), **ЧАГІ́НА** Свита, верхній чоловічий одяг з домотканого сукна овечої шерсті, без підкладки (1, с. 431), **ЧЕМЕ́РКА** 1. Верхній

чоловічий одяг із складками ззаду, шиється із сукна (1, с. 433), **ЧИМЁРКА** 1. Розкішний широкий кожух зі зборками (1, с. 436).

10. Назви тварин, птахів та комах (7 лексем): **ДЕ́ДЗЕНЬ** зоол. Велика муха (1, с. 130), **КВÓРОЗ** Кнур (1, с. 193), **СКОТ** Худоба (1, с. 358), **СЛІ́ЗИК** Слизики – маленькі рибки (1, с. 360), **ТОВА́Р** зв. одн. Світські тварини, переважно корови (1, с. 394), **ЦЬО́НЯ** дит. 1. Кінь (1, с. 429), **Я́ДЛИК** орн. Дятел (1, с. 453).

11. Назви міри й кількості (5 лексеми): **КЛА́НЯ** 3. 15 снопів (у полі), кладка снопів (1, с. 198), **МО́РГА** Стара міра площі – 60 соток (1, с. 252), **П'ЯТНА́ДЦЯТКА**, **П'ЯТНА́ЙЦЯТКА** с. г. Кладка снопів у полі в 15 снопів (1, с. 324), **СО́ТКА** с. г. Сучасна одиниця міри площа поля. 1/100 гектара (1, с. 366), **ТА́НИЙ** Дешевий (1, с. 383).

12. Прислівникова лексика (5 лексем): **БІСЦЬО́М** незм. Бігцем (1, с. 56), **ЗА́КИ**, **ЗА́КИМ**, **ЗА́КИМ** Поки, доки (1, с. 158), **ЗА́РАЗКИ** Зараз (1, с. 163), **ЗАРІ́МНО** Однаково, все рівно (1, с. 163), **СЛІ́ЧНО** незм. 2. Акуратно (1, с. 360).

13. Назви з невідомою семантикою (2 лексеми): **САТПРУ́СЬ** [?] (1, с. 346), **ШЛЮ́БА** [?] (1, с. 446).

Також не відомими сучасним інформаторам є 2 лексеми, які не ввійшли до жодної з вищезгаданих груп: **ГАЛЬМУЖНЕ** Плата за потраву (1, с. 101), **РУ́НО** мн. РУНА 3. Овеча вовна в купі, не розібрана. (1, с. 342).

Отже, вдалося з'ясувати, найбільше архаїзувалися назви знарядь праці, техніки їх частин; назви рільництва та городництва; дієслівна лексика.

Найменше архаїзувалися такі тематичні групи лексики: прислівникова лексика; назви міри й кількості.

Причини цього цілком закономірні: занепад використання старих видів знарядь, модернізація сільського господарства та відсутність потреби в денотатах, які ці слова позначали.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гороф'янюк І. В. Из спостережень над динамікою лексичного складу говірок центрального Поділля. *Studia Slavica Academiae*

Scientiarum Hungaricae. 2023. Volume 68: Issue 1-2. С. 85-93.
<https://doi.org/10.1556/060.2023.00088>

2. Гриценко С. П. Динаміка лексику української мови XVI–XVII ст. : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2018. 1151 с.

3. Костів О. І. Співвідношення динаміки та статички в мові. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2010. Вип. 50. С. 404–407

4. Мартинова Г. І. Статичне й динамічне у фонетичній і фонологічній системах північних середньонаддніпрянських говірок. *Волинь – Житомищина. Історико-філологічний журнал*. 2015. Вип. 25. С. 147–152.

5. Ольховська Ю. Д. Трихотомія «Статика – динаміка – історія» в концепції І. О. Бодуена де Куртене. *«Молодий вчений»*. 2016. № 12.1. С. 342–345.

6. Ястремська Т. О. Динаміка діалектних явищ у тексті. *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій*. Київ : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. 2015. С. 480–492.

ДЖЕРЕЛА

1. Матеріали до словника подільського говору / Упор. І. В. Гороф'янюк. Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2021. 461с.

Людмила Мусурівська (м. Бельци)
Наук. керівник – к. філол. н. Ігнатенко Д. А.

ДВІ СТИХІЇ НАРОДНОГО МОВЛЕННЯ В ЖИТТІ І ТВОРЧОСТІ ОЛЕНИ ПЧІЛКИ

Ольга Петрівна Драгоманова-Косач, znana нами як Олена Пчілка, – це виняткова та непересічна особистість. Її інтереси охоплюють широкий спектр діяльності в різних сферах українознавчої науки того часу. Особливе місце в колі наукових зацікавлень письменниці належить українській фольклористиці, етнографії, діалектології.

Фольклористичний спадок Олени Пчілки досліджували Л. Бондарчук, В. Іскорко-Гнатенко, Ю. Грицевич, Ж. Янковська, О. Стрельбіцька, Ю. Громик, Т. Данилюк-Терещук та інші. Добрим підґрунтям у розкритті теми стала монографія О. Мікули «Творчість Олени Пчілки і фольклор».

Проте недостатньо висвітленими у сучасній лінгвістиці є діалектологічні особливості творчості Олени Пчілки. Мета нашої роботи – встановлення географії фольклорних і етнографічних досліджень Олени Пчілки та висвітлення мовних особливостей творчості письменниці (на прикладі тексту «Автобіографічний нарис»).

У автобіографії (1928) Олена Пчілка писала: *«Щодо мови в усіх творах то, будши родом з Полтавщини, мала собі найбільше властивим – діалект лівобережний, але, живши довго на Волині, добре пізнала й говірку правобережну, прагнула в своєму писанню робити зграйне поєднання обох діалектів»* [Календар... 2012: 88].

Виховання майбутньої письменниці відбувалось у тісному контакті з народним словом південно-східного наріччя, що побутувало в давньому повітовому містечку Гадяч на Полтавщині, де народилася Олена Пчілка. Небагата поміщицька родина Драгоманових славилася добрими традиціями ставлення до селян, української книги та рідної мови. Олена Пчілка згадувала: *«Можна сказати, що українська стихія оточувала нас дуже сильно; це була народна пісня, казка, усе те, що створила українська думка і чого дотримувався тодішній народний побут»* [Пчілка 1926: 49]. *«Українська мова й, так би сказати, українська етнографія була нашою прирощеною течією. А полтавська людність в ті часи зберігала, звичайно, всі українські особливості ще значно краще, ніж тепер. Багато особливостей у мові, співі, убранні, в побиті, що їх уповні треба тепер пізнавати в книжках, – уся та «котлярещина», – була тоді жива, свіжа»* (11, с. 195).

Ольга Драгоманова зростала в атмосфері народного гумору, приказок, оповідок, повір'їв, прикмет та казок. Часто бавилася разом із селянськими дітьми у народні ігри, зокрема на Великдень у «хрещика» та «короля». Дівчина була свідком народних обрядів: колядування, посипання, запросин на весілля. Важливим чинником у засвоєнні та емоційному сприйнятті фольклору було безпосереднє слухання і спостереження виступів кобзарів, які часто відвідували дім

Драгоманових. Сім'я шанувала пісню. Мати, Єлизавета Цяцька-Драгоманова, маючи гарний голос, співала українських пісень, виховувала дітей, використовуючи оповідки. Батько, Петро Драгоманов, показав приклад у збиранні фольклору, бо *«розумів потребу записування українських народних пісень і сам записував їх»* (8, с. 48), упорядковував ці матеріали у окремі зшитки.

У 1868 році Ольга Петрівна разом з чоловіком Петром Косачем переїжджає на Волинь, до Звягеля. Нова місцевість приємно вразила її, зокрема подивувала і неповторним багатством волинської мови, яка відрізнялася від полтавської. Згодом вона напише: *«Вся ця країна, а особливо той куточок – Звягельщина, просто чарували мене. Мова волиняків здалась мені розкішною, чарівною. Правда були в ній особливості, часом дуже одмінні од моєї Полтавщини, але часто ці властивості в мові особливо подобались»* (9, с. 20).

На Волині виникло естетичне захоплення традиційною народною культурою, яке згодом переросло в глибоке усвідомлення історичного значення та мистецької цінності фольклорних і етнографічних матеріалів. Це, у свою чергу, сформувало переконливе прагнення фіксувати й науково осмислювати їх. *«Я зайнялася етнографією»*, – зазначила Олена Пчілка двадцять років потому у *«Біографічній замітці»* [Пчілка 1888: 16]. У межах етнографії вона розглядала як окремий розділ і *«етнографію словесну»* [Пчілка 1911: 1].

Будучи високо інтелігентною та естетично розвиненою особистістю, Ольга Петрівна в селянському побуті знаходила найцінніші етнографічні скарби. У ті часи, коли ще не існувало сучасних засобів фіксації, її головними інструментами залишалися звичайні папір та олівець. Слова вона записувала зі слуху, а мелодії вивчала напам'ять завдяки природному музикальному чуттю. Щиро здивована розмаїттям волинської пісенної традиції вона писала: *«Отся ... Волинь мене прямо з ума зводить. Уявіть собі, весільних мотивів, які відомі нам своїм убожеством, тут показалось велике багатство! А крім того деякі мотиви такі оригінальні (своєрідні), що аж вражають»* (3, с. 52).

Як зазначав О. Огоновський в «Історії літератури руської» (1893) вона *«придбала собі багатий збір словесного матеріалу волинського, особливо ж записала собі багато пісень побутових»* (5, с. 1074). Як стверджує дослідник, саме цим матеріалом скористалися В. Антонович і М. Драгоманов у збірнику «Исторические песни малорусского народа» (К., 1874-1875), а також П. Житецький в «Очерках звуковой истории малорусского наречия» (К., 1876) та М. Драгоманов у збірнику казок «Малорусские народные предания и рассказы» (К., 1876).

У 1879 році родина Косачів переїздить до Луцька, у 1882 – до села Колодяжного біля Ковеля. Так, географією її збирацької роботи охоплено було західні частини волинського та поліського етнокультурних ареалів. В автобіографії згодом вона зазначила: *«Нова етнографія приваблювала звичайно нову увагу мою»* (9, с. 28).

На Луччині й Ковельщині Олена Пчілка бувала в багатьох селах. На Великдень 1881 р. на запрошення знайомих їздила до Чекни Дубенського повіту, щоб діти почули там веснянки. Часто бувала в Запрудді Ковельського повіту, де 1899 р. придбала маєток родина Олени Тесленко-Приходько, рідної сестри Петра Косача. Ольга Петрівна розуміла важливість етнографічних записів у природному для селян середовищі, тому попросила організувати їй можливість *«послушать ихъ еще изъ другого источника и при томъ въ самой хать, въ крестьянской семье»* [Пчілка 1903: 155]. Олена Пчілка уміла викликати довіру селян. Наприклад, у Запрудді респонденткою була *«особенно знающая баба»*, яка приходила в дім до панів Тесленків-Приходьків і там *«пропла многія колядки»* [Пчілка 1903: 155].

Матеріали дослідниця записувала у чотирьох повітах Волинської губернії: Новоград-Волинського (Звягель, Миропілля, Полонне, Любар, Вірля, Корець, Війтівці, Даревичі), Луцького (Незвір), Ковельського (Запруддя, Скулин, Рокитниця, Облапи), Володимир-Волинського (Бережці, Гуща).

Здобуток Олени Пчілки у фіксації волинських пісенних скарбів досить значний: «*Маю обширний збір словесного волинського матеріалу: між ним, збірник побитових пісень, не скажу, щоб був надто цінний, але збірник лірницьких пісень маю дуже цікавий*» [Пчілка 1888:16].

Результатом її праці стали десятки публікацій фольклорних творів, ряд етнографічних статей з 1976 по 1927 рік серед яких ґрунтовні праці «Украинския колядки (текст волинский)» (1903), «Українська гумористика (етнографічно-літературний нарис)» (1911), «Українські народні легенди останнього часу» (1925) та інші. У 1876 році побачила світ перша наукова праця Олени Пчілки «Украинский народный орнамент. Вишивки, ткани, писанки». Авторка чотири рази перевидавала свою фундаментальну працю.

Дослідження фольклору збагатило власне мовлення письменниці. Показовим у лінгвістичному аспекті є «Автобіографічний нарис» Олени Пчілки. Перше відтворення авторського варіанта здійснили Лариса Мірошніченко та Алла Ріпенко на підставі опрацювання трьох джерел: вступ – чорновий (найімовірніше, первісний) текст двох рукописних сторінок; вісім відсутніх в автографі наступних сторінок тексту відтворено за авторизованим машинописом «Автобіографії»; далі подано суцільний текст зредагованого Оленою Пчілкою рукопису. У кінці подано його останню сторінку, яку раніше атрибутували як «уривок статті» (8, с. 8).

Лінгвістичний огляд твору свідчить про специфіку мовленнєвого стилю Олени Пчілки, у якому можна виділити фонетичні, словотвірні та лексичні особливості.

Так, до фонетичних особливостей відносяться:

1. У системі голосних: вживання звуку [и] замість [і]: *педагогика* – педагогіка, *справди* – справді, *чернігівський* – чернігівський; вживання звуків [и], [і] замість [е]: *ледви* – ледве, *вражіння* – враження; показовими є приклади *инший* – інший, *им'я*, *имени* – ім'я, імені, *племени* – племені, адже вони стали унормованими у сучасній українській літературній мові за правописом 2019 року.

2. У системі приголосних: вживання звукосполучення [хв] замість [ф]: *охвищери* – офіцери, *Хведір* – Федір, *конхвета* – конфета; *мітологія* – міфологія (також норми сучасної української літературної мови за правописом 2019 року).

Словотвірні особливості стилю письменниці становлять мовні явища, в яких спостерігається тяжіння до власне українських афіксів: *письмовець* – письменник, *писателька* – письменниця, *змисленики* – мислителі, *дослідач* – дослідник. Зустрічаються ряд лексем типу *справоздання* – звіт, *розпросторення* – поширення, *походіння* – походження, *сполування* – сполучення тощо.

Лексичні особливості твору дозволяють визначити гармонійне поєднання у письменницькому стилі Олени Пчілки лексики різних діалектних груп.

Так, північне наріччя презентують лексеми *живець*, *кобеняк*, *придоба* тощо.

Живець: «Ворушився живець український!» (11, с. 234), укладачі автобіографії пояснюють як пульс, джерело (11, с. 816); у сучасній українській мові є полісемантичним, значення 3. перен., рідко. Життєва сила, енергія (14); із різною семантикою зафіксовано у діалектологічних словниках: саме із значенням «живе місце, джерело» – *жівец* – у поліських говірках (4, с. 73), у західнополіських говірках *живець* – погана мисливська рушниця (1, т. 1, с. 154) у бойківських *живець* – петля на мотузці, живиця на хвойних деревах (6, т. 1, с. 251), у гуцульських *живец* – зашморг на кінці мотузки, необметаний край полотна (2, с. 70), у словниках говорів Одещини *живец* – ремінець, прив'язаний до канату рибальської снасті. З цього ремінця робиться лямка, яку рибалки надівають на себе, коли витягають сіті на берег (5, с. 33), *живець* – 1. Ремінець, прив'язаний до канату рибальської снасті, з якого рибалки роблять лямку, одягаючи її на себе, щоб тягнути сіті, невід на берег. 2. Відтинок пагона фруктового дерева, який беруть для щеплення (13, с. 75).

Кобеняк: «А будиський Гайдай був для нас дивний своєю шапкою: приїздив у кобеняку з відлогою, чи «богородицею», та мав на собі зимою й літом смушеву шапку, сиву, з

«морозом», з червоним довгим верхом, з кутасом, що спадав аж набік» (11, с. 236); пояснення укладачів: найпоширеніший український чоловічий верхній плечовий одяг, досить широкий, щоб одягати взимку поверх кожуха; відлога (бородиця, богородиця) – відкидна частина верхнього одягу (сукняний мішок, із прорізами для очей, інколи для рота, який закидали за спину, а в дощ чи сильний мороз для захисту обличчя одягали зверху шапки). Іноді тільки саму відлогу називали кобеняком (11, с. 817). Наявне в сучасній українській літературній мові як застаріле із значеннями 1. заст. Суконний довгий і широкий чоловічий верхній одяг з відлогою; каптан, кирея, сіряк. 2. Вид чоловічого плаща з відлогою (14). Є запозиченням з угорської і з тюркських мов (3, т. 2, с. 476). У формі *кобеня* «доморобна чоловіча свита з каптуром» зустрічається у поліських говірках (4, с. 99).

Придоба: «Вибіраючись до Підварку мало не на цілий день, тато завжди брав і нас – декого із дітей. О, там була нам придоба і розкіш! Як прийдемо, зараз – усюди шатнемось подивитись.» (11, с. 193). Наявне в сучасній українській літературній мові як застаріле із значенням «вигода» (14). Зафіксоване у поліських говірках: *придоба* – зручне, придатне місце для чого-небудь (4, с. 173).

Південно-східне наріччя представлене лексемами *белебень*, *кебета* та ін.

Белебень: «Біжу. Коли це де не взялося лоша і просто передо мною стало на белебні.» (11, с. 201). Наявне в сучасній українській літературній мові як розмовне із значенням «високе відкрите місце, гора, шпиль» (14). Етимологічний словник української мови подає це слово як звуконаслідувальне утворення, пов'язане з *белебенити*, назви мотивуються шумом вітру або води у відповідних місцях (3, т. 1, с. 165). Зафіксоване з подібними значеннями у словниках говорів Одещини: *белибень* – незарослий, голий горбок, пустка (5, с. 16), *белебень*, *балабень*, *белибень* – 1. Шпиль; 2. Місце без затишку і рослинності (13, с. 21).

Кебета: «До того треба сказати, що й взагалі мав наш батько якусь особливу кебету зацікавлювати дітей, мав

охоту просто таки бавити нас.»(11, с. 209). Наявне в сучасній українській літературній мові як розмовне із значенням «здібність, уміння, хист, розум» (14). Етимологічний словник української мови подає слова *кеба*, *кебета* як тюркське запозичення (від турецького *tabiat* – природна властивість, характер) (3, т. 2, с. 419). Зафіксоване з подібними значеннями у словнику говорів Одещини: *кебит* – розум (13, 95).

Південно-західне наріччя висвітлено номенами *бабрання*, *знадібок* тощо.

Бабрання: *«Щодо мене яко авторки свого життєпису, то я таки не мавши наміру робити на себе наклепу, не хочу, однак, і всього правдивого «справоздання» подати на торжище для бабрання в його – “всім і кождому»* (11, с. 183). Укладачі коментують його як похідне від *бабратися* – копатися, порпатися, ритися. Наявне в сучасній українській літературній мові із значенням «дія за значенням бабратися», тобто «бовтатися руками у чому-небудь рідкому, брудному; копатися» (14). Етимологічний словник української мови подає слова *бабрати* – бруднити, *бабратися* – копатися, порпатися, ритися, похідні з праслов'янського *babrati* (3 т.1, с. 106). Зафіксоване з подібними значеннями у бойківських говірках: *бабранина* – про погану роботу, халтура, нечиста, брудна робота (6, т. 1, с. 466); у гуцульських говірках: *бабрак* – неохайна людина, *бабрати* – бруднити, робити щось недбало, неохайно (2, с. 19), *бабрати*, *бабратисі* – ритися пальцями рук або виделкою у страві, що знаходиться у мисці; перемішувати, м'яти руками що-небудь, порпатися в чомусь брудному (16, с. 9); у буковинських говірках: *бабраня* – 1) виконання брудної роботи; 2) повільна робота, возіння, *бабрати* – 1) забруднювати; 2) повільно і погано виконувати якусь роботу; 3) вибирати, перебирати (12, с. 20); у наддністрянських говірках: *бабрати* – рити землю (15, с. 42).

Знадібок: *«Певне, що наш гадячанин, І. Рудченко, завів у свій збірник українських казок лише малу частку з того величеного знадібку, що можна було тоді знаходити навкруги!»* (11, с. 198). У сучасній українській літературній

мові наявне діалектне слово *знадібок* як зменшене до *знадіб*, *знадоб* із значенням «речовина, цілющі засоби, знадоби для писання, матеріал для публікації» (14). Етимологічний словник української мови подає слова *знадіб*, *знадібний*, *знадібок*, *знадіб'я*, *знадоб*, *знадоба*, *знадобитися*, *знадобок*, *знадоб'я* із значенням *надібок* – придатний для чогось кусок дерева чи заліза; господарська річ; начиння, речі, майно; потреба, необхідність; потрібний, придатний, бути угодним, виявитися можливим, бути придатним; інструмент, речовина, цілющі засоби, матеріал – похідне утворення від праслов'янського *na dobe*, яке складається з прийменника *na* «на» та іменника *doba* «придатність, користь» (3, т. 3, с. 269; 3, т. 4, с. 25). У бойківських говірках зустрічається слово *надобний* – гарний (6, т. 1, с. 466).

Також у творі Олени Пчілки зустрічаються лексеми, наявні у різних наріччях, зокрема, у північних та південно-західних, наприклад, *кутас*, *тоня*, *ціха* тощо.

Кутас – прикраса у вигляді китиці на одязі: «*А будиський Гайдай був для нас дивний своєю шапкою: приїздив у кобеняку з відлогою, чи «богородицею», та мав на собі зимою й літом смушеву шапку, сиву, з «морозом», з червоним довгим верхом, з кутасом, що спадав аж набік»* (11, с. 236). Лексема наявна у західнополіських говірках (1, т. 2, 83), гуцульських говірках (2, с. 107; 16, с. 85), буковинських говірках (12, с. 244).

Тоня: «*Риби привозили з Будищ; там була в нас таки своя «тоня»; я не знаю, що саме таке була тая тоня, яка вона, я тільки знаю, що се було особливе місце у Пслі, де ловлено рибу (на долю того, чия була тоня), нам привозили цілий великий цебер або діжку тієї риби - і тоді готували в нас і «товченики», й свіжу ікру «млинковану», і всякі інші смачні страви..»* (11, с. 215) – ділянка водоймища, зазвичай із розчищеним дном для ловлення риби неводом. Лексема наявна у західнополіських (1, т. 2, с. 204), бойківських (6, т. 2, с. 295) говірках.

Ціха – ознака, риса: «*Але були й інші такі поєднання звичаю життєвого з якоюсь очевидячки «магічною» ціхою чи думкою, що в них ніяк не можна було знайти зв'язку одного*

явища з другим, хоть їм і надавалась якась залежність межи собою» (11, с. 224). Лексема наявна у західнополіських (1, т. 2, с. 243), гуцульських (2, с. 208), бойківських (6, т. 2, с. 357) говірках.

Отже, вагомий внесок Ольги Петрівни Косач у розвиток української етнографії і фольклористики є загальноновизнаним. Однак багато аспектів її наукової діяльності й донині залишаються не до кінця осмисленими. Зібраний нею фольклор, як і інша наукова спадщина, ще чекають на увагу дослідників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Іскорко-Гнатенко В. Олена Пчілка: «...маю своїм почесним завданням – служити, по змозі й сназі, Високодостойній Академії». *Волинь філологічна: текст і контекст*, 2019, № 28. С. 178-188.
2. Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2013 рік. Є. І. Ковальчук, А. А. Понагайба. Луцьк : Твердиня, 2012. С. 88-90.
3. Лист Олени Пчілки від 23.11.1887 р. до М. Драгоманова. *Піснею народною натхнені (Творча співпраця Лесі Українки та Климента Квітки): Матеріали. Статті. Дослідження*. Луцьк, 2006. С. 52.
4. Мікула О. Творчість Олени Пчілки і фольклор. Ужгород : Гражда, 2011. 311 с.
5. Огоновський О. Історія літератури руської. Львів, 1893. Ч. III. Відділ 2. 1087 с.
6. Пчілка О. Біографічна замітка. *Зоря*, 1888, Ч.1. С. 16.
7. Пчілка О. Наша етнографія. *Рідний край*, 1911, № 21. С. 1.
8. Пчілка О. Спогади про Михайла Драгоманова. *Україна*, 1926, №2-3. С. 49.
9. Пчілка О. Украинския колядки (Текст волынский). *Киевская старина*, 1903, Т.80 (январь). С. 155.
10. Стрельбіцька О. О. Фольклористична спадщина Олени Пчілки. *International scientific conference Riga, the Republic of Latvia*, 2024. С. 110-113.
11. Янковська Ж. Фольклорні записи та фольклоризовані оповідання Олени Пчілки для дітей молодшого шкільного віку: виховний аспект. *Волинь філологічна: текст і контекст*, 2024, № 38. С. 7-20.

ДЖЕРЕЛА

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок: у 2 томах. Луцьк : Вежа, 2000.

2. Гуцульські говірки. Короткий словник / за ред. Я. В. Закревської. Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 1997. 232 с.
3. Етимологічний словник української мови : в 7-и т. / гол. ред. О. С. Мельничук ; АН УРСР, Ін-т мов-ва ім. О. О. Потебні. Київ : Наук. думка, 1982-2012.
4. Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ : Наук. думка, 1974. 260 с.
5. Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області. Одеса : ОДУ, 1958. 80 с.
6. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. Ч. 1-2. Київ : Наук. думка, 1984.
7. Пиртей П. С. Словник лемківської говірки : матеріали до словника. Legnica-Wrocław : 2001. 461 с.
8. Пчілка О. «Золоті дні золотого дитячого віку...»: автобіографічний нарис, упорядкув., підготовка текстів, передм. та приміт. Л. П. Мірошниченко, А. В. Ріпенко. Київ : Веселка, 2011. 79 с.
9. Пчілка О. Оповідання. З автобіографією. Харків : Рух, 1930. 288 с.
10. Пчілка О. Повне зібрання творів: У 12 т. Етнографічні та фольклористичні праці. Луцьк : Наукова Думка, 2025. Т.10. 991 с.
11. Пчілка О. Повне зібрання творів: У 12 т. Спогади. Літературні портрети. Луцьк : Наукова Думка, 2025. Т.8. 1022 с.
12. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці : Рута, 2005. 688 с.
13. Словник українських говорів Одещини / за ред. О. І. Бондаря. Одеса : ОНУ, 2011. 222 с.
14. Тлумачний словник української мови. <https://slovnyk.ua>
15. Шило Г. Ф. Наддністрянський регіональний словник. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. 288 с.
16. Шкрумеляк М. С. Тлумачний словник-довідник гуцульських говірок. Івано-Франківськ : ІФОЦППК, 2016. 176 с.

*Софія Рябчук (м. Черкаси)
Наук. керівник – д. філол. н., проф. Мартинова Г. І.*

МОВНИЙ ПОРТРЕТ ГОВІРКИ СЕЛА ЗОРИНЦІ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Село Зоринці розташоване в мальовничій частині Вінницької області, серед родючих чорноземів Поділля. Воно

належить до Жмеринської міської громади Жмеринського району. Це невелике, затишне село, яке зберегло свою самобутність і тісний зв'язок із народною культурою. Місцеві жителі здебільшого займаються сільським господарством, а також зберігають традиції, обряди та багатий мовний спадок, характерний для подільського регіону.

Подільський говір – один зі старожитніх, належить до волинсько-подільської групи діалектів південно-західного наріччя; він найбільш східний із-поміж них та контактує із середньонадніпрянським діалектом південно-східного наріччя [Атлас... 1984: к. IX; Подільський ...].

Говірка жителів села Зоринці має типові риси подільського говору, оскільки село розташоване в центральній частині регіону. Серед **фонетичних** особливостей засвідчено наближення ненаголошеного [o] до [y], тобто «укання»: *туб'ї* (тобі), *суб'ї* (собі), *курóва* (корова); тверду вимову приголосного [p']: *расній* (рясний), *раднó* (рядно), *радóк* (рядок); наявність африкат: *джибул'áти*, *дз'убáнок*; фонем /ф/ та /г/: *тринджóли*, *шóфл'а*; втрату дзвінкості приголосних перед глухими та в кінці слів: *вáшко* (важко), *со'лóткий* (солодкий); відсутність подовження приголосних в іменниках середнього роду: *з'їле* (зілля), *жит'é* (життя); вставні приголосні [л'], [н'] після губних: здоров'я вимовляють як *здорóвл'а*, м'ята – як *мн'áта*, рип'ях – *рипл'áх*, м'ясо – *мн'áсо*; наявність протетичних [г] або [в]: *гóс'ін'* або *вóс'ін'* «осінь», *горáти* або *ворáти* «орати»; звукосполука [ep] замість [ри]: *керніц'а* «криниця».

Також помічено **морфологічні** особливості, властиві подільському діалекту: у давальному та місцевому відмінках однини іменників I і II відмін м'якої групи та іменниках III відміни діалектоносії використовують закінчення -и: *на землі* (на землі), *на ко'ні* (на коні), *со'ли*; інфінітив уживаний із афіксом - ти: *пе'тл'увáти*, *шп'ірпати* (копати картоплю); у 3-й особі множини дієслів дійсного способу теперішнього часу звук [т'] у закінченнях -уть, -ать ствердів: *шп'ірпáють*, *хóд'ат*, *рóбл'ат*; часто можна почути форми дієслів давноминулого часу: *булá ходіла*, *був казав*; суфікс -ан- у пасивних

дієприкметниках: приклади типу *принес'аний, зробл'аний*. Специфіку говірки села Зоринці також становить часте вживання частки *же*: *Кажу́ же туб'і*.

Синтаксичні особливості говірки близькі до загальних рис діалектного синтаксису, зокрема в щоденному спілкуванні часто використовують емоційно забарвлені вигуки: *Та де вже там!, Ой диві́ ж ти!*; переважають прості неповні речення: *Та в нас дощ знов!* і складносурядні: *Пішо́в би та часу́ нимá*.

У подільській говірці села Зоринці трапляються власне лексичні діалектизми різних тематичних груп, зокрема: *ба́хур* «хлопець», *та́зда* «господар, власник дому чи земельної ділянки» (*М'ій д'ідус' був спра́вжн'ім та́здою – усé господáрство трима́в у пора́дку*), *ф'ігл'áр* «жартівник», *кублó* «гніздо, притулок», *бо́брικ* «водяна миша», *пла́йка* «прасувальна дошка», *по́рчі* «важкі хмари перед дощем», *фа́йно* «гарно» або «добре» (*У вас тут так фа́йно, шо не^у хóчиц'а йіхати*); *барабо́л'а* «картопля», *го́га* «дрібна картопля», *бура́к* «буряк», *дж'інджик* «комар», *бан'кі* «очі», *ку́л'чики* «сережки», *джибул'áти* «втікати», *ку́шка* «ніс», *ко́гут* «півень», *л'ох* «погріб», *л'óха* «свиня», *шу́фл'а* «широка лопата», *сло́йік* «банка», *рихтува́ти* «готувати», *пе^{тл}'ува́ти* «молоти», *морéл'і* «абрикоси», *ронде́лик* «черпак», *кабаки́* «гарбузи», *гойіро́к* «огірок», *катра́га* «літня кухня», *черéки* «велика черешня», *шо́па* «майстерня», *шополі́н'а* «кукурудзиння», *йáбки* «яблука».

У говірці збережені старі народні назви, що зникають із сучасної мови, оскільки позначають давні предмети побуту чи елементи матеріальної й духовної культури жителів села: *гу́н'а* «тепла свита», *дз'убáнок* «невеликий глечик для молока або води»; *тринджóли* «сани», *ма́ндрики* «місцеві сирники, які готують на свята» (*На Ве^улікден' бабу́с'а печé найсмачн'іш'і ма́ндрики в се^л'і*); *клéчан'а* «прикрашання зеленню хати та двору на Трійцю».

Окремі слова мають у говірці інше значення, ніж у літературній мові чи діалектах. Так, слово *бура́к* називає не лише відомий всім червоний овоч, але й уживане для позначення чогось великого або значного: *Таки́й бура́к*

барабол'і вір'іс, шо лédве п'ідн'áv! Лексему *шарвáрок* використовують для опису спільної праці або толоки, коли односельці збираються разом для виконання гуртової роботи: *На буд'івніцтво новóйї цéркви з'ібрався вес' шарвáрок.* Лексико-семантичний діалектизм *драб'іна* позначає сходи: *Він оберéжно з'ійшов з' драб'іни, шо ве^ла на гор'ішче.* Лексему *тре^мб'іта* українці асоціюють із Карпатами, проте в Зоринцях це слово іноді жартома використовують для творення дієслова на позначення довгої розповіді: *Зно́ву Мар'ї́а розтре^мб'іта́лас'а про сус'ід'ів.* Слово *комóра* вживане зі значенням «літня кухня»: *Баб'ус'а вже зра́нку по́райиц'а в комóр'і – ва́рит' боршч на об'ід.* Назва *горн'áтко* позначає чашку, а лексема *гу́би* називає гриби-сироїжки.

Отже, говірка села Зоринці зберігає мовний колорит Поділля, що віддзеркалює багатий культурний пласт цього регіону. Вона для мене «яскрава, тепла, м'яка на слух» і виразно маркована локальними особливостями, які відтворюють атмосферу живого народного мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас української мови. Т. 1. Київ : Наукова думка, 1984.
2. Подільський говір. Інтерактивна мапа говорів: <http://izbornyk.org.ua/ukrmova/um184.htm> (дата звернення: 05.03.2026)
3. Словник подільської говірки / укл. І. В. Ластівка та А. С. Пшенична. [file:///C:/Users/Dell%203500/Downloads/7377-26049-1-PB%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Dell%203500/Downloads/7377-26049-1-PB%20(1).pdf) (дата звернення: 05.03.2026)

*Софія Скарбовійчук (м. Вінниця)
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Гороф'янюк І. В.*

СИМВОЛІКА ТА МОВНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ НАРОДНИХ УЯВЛЕНЬ ПОДОЛЯН У ПОВІР'ЯХ І ЗАСТЕРЕЖЕННЯХ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЯВИЩАМИ ПРИРОДИ

Мова і культура перебувають у тісному взаємозв'язку, адже саме мовні одиниці фіксують, зберігають і передають традиційні уявлення народу про світ, природу та людину в

ньому. Через вірування, прикмети, застереження й обрядові практики формується особлива народна картина світу, у якій природні явища осмислюються не лише як фізичні процеси, а й як знаки, символи та носії сакрального змісту. Вивчення таких текстів в етнолінгвістичному аспекті дає змогу простежити, яким чином мова відображає колективний досвід, світоглядні уявлення та ціннісні орієнтири певної локальної спільноти.

Вірування, прикмети та застереження українців упродовж тривалого часу перебувають у полі наукової уваги етнографів і фольклористів. Ці явища традиційної духовної культури досліджували В. В. Жайворонок [Жайворонок 2006], М. О. Волошинова [Волошинова 2025], Н. Ф. Сумцов [Сумцов 1902], О. О. Васянович [Васянович 2012] та інші науковці, які розглядали вірування, прикмети та застереження як важливий складник народної картини світу.

Водночас у наукових розвідках досі відсутній системний етнолінгвістичний аналіз вірувань і застережень подолян, пов'язаних із явищами природи. Метою нашої статті є дослідити символіку та мовні засоби вираження народних уявлень у повір'ях і застереженнях подолян, що стосуються природних явищ. Емпіричною базою дослідження слугували авторські аудіозаписи (тривалістю 62 хвилини) текстів говірки села Старостинці Вінницького району Вінницької області, зібрані за питальником І. В. Гороф'янюк [Гороф'янюк 2024] від Чорної Марії Володимирівни, 1948 р.н., яка народилася й проживає в досліджуваному населеному пункті.

Лексичний склад подільських говірок відзначається високим ступенем збереження архаїчних народних уявлень, у межах яких мовні одиниці не лише виконують номінативну функцію, а й відтворюють ключові елементи традиційної народної картини світу.

Криниця з давніх-давен посідала важливе місце в житті – це символ батьківщини; здоров'я, сили, багатства, родючості; святості й чистоти; краси, вірності; безсмертя народного духу; розлуки, туги; високої духовності [Енциклопедичний... 2015: 411]. Саме тому навколо криниці формувалися численні

звичаї, що виявляли глибоку шану селян до цього життєдайного осередку. Традиційними були походи усім селом до криниці. Парубки спільно чистили їх, упорядковували, дівчата прикрашали їх вінками, клали на цямриння запашне зілля, у воду кидали аїр, любисток. Це, за віруваннями, проганяло лихі духи, умилостивлювало русалок, криничників [Енциклопедичний... 2015: 412]. Ці звичаї знаходять підтвердження у спогадах мешканців сіл: у *мо'йому жит'ї: і о'дин раз було ко'ли йа була ко'ли ме'н'ї було 'рок'їу 'дес'ат' 'може була до 'липн'а 'м'їс'ац'а н'ї од'ного дош'чу не було то бул були хо'дили х'реснойу хо'дойу е ос'в'ачували кри'ниц'ї мо'лилис'а 'б'їл'а кри'ниц' е було та'ке хо'дили 'наш'ї 'л'уди ее зби зби'ралис'а 'наш'ї 'л'уди род хо'дили до йа'койїс' ну тут з'в'їдси за к'їло'метр'їу т'риц'ат' а 'може і 'сорок до йа'койїс' св'аш'ченої кир кри'нички мо'лилис'а 'тоже хо'дойу ту'ди хо'дили е шоб не" з'найу чи це сп'їу'пало чи не сп'їу'пало а'ле 'н'їсл'а 'того н'їшоу 'дуже 'гарний дошч і буу 'дуже великий уро'жай 'ос'їн' та'ке було а це ше йа пам'їа'тайу ў сво'йому жит'ї: і це це було о'дин раз // (Чорна М.В., 1948 р.н.).*

У віруваннях важливе місце відведено заборонам на певні види робіт: городити, лагодити паркан, копати землю, працювати в городі [Плечко 2021: 188]. До Благовіщення утримувалися від установаження парканів, оскільки побутувало уявлення, що вони можуть перешкодити випадінню дощу: *заборо'н'алос'а ого'рож'ї с'тавити до Благо'в'їщен':а / заборо'н'алос'а 'було та'ке 'нав'їт' та'ке 'було шо од'н'ї ро'били за'бори а су'с'їди при'ходили і роз'вал'ували це фсе то'му шо ка'зали шо не" 'буде дош'чу 'було та'ке // (Чорна М.В., 1948 р.н.).*

Функції замовлянь ґрунтуються на вірі в магічну силу проголошених слів; замовляння приговорювали для досягнення певного результату, такого як виклик дощу або відворот граду: *ну ста'рен'к'ї ста'рен'к'ї 'бабц'ї мо'лилис'а йа'к'їс' мо'литви чи'тали 'може 'Отче наш 'може йа'кис' шос' д'руге йа не" пам'їа'тайу та'ких 'дуже страш'них у на у нас тут де ми 'жили в се"л'ї у нас не" 'було та'ких 'дуже страш'них при'родних 'їавишч йа не" пам'їа'тайу та'ких шоб*

ва'лилис'а де'рева шоб та'кого йа не" пам'я'тайу ў нас 'йакоc' наш Бог 'милуваў не" було в нас тут та'ких мм мо'йа 'мама роз'казувала шо там 'б'іл'а Погре"бишча йа'кийс' жиў чоло'в'ік в'ін буў та'кий т'іпа в'ід'чел'ник в'ін зи'моју 'босиї хо'диў але" фсе знаў перед'в'ішчуваў то в'ін в'ін заўж'ди ка'заў шо о'тут де" ми жи'вем нам тут не'ма за шо чо'го пережи'вати за йа'к'іс' сти'х'ійн'і 'б'іди у нас тут та'кого не" 'буде чи йа'когос' земле"т'русу чи чи чи цих буре'в'ійіў о'ц'ого йа так за с'імде'с'ат' с'ім рок'іў йа та'кого не" пам'я'тайу шоб у нас тут шос' та'ке страш'не ро'билос' (Чорна М.В., 1948 р.н.). Багато замовлянь містять елементи стародавніх язичницьких вірувань, що відображають часи, коли людина віддавала шану природі, молилася їй та зверталася по допомогу до небесних світил, води та землі як до сил, що можуть протистояти лиху та хворобам, зцілювати недугу. Звертання до потойбічних сил, різних явищ і предметів було поширеним у народній традиції [Данилевич 2024: 35-39].

Одним із найпоширеніших засобів впливу на природні сили були дитячі пісні-заклички – короткі ритмічні тексти, які діти виконували під час ігор або спеціальних обрядових дій, сподіваючись «попросити» дощ про швидкий прихід: *пам'я'тайу ди'т'ача та'ка 'п'ісен'ка була і'ди і'ди 'дошчику з'варим то'б'і 'боршчику і пос'тавим на вер'б'і шчоб не" з'йіли кома'р'і чи гороб'ц'і шос' та'ке (Чорна М.В., 1948 р.н.).* Подібні заклички зберігають дивовижну тяглість: їх пам'ятають різні покоління – від дітей до літніх людей – і вони продовжують побутувати у сучасному усному середовищі. Популярність таких текстів пояснюється їхньою простотою, ритмічністю та символічною функцією.

У спогадах старшого покоління тема засухи посідає особливе місце, адже такі кліматичні явища нерідко ставали причиною серйозних господарських втрат і загострення соціально-економічної ситуації в сільських громадах: *йа за сво'їе жи'т':а запам'я'тала о'дин 'т'іл'ки р'ік ну от 'т'іки 'мама роз'казувала шо в 'сорок 'с'омому 'роц'і ме'не іш'че не" було в 'сорок 'с'омому 'роц'і д'ійст'в'ітел'но йа'кась була та'ка 'засуха шо то'д'і не" не" кар'топл'а не" вро'дила хл'іб*

по'гано фсе то в 'сорок 'с'омому 'роц'і була голо'довка а'ле" во'на була не" та'ка страш'на йак у трицят' трет'ому 'йакос' так друг д'руга ее виру'чали е мм шос' та'ке на'ходили 'йисти та'ких смер'теї не" було а'ле 'імен:о 'через 'засуху йа 'цейї 'засухи не" пам'я'тайу то'му шо йа ро'дилас'а в 'сорок 'вос'мому а 'мама роз'казувала м а'ле" 'йакос' вижи'вали 'йакос' вижи'вали ко'р'іу у ко'р'іука в 'кого була там 'йакос' 'йакос' вижи'вали мо'яа 'мама ка'зала шо во'на і со'баки 'йїла і жа'би 'йїла со'баку 'каже д'і'дус' йї'йї за'биу 'каже в нас та'киї здо'ровї со'бака буу посо'лили 'каже ми 'йїли ту со'баку / вс'а в'с'аку 'було (Чорна М.В., 1948 р.н.). Навіть один сезон посухи міг спричинити значне погіршення умов життя. Такі свідчення не лише фіксують індивідуальну пам'ять очевидців, а й демонструють, як природні катаклізми впливали на побут, форми виживання та взаємну підтримку в сільських громадах середини ХХ століття.

У народній метеорологічній традиції грім посідає особливе місце, оскільки вважався важливим передвісником погоди та врожайності. Не випадково з громом пов'язано дуже багато народних прикмет, «вранці чути грім – увечері буде дощ», «глухий грім – на тихий дощ, розкотистий – на зливу», «грім гримить – хліб буде родить», «грім у вересні – на теплу осінь», «як на голе дерево грім ударить, то буде неврожай» [Жайворонок 2006: 157]: 'т'іки ка'зали ко'ли гр'ім на 'голи де'рева то пам'я'тайу ста'р'і 'л'уди ка'зали хоч би не" було г'рому на 'голи де'рева е ко'ли ше 'лист'а не" було тому шо йак'шо на 'гол'і де'рева гр'ім то не" 'буде уро'жайу / ну та'кого шос' це (Чорна М.В., 1948 р.н.). Такий знак сприймався як особливо недобрий. Подібні уявлення відображають не лише прагнення людей пояснити природні явища, а й глибоку залежність сільського господарства від погодних умов, через що громовий удар по «голому дереву» розглядався як серйозна загроза майбутньому врожаєві.

Поведінка людини під час грози була суворо регламентована численними застереженнями, покликаними забезпечити від небезпеки та впливу надприродних сил. Під час грому заборонялося свистіти чи співати, а також їсти або

спати, бо грім заб'є; злі сили бояться грому й шукають собі рятунку під деревами (передусім сухими), у воді, в болоті, тому людині від цих місць треба бути подалі, щоб випадково не вбило разом з нечистим; треба порятувати хату від грому, насамперед щоб чорт під неї не сховався, тому засовували комин, зачиняли і хрестили вікна [Жайворонок 2006: 157]: *ну йа з'найу роз'казували шо закри'вати пот'р'ібно ўсе в 'хат'і за'ходили фс'і в 'хату ста'ралис'а закри'вати 'в'ікна ква'турки шоб не" було сквозн'а'к'іў то'му шо еє б'лискаўка во'на гу'л'ала по сквозн'а'ках і так ну йак'шо дес' у 'пол'і то ста'ралис'а дес' так п'росто при'с'істи 'т'іки не" п'ід де'рева п'ід де'ревами 'дуже було небезо'пасно не" 'можна було п'ід де'рева хо'ватис'а / а так (Чорна М.В., 1948 р.н.).*

Під час грози особливо остерігалися водойм, адже вода вважалася небезпечним провідником, що може притягувати розряд блискавки. Тому купатися або навіть перебувати поруч із річкою чи ставком під час наближення хмари категорично не радили – це сприймалося як серйозна загроза для життя: *'тоже не" 'бажано та'кож не" 'бажано 'б'іл'а во'ди / ку'патис'а я б нам заб ко'ли йа з'найу шо ко'ли ж насту'пала х'мара то ми ж не" ви'лазили з ц'і'йейі во'ди йа'ку заўж'ди куп то нас заўж'ди го'нили 'перед до'щем 'перед г'ромом б'лиз'койу го'нили шоб не були ми в во'д'і (Чорна М.В., 1948 р.н.).*

Веселка здавна привертала увагу селян як одне з найкрасивіших і водночас загадкових небесних явищ. У народній традиції її сприймали не лише як природний знак після дощу, а й як символічний міст між небом і землею – ознаку зв'язку двох світів [Жайворонок 2006: 78]. Селяни називали веселку «райдугою»: *так і вс'іг'да у нас у нас йак ка'зали 'райдуга 'райдуга / ну це ро'с'ійс'ке с'лово а'ле чо'мус' у нас заўж'ди так ка'зали 'райдуга (Чорна М.В., 1948 р.н.).* Це можна пояснити так: у народі здавна вважалося, що воду з річок до неба подає веселка (цим шляхом ангели сходять з неба набирати воду з річок), тобто простягається «в рай дуга»: вода йде в хмари, а звідти падає дощем [Жайворонок 2006: 78]. У народних віруваннях веселка відігравала й

прогностичну роль. Оскільки її пов'язували з рухом води між землею та небом, то поява райдуги після негоди вважалася знаком, що дощ уже завершується і більше не триватиме: *ну ка'зали ко'ли вже ве'селка то вже дош'чу не" 'буде о'це фс'о йак'шо вже ве'селка по'а'вилас'а з'начит' у'же дош'чу не" 'буде о'це так гово'рили* (Чорна М.В., 1948 р.н.).

У традиційному сільському середовищі пожежі гасили насамперед спільними зусиллями громади, використовуючи доступні засоби – відра з криниць, людську робочу силу та місцеві пожежні загони, які прибували на конях: *так 'само йа ж кажу 'л'уди са'м'і га'сили в осноў'ному 'в'ідрами з кирни'ц'іў ста'вали чоло'в'іки ж'ін'ки і га'сили і приїї'жала на 'кон'ах о'ц'а по'жежна і га'сили так / ха'ти були п'ід со'лом'яноюу ст'р'іхойу в осноў'ному фсе зго'рало таї у'се в 'хат'і там 'т'іл'ки ц'і'л'іло фсе а к'риша це о'та і с'т'іни х'м'ізом були об'с'тавлен'і со'ломойу та'кож фсе зго'рало йак'шо це була зи'ма а ве"с'нойу вже обоўйаз'ково хо'дили шоб цей мм цей хмиз в'ід ст'ін заби'рати бо ш шоб розби'рали ха'ти пото'му шо по'жежа вже 'л'іто нас ж 'сонце шоб не" шоб не" було по'жеж* (Чорна М.В., 1948 р.н.). Поряд із такими практичними способами існували й обрядові уявлення про захист оселі від вогню. Вважають, що Пантелеймон оберігає людей від вогню, копи – від пожежі; перед його образом у свято запалюють свічки, а в разі пожежі навколо будівлі, що горить, тричі обносять його образ, вірячи, що пожежа відразу припиниться [Жайворонок 2006: 430].

У селі Старостинці простежуємо прагматичне ставлення до дерев, повалених природними явищами. Місцеві жителі не надавали таким деревам особливого статусу та використовували їх переважно як джерело палива: *не" з'найу п'росто 'дерево пова'лило буре'в'ійом таї вс'о // та в осноў'ному б'рали на д'рова а чо'го ж не" 'можна* (Чорна М.В., 1948 р.н.). У той же час у народних віруваннях існувало спеціальне поняття для дерева, поваленого бурею або вихором, – «виворотень». Як зазначено у словнику В. В. Жайворонка, виворотень – дерево, вирване вітром з корінням, бурею, вихором; вважалось результатом дії нечистої

сили, оскільки, за повір'ями, таке дерево з'являється там, де чорт танцював, женився, ховався; з такого дерева не можна будувати дім, бо чорти рознесуть [Жайворонок 2006: 84].

Розглядаючи народні уявлення про грім і блискавку, не можна оминати й питання порятунку тих, у кого влучало це стихійне явище: *ну 'їако́с' там 'їа не" з'най'у 'були та'ке шо р'ату'вали / 'було та'ке шо р'ату'вали / мм е в 'начебто пот'р'ібно прико'пати чи зем'лей'у при'сипати шос' та'ке гово'рили шо шоб при'кидати зем'лей'у пот'р'ібно було 'наче зем'л'а ви'т'агувала 'були та'к'і шос' та'ке 'їа 'чула але та'кого шоб 'їа са'ма 'бачила то 'їа та'кого не" з'най'у гово'рили шо шо т'реба зем'лей'у при'кидати шоб в'ід'їш'ла ц'а л'у'дина* (Чорна М.В., 1948 р.н.).

Отже, аналіз подільських повір'їв і застережень, пов'язаних із явищами природи, засвідчує, що мовні одиниці говірки відтворюють традиційну народну картину світу, у якій природні сили наділяються символічним і сакральним значенням. Це виявляється в образі *криниці* як осередку життя, очищення й родючості, у сприйнятті *граду* та *засухи* як загрози врожаю, а також у тлумаченні *грому* й *блискавки* як застережливих або каральних явищ. Символічного змісту набувають і назви на кшталт *веселка* (*райдуга*), що постає знаком завершення дощу та зв'язку між небом і землею.

Лексеми та образні вислови *виворотень*, *червоний півень*, *золота різка*, а також заборони й перестороги (*не городити до Благівіщення*, *не ховатися під деревами під час грози*) відображають поєднання практичного досвіду з архаїчними віруваннями. Діалектні тексти зі села Старостинці демонструють збереження цих уявлень у живому мовленні та підтверджують їхню важливу етнолінгвістичну цінність для дослідження традиційної культури Поділля.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бідношия Ю., Бондаренко Г., Буйських Ю., Васянович О., Величко Т., Маховська С., Таран О., Чаплик К. Етнографічний образ сучасної Гуцульщини. *Народна творчість та етнологія*. 2012. № 4. С. 65–75

2. Волошинова М. О. Народні повір'я, прикмети, забобони в діалектних текстах східної Слобожанщини. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки.* 2025. № 104. pp. С. 115-125.

3. Гороф'янюк І. В. Курсова та кваліфікаційна роботи з проблем лінгвістичного краєзнавства: навчальний посібник для здобувачів закладів вищої освіти. Вінниця : ТВОРИ, 2024. 166 с.

4. Данилевич А. Побутові вірування українців ХХ столітті на прикладі знахарів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* 2024. Т. 158, № 1. С. 34–39.

5. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. 5-е вид. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В. М., 2015. 912 с.

6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.

7. Плечко А. А. Календарна обрядовість (Благовіщення, Здвиження та Покрова) у землеробстві жителів Середнього Полісся. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Філологія».* 2021. Вип. 2(46). С. 187–192.

8. Сумцов Н. Ф. Нариси народного побуту (з етногр. екскурсії 1901 по Охтир. повіту Харк. губернії). Харків : Типо-літогр. «Друк. справа» князя К. Н. Гагаріна, 1902. 57 с.

*Каріна Станішевська (м. Хмельницький)
Наук. керівник – д-р філос., доц. Мороз Т. О.*

ОНИМНИЙ ЛАНФШАФТ ЧОРНОГО ОСТРОВА В МАНДРІВНОМУ ДОРОБКУ ПШЕЗДЗЕЦЬКОГО «ПОДІЛЛЯ. ВОЛИНЬ. УКРАЇНА. КАРТИНИ МІСЦЬ І ЧАСУ»

Польський письменник, дослідник, історик, літератор – Олександр Кароль Нарциз Пшездзецький народився 29 липня 1814 року в Чорному острові Проскурівського повіту Подільської губернії (зараз поблизу м. Хмельницького) у шляхетній магнатській родині. Автор зростав в оточенні європейської культури під опікою італійського художника Бачеллі та швейцарського диригента Тоніні. Ключовий відбиток на його світогляд мали мандри, зокрема поїздка до Венеції у віці шести років разом із мамою. Знання здобував у

Чорному Острові, Кременці та Берліні. У 1834 році Олександра запросили на державну службу до Санкт-Петербурга, де він почав працювати в Секретаріаті Польського Королівства. У 1839 році його перевели на службу за розпорядженням Київського генерал-губернатора Д. Бібікова.

Завданням Олександра, яке він отримав від Бібікова, було зібрати статистичні відомості в Подільській та Волинській губерніях. Саме для цього юний дослідник об'їхав багато сіл, міст та містечок подільського регіону. Подорожі Поділлям, Волиню і також робота в приватних архівах відомих династій стали основним ґрунтом для його подальшої наукової й літературної діяльності.

Найвагомішою працею Олександра Пшездзецького є двотомне видання мандрівного доробку «Поділля. Волинь. Україна. Картини місць і часу» 1841 року, який, попри польську перспективу, має значне наукове надбання завдяки унікальним архівним ресурсам [Олександр ... 2010].

Двотомник не є цілісним описом конкретної мандрівки, це збір окремих нарисів, кожен із яких має незалежний сенс. Їх поєднує основна ідея – опис минулих часів, на основі архівних відомостей, характеристик місцевостей, архітектурних пам'яток і мистецтва, а також пов'язані з ними спогади, традиції, звичаї тощо.

Метою нашої статті є дослідити онімний ландшафт подільського регіону, зокрема Чорного Острова у ХІХ столітті. Об'єктом слугуватиме двотомне видання «Поділля. Волинь. Україна. Картини місць і часу».

Праця О. Пшездзецького «Podole, Wołyń, Ukraine. Obrazy miejsc i czasów» репрезентує всебічний опис Чорного Острова, у якому простір і час переплітаються, створюючи самотню атмосферу містечка. Автор описує, як змінюється простір Чорного Острова під дією різних епох, що водночас робить його не просто полем для подій, а справжнім самотнім персонажем зі своєю душею, природою, культурною спадщиною, традиціям та статками.

Онімний ландшафт містечка формується низкою географічних назв, персонажів, назв річок та озер, історичних назв, які створюють просторовий образ багатогранності та відображають культурну та природну своєрідність міста.

Вагому роль у формуванні організації тексту відіграють **гідроніми** – річка *Буг*, яку автор порівнює з озером через її широту та спокій, і її притока *Мшанець*, чії води з'єднуються мостом. Використання гідронімів у тексті підкреслює водне оточення містечка, що створювало для нього надійний природний захист. У цього випадку гідроніми не тільки локалізують місцевість, а ще й посилюють образ Чорного Острова як острова, тому що він з усіх сторін оточений водами. Отже, водні елементи у тексті не тільки набувають просторового значення, а ще й символічного. Для порівняння подорожей Європою окремо згадуються річки *Рейн* та *Дністер*.

Постають у тексті і **хороніми** – *Бембновецький степ*, *Волинський кордон* і *Купіль*, що характеризують контекст подорожі і пограниччя Поділля та Волині.

Ойконіми: *Кременець*, *Поділля*, *Краків*, *Варшава*, *Польща*, *Волинь*, *Італія*, *Берлін*, *Рим*, *Литва*, *Португалія* окреслюють місто в ширшому регіональному та міжнародному контекстах. В аналізі містечка вони виконують текстотвірну функцію, забезпечуючи його зв'язність та цілісність. Через комплекс ойконімів формується система простору, від локального до міжнародного.

Антропоніми історичних постатей – король *Зигмунд Аугуст*, рід *Вишневецьких*, *Огінських*, *Твардовський*, *Тадеуш Чацький*, канцлер *Хрептович*, *Ольбрахм Радзивілл*, *Ян Собеський* – виконують у тексті функцію послідовних відміток і закріплюють містечко у певній історичній місцевості, тобто у XIX столітті.

Агіоніми, тобто імена святих теж наявні у тексті – *Бог*, святий *Станіслав*, *Богородиця*, апостоли *Петро* і *Павло*, святий *Ієронім*. Виконують в тексті символічно-культурну функцію, номінативну і сакральну функції, підкреслюють духовні орієнтири людей.

Пшездзецький використовує також **мікротопоніми** – *гребля, пагорб, беріг, горбок, сади, побережжя, острів*. Саме ці мікротопоніми автор багато разів повторює у тексті задля створення відчуття прив'язки місцевості та деталізації ландшафту, щоб якнайкраще передати історичну пам'ять містечка.

Особливу семантичну цінність мають **етноніми**. О. Пшездзецький репрезентує багатокультурність Чорного Острова. У творі постають українці, поляки, німці, євреї та італійці, які створюють унікальну атмосферу міста. Автор описував людей коротко. У своїй подорожі до Чорного Острова контактував тільки з десятком людей: з «балакучим євреєм», який показував дорогу до замку, італійцем Матеушем Бачеллі, котрий робив екскурсію замком та околицям, та з пані архівістом, яка переповідала інформацію про минуле містечка.

Урбаноніми – *англійська площа, ринок, англійський будиночок, млин, дерев'яні дома* в аналізованому тексті виконують локалізаційну, символічну та репрезентативну функції. Представляють та структурують внутрішній простір міста. Окреме значення автор надає зоосаду, який навіть порівнює з берлінським Thiergarten⁴. Зоосад Чорного Острова був чималий, мав безліч різновидів дерев, навіть цілий сосновий ліс, як визначна риса в подільському регіоні. Природа містечка вирізнялася гармонійним поєднанням елементів минулого і сьогодення наратора, що натякає на вічні ритми життя та етапи розвитку подій у Чорному Острові.

Архітектура Чорного Острова теж дуже гармонійно вписується в онімний ландшафт. Автор описав італійський палац, костел, церкву, ринок та аустерію; костьол, біля якого стояла Богоматір між ангелами й апостолами Петром і Павлом. Біля вхідних дверей вбачався напис «*Хваліть Бога всі люди*». Змалював і ландшафт навколо костелу, церкву із

⁴ Thiergarten (з нім. «зоосад») – це відомий великий парк у центрі Берліна, а також назва району, що оточує цей парк. Колись це було мисливське угіддя пруських королів, а сьогодні, центральний парк міста, подібний до Центрального парку в Нью-Йорку, з великою зеленою зоною, алеями та пам'ятниками.

зеленим куполом і височезною квадратною вежею із дзвонами. Після церкви – ринок, а посередині – оточена з усіх сторін аустерія, у якій вони з дружиною оселилися під час подорожі до містечка.

Опис італійського палацу Олександр підсилює архітектурною термінологією: *вали, брами, замок, колони, кам'яний балкон, мурована майстерня, підземний льох*. Автор наголошує на гармонії палацу з природним ландшафтом, акцентує на його значенні не лише як оборонного, а й витонченого центру міста, зокрема використовує мальовничі епітети, які вказують на його естетику.

Бібліоніми, як-от: *Козацька війна, «щоденник Маскевича», картина «Мойсей», полотно венеційської школи «Поздоровлення Трьох Королів», картина «Битва Бургіньйона», Чорноострівський архів, твір «Розмови померлих Поляків», «Листи Подчашиця (листи та описи битв)», праця, написана італійською «Історія заворушень у Польщі»,* відіграють роль документального підтвердження історії Чорного Острова [Przeździecki].

Отже, бібліоніми свідчать про те, що автор спирався на ґрунтовну ресурсну базу для відновлення минулого подільського регіону, який був не просто провінційним містечком, а великим культурним осередком, чії надбаня могли конкурувати з колекціями короля чи галереями в Європі.

Як бачимо, онімний ландшафт Чорного Острова є дуже насиченим. У тексті домінують ойконіми, які формують географічну конкретність; антропоніми – вводять нас в історичний контекст; урбаноніми та мікотоніми – деталізують внутрішню структуру міста, та бібліоніми – свідчать про неймовірний культурний потенціал містечка, де архіви та колеції сягали височезних рівнів. Через оніми автор підкреслює характерні риси багатогранності, які відображають культурну та природну своєрідність міста. Також онімний ландшафт підкреслює культурну та мистецьку значущість Чорного Острова.

Окрім Чорного Острова, автор детально представив й інші населені пункти тогочасного Поділля – Кам'янець-Подільський та околиці (Панівці, Ярмолинці, Тинна), Сатанів, Шаргород, Брацлав, Вінницю та Ушицю (Ушицькі Яри).

ДЖЕРЕЛА

1. Олександр Пшездзецький – археограф Польщі та України XIX століття. *Перспектива інформаційний портал*. Нетішин. 2010. URL : <https://surl.li/avkmzv> (дата звернення: 20.01.2025).

2. [Przeździecki](https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/4826/edition/8585/content) А. Podole, Wołyń, Ukraina. Obrazy miejsc i czasów. URL: <https://www.wbc.poznan.pl/dlibra/publication/4826/edition/8585/content> (дата звернення: 20.01.2025).

Людмила Ткач, Тетяна Дрещан (м. Чернівці)

ЛЕКСИКА ТА ОБРАЗНІ ЗВОРОТИ В МОВОСТИЛІ ОЛЕНИ ЗВИЧАЙНОЇ (1902–1985), ПИСЬМЕННИЦІ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ, УРОДЖЕНКИ МІСТА ПРОСКУРІВ (НИНІ – ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ)

Ім'я письменниці *Олени Звичайної* (з дому – *Дельгівської*, в заміжжі – *Джуль*) стає дедалі більш відомим серед нових поколінь українців, оселяється в нашій культурній пам'яті завдяки тому, що в умовах сучасної України поступово зростає цікавість до її творчості. І хоч твори Олени Звичайної вперше побачили світ за межами України (у Лондоні, Вінніпегу, Мюнхені тощо) – майже всі вони вже оцифровані й доступні на багатьох бібліотечних електронних ресурсах. У 2025 р. з'явилися й аудіокниги за творами письменниці. Олена Звичайна писала про найбільш трагічні сторінки української історії XX ст.: про переслідування української інтелігенції в часи сталінських репресій, про нищення історичних пам'яток княжого Києва, про трагедію Голодомору 1932–1933 рр., про окупацію України в роки Другої світової війни. Тому тематика її творів постає як гостро актуальна.

У 2015 р. в Національному університеті «Острозька академія» перевидали твір Олени Звичайної «Миргородський

ярмарок», документальність якого, на думку авторів передмови до цього перевидання – тодішніх ректора Острозької академії Ігоря Пасічника та першого проректора Петра Кралюка, «робить цю книгу справді ціннішою, ніж будь-які художні твори» [Костюченко 2015]. Петро Кралюк відзначив також, що за рівнем таланту Олена Звичайна не поступається багатьом класикам української літератури ХХ ст. з дуже відомими іменами. У перекладі англійською мовою оповідання Олени Звичайної, разом із творами Анатолія Дімарова та Євгена Гуцала, увійшли до збірки під назвою «A Hunger Most Cruel: The Human Face of the 1932–1933 Terror-Famine in Soviet Ukraine» («Найжорстокіший голод: Людське обличчя терору-голодомору 1932–1933 років у Радянській Україні»), що вийшла 2002 р. у канадському місті Саскатун [Мацько 2010].

Народилася майбутня письменниця в інтелігентній родині в місті Проскурові (нині – Хмельницький) 1902 року. Батько її був адвокатом, мати – вчителькою. Згодом родина переїхала до Харкова, де Олена з відзнакою закінчила гімназію, а потім навчалася у Київському інституті народної освіти. Одружилася з Михайлом Джулем, який був учасником українських національно-визвольних змагань, зазнав репресій, був засуджений як «ворог народу», проте в 1940 р. йому вдалося звільнитися після відбуття терміну ув'язнення. У 1942 р. родина виїхала до Німеччини, згодом – у США. Короткі відомості про Олену Звичайну та її чоловіка Михайла Джуля (під псевдонімом Михайло Млаковий – також виступав із друкованим словом) подають сучасні українські енциклопедії [Білокінь 2010; Мацько 2010, 2023]. Саме статті в енциклопедіях, а також спогади самої Олени Звичайної залишаються й дотепер єдиними джерелами біографічних відомостей, що їх подають автори новітніх публікацій про творчість цієї письменниці.

Донедавна основну частину літературознавчих розвідок про твори Олени Звичайної становили передмови до її книг – праці відомих діячів української діаспори Є. Онацького, Ю. Григорієва, Г. Ващенко, на що вказала Марина Кушнерьова [Кушнерьова 2014: 32]. Так, в одній з таких передмов

Ю. Григорійв написав, що основою творів Олени Звичайної «є глибока життєва правда та відсутність фальшу, оскільки вона вважала за краще мовчати в радянські часи, аніж писати неправду на замовлення. У своїх статтях на літературні та правописно-мовні теми вона активно обстоювала права української людини та її духовну індивідуальність» [Григорійв 1982: 8]. Саме документальність, достовірність подій та змальованих образів привернули увагу до текстів Олени Звичайної та актуалізували їх у сучасній Україні: «Творчість Олени Звичайної належить до малодослідженої частини української літератури, сформованої в умовах вимушеної еміграції. Водночас доробок мисткині заслуговує на окрему увагу як завдяки художній майстерності, так і завдяки актуальності тематики – зокрема досвіду окупації, виживання, морального спротиву української інтелігенції» [Кривчун 2025: 39].

Від 2014 р. про творчість Олени Звичайної опубліковані статті Марини Кушнерьової (з Глухова), Світлани Ленської та Віти Кривчун (з Полтави), Тетяни Швець (з Хмельницького) [Кушнерьова 2014; Ленська 2015; Кривчун 2024; Кривчун 2025; Швець 2021]. У працях названих дослідниць проаналізовані тематика та композиційно-стильові особливості нарису „Миргородський ярмарок”, прийоми контрастності, інтертекстуальні зв’язки ([Кушнерьова 2014; Ленська 2015; Швець 2021]), а також – інші твори Олени Звичайної: повість «Золотий потічок з голодного Харкова», збірка малої прози «Оглянувшись назад». Літературознавчі аспекти аналізу стосуються передусім антитоталітарного дискурсу творчості Олени Звичайної. Так, зокрема, Світлана Ленська підкреслює такі деталі: «Описуючи особисті трагедії своїх співвітчизників, Олена Звичайна засновує кожен сюжет на реальних фактах, нерідко зберігаючи імена персонажів. Вона публіцистично відверто декларує свою письменницьку місію – бути голосом зневаженого і планомірно винищеного українства. Майстерно добираючи портретні, характерологічні деталі своїх персонажів, авторка реалістично достовірно розкриває моральний конфлікт своєї доби – проголошені

тоталітарною владою декларації про рівність і братерство, як і про „щасливе сьогодні”, насправді виявилися моделюванням світу хаосу і безправ’я, приниження людської гідності і спрямованої політики геноциду проти українців. Оповідання Олени Звичайної написані у реалістичній традиції, котра доповнена яскравою публіцистичністю в авторських відступах, а також функціонуванням інтертекстуальних зв’язків. Неореалізм індивідуального стилю письменниці виявляється у використанні елементів експресіоністичної поезики („«Щаслива» Ганна”, „«Кобзар» в єжових рукавицях»), засобів публіцистики („Миргородський ярмарок”, „Без лікарів і священиків, без могил і хрестів”)) [Ленська 2015: 44].

Мовознавчі особливості творів Олени Звичайної поки що не мали системного висвітлення: принагідно на мовні деталі звернула увагу М. Кушнерьова, розкриваючи їх зв’язок з «гоголівською стилістикою»: «Спроба поєднати дві епохи, розширити часові межі твору, показати розгул нахабства і свавілля „советських” начальників досягається шляхом використання гоголівського прийому навмисного нагромодження слів, зворотів, спеціальних конструкцій офіційно-ділової лексики і введення їх до нетипової для сфери їх вживання контексту» [Кушнерьова 2014: 34].

Мета нашого дослідження – виявити ознаки мовостилю Олени Звичайної на матеріалі повісті «Ти: із життя українців у золотоверхому Києві в 1927–29 роках», що не була ще предметом спеціального мовознавчого аналізу. У сучасному мовознавстві мовостиль розглядають як «різновид, видозміну літературної мови; манеру мовного вираження у різних сферах, умовах, формах (усній і писемній) спілкування; мистецтво слова» [Українська ... 2004: 652]. Філологі-дослідники приділяють чималу увагу вивченню мовних засобів, за допомогою яких автори створюють унікальні художні світи. Попри те, що твори переважної більшості українських письменників, зокрема – представників класичної літератури, значною мірою досліджені в такому аспекті,

малослідженими залишаються твори багатьох письменників, які творили в діаспорі. До таких належить і Олена Звичайна.

За надзвичайно цікавим спотереженням проф. Ю. Григоріва, «повість „Ти” розкриває київське життя в останніх роках нової економічної політики – 1927-му, 1928-му і перших місяцях 1929-го року. Місце дії не поширюється за межі Києва і подібно до того, як Віктор Гюго у своєму романі „Собор Паризької Богоматері” зробив цей найстарший французький храм не лише місцем дії та німим спостерігачем зображуваних подій, а й фактичним учасником їх, що немов реагує на них і переживає разом із героями, – так і Київ у повісті Олени Звичайної з його докладними описами, точним топографічним поданням розташування вулиць, визгачних історичних пам’ятників та будов, ніби живе життям героїв...» [Григорів 1982: 8]. Справді, головна героїня твору Віра Ільченко (ясноока Віруня), дочка вчительки та офіцера армії УНР, якого розстріляли більшовики, відчуває глибокий емоційний зв’язок із Києвом. Враження між міських вулиць, майданів, людей, що ходять вулицями міста, резонують з внутрішнім станом головної героїні повісті. Ось як описує ці враження своєї героїні Олена Звичайна: *«Серединою цього бульвару [Бульвару Шевченка] йдуть уздовжні ряди високих декоративних дерев, сьогодні так дбайливо запудрованих білими пушинками, що навіть і найтонші гілочки вражають досконалістю своєї оздобы; під тими деревами тут і там зручні розлогі лавочки, на яких літом так приємно посидіти навіть і не закоханим; тепер їх укрито білими пухнастими рушниками, що так гордовито демонструють свою цілковиту недоторканість під миготливим сваявом вуличних ліхтарів»* (Звичайна 1982: с. 110; далі подаємо покликання на повість «Ти», вперше опубліковану 1982 р., тільки із зазначенням сторінки за виданням [Звичайна 1982]); *«О, як же багато культурних установ скупчено тут в одному рясному букеті! І як дбайливо оздоблено ті троянди духовости зеленими пелюстками садів, бульварів і парків! ... І яке ж це щастя мати помешкання (та ще й гарне!) у двох кроках від духового центру Києва та й України в цілому!»* (с. 114).

Пейзажні описи – не такі розлогі, як у творах української класичної літератури, де вони можуть займати цілі сторінки. У прозі Олени Звичайної — це радше миттєві враження, що наближає її стиль до літературного імпресіонізму; це кілька метафоричних деталей, що творять несподіваний образ:

«Ворохобня сніжинок, що слухняно кружляють за вітром, заваджає бачити обличчя досить таки численних пішоходців» (с. 55);

«Грудень-дідуган лихий висвистував якоїсь північної мелодії, дбайливо вкриваючи вулиці Києва білими пухнастими килимами ... Ішла, підставляючи своє розгарячене обличчя сніговії назустріч, але й ті щедрі пригорщі снігу, якими обсипав її [Віру] грудень-дідуган, не в силі були погасити вогню образи й обурення в юній душі... (с. 61);

«За вікном лютує завірюха не як зла й шалена мачуха, а як рідна мати, яка, загнівавшись, воркотить і дорікає, ба навіть і загрожує покарати, але й у гніві своїм усе ж таки залишається матір'ю, дбайливо виконуючи якусь корисну роботу, – пухнастими килимами вкриваючи родючу українську землю... За вікном у золтаво-срібній авреолі з вогнів і снігу, в прозоро-тремтливім мереживі сніговії метушиться Київ-дідусь... Він не спить! Ні, ні! Ще рано: сьома година вечора ще не минула... Колись саме в цей день і час кияни готувалися до святої вечері,...» (с. 88);

«Метелиця з тріскучим братом-морозом на пару подбала також і про те, щоб зробити всі вітрини на Хрещатику недосяжними для ока глядача, загантувавши їх своїми власними, хитро-мудо побудованими малюнками, а зверху ще й пушинками снігу присипавши: мовляв, до змісту вітрин усім киянам сьогодні зась!» (с. 109).

Природа постає через гру світла, чрез особливі звуки природи і міста, які створюють емоційний стан моменту.

Словесно лаконічним є й образне змалювання інтер'єру: *«Кімната, яка щойно потопала в зеленавій півтемряві, вмить виповнилася світлом, як келіх вином: під сяйвом того світла заявили враз про свою тут наявність і піяніно, і два фотелі, і*

дамський письмовий столик, і виповнена книжками шафа старовинного вигляду, і розлога пальма, і стрункий фікус-юнак» (с. 46); й образні характеристики персонажів: «Віра .. *«стояла тепер у сяйві світла висока, дуже струнка й рішуча, як та стріла, яка не летіти вже не може»* (с. 47); *«Широким оксамитовим килимом стелився Одарчин сумовитий спів, і було йому тісно в кліщах стін Віриної кімнати: той спів рвався в далечінь, у простір неба...»* (с. 80).

Ефект документальності творить накладання лексичних маркерів того часу на мовне полотно повісті. Такими маркерами можна вважати різноманітні аббревіатури періоду непу – неологізми, які швидко перейшли в розряд історизмів, напр.: **ЖК** – житловий кооператив: «тоді всі будинки міста належали до Житлової Кооперації за винятком хат на передмістях» (с. 52); **В.І.Н.О** («Вищий Інститут Народньої освіти»); **КІНГ** («Київський Інститут Народнього Господарства»); **«АРА»** (знаменита їдальня «АРА» – «American Relief Administration», яка допомагала студентству харчами й одягом (с. 115); **КУБУЧ** – «по-російськи: „Комітет Улучшенія Бита Учащихся“, а по-українськи „Комітет покращування побуту студентів“. Цей комітет, його канцелярія і студентський гуртожиток містилися в двадцятих роках у будинку Михайлівського монастиря, з якого ченців було вигнано» (с. 524); аббревіатури okazіонально-глузливого змісту: **бабком** («бабський комітет»); фірма **«о. б. с.»** – «розповсюджене в той час розмовне скорочення трьох слів: „одна баба сказала“» (с. 312); слова, взяті з російської мови, що виникли саме в той час і відображали нові реалії, що їх і пояснює письменниця як свідок тих подій: **«непреривка»** «у 1928/29 р. була запроваджена в життя так звана „непреривка“, себто тиждень суцільної праці по всіх установах, фабриках і заводах: співробітники мали один вихідний день на тиждень, але не всі нараз – у неділю; дехто мав вихідний у понеділок, дехто у вівторок, середу, четвер, п'ятницю або й суботу, і тільки дехто мав можливість відпочивати в неділю. Таким чином кожна установа діяла безперервно протягом усіх днів тижня, і це теж допомагало

советському урядові викорінювати релігійність. Але „непреривку” було швидко скасовано, бо цей експеримент не виправдував себе з ділової точки погляду: щодня когось потрібно бракувало!» (с. 124–125); **товкучка** – «дільниця Єврейського базару, де люди продавали свої побутові речі: посуд, картини, одяг, взуття, меблі тощо, як рівно ж і відрізки матерій на сукні, сорочки, костюми. А що продавці й покупці справді товклися на тій дільниця, то й прозвано її влучно „товкучкою”» (с. 420).

У змалюванні «товкучки» Олена Звичайна вдається і до зниженої лексики (**барахло, барахольщики**), і до жаргонізмів, якими маркує мовлення безпритульних, яких на той час було дуже багато в Києві й «промишляли» вони на «товкучці»: **шпана** – «сумарно взяті безпритульні, що харчуються дрібними кражідками»; **корешок** – «друг, приятель»; **шамать** – «їсти», **шамовка** – їдження; **кокнути** – «вбити ударом»; **шльопнути** – «розстріляти»; **обчищати** – «обкрадати»; і до сатиричного зображення, вдаючись до оксюмору: «*Це справді неперевершено-багата панорама неперевершеної людської мізерії, і бракує тут тільки кольорового кінофільму, який би всю ту вбогість киян двадцятих років ХХ сторіччя перетворив у серію картин, в ідентичність яких, напевно, не повірять наступні покоління...*» (с. 137).

Цікавими для сучасних читачів повісті Олени Звичайної є художні замальовки, у яких з фактично правдивими деталями відтворена атмосфера т. зв. українізації – що її проводили більшовики як свою партійну лінію. Директор школи Іван Малюга, колишній чекіст, раз у раз забуває, що вже треба розмовляти українською мовою, напр.: «— Ну, братва, как там? Видержім срокі ілі нет? Прізнавайтесь! — Видержім, Іван Семьоновіч! Видержім! А как же?! — відповідають йому співробітники хором: — *Ми єщо і досрочно годової отчет пошльом!* — Молодци! *Знайте, что нет такой крепості в міре, которой не взяли б пріступом большевікі!* — урочисто відповідає їм директор, займаючи своєю масивною постаттю весь отвір дверей і запізно спохопившись, що він знову ж таки не по-українськи говорить, із „масою”, яка й відповідає

йому в тон, теж не по-українськи... „Горе мені з тією українізацією! Знову ж таки забув!” — сам до себе каже директор» (с. 89).

До російських слів Іван Малюга вдається й тоді, коли, за давньою звичкою чекіста, вивідує нову інформацію:

«— То, кажеш, що твої батьки обоє ... учителювали? То, може, вони й просвітянами були?

— Так, були! — **Ето інтєресно!**

Від цього словечка з уст колишнього кадрового чекіста Вірі враз стає моторошно ... Фактично ж Віра знала, що Іван Семенович вживав отого словечка „інтєресно” саме тоді, коли **його пролетарський ніс занюхував якусь контрреволюцію**» (с. 153).

Образ Івана Малюги — це втілення тогочасної «нової влади». Його мова є особливо показовою, адже вона показує розрив між статусом службовця-керівника і низьким рівнем його культури. Для його мовлення характерне використання жаргонізмів, повсякчасне змішування української й російської мов, що створює ефект мовної грубості та хаотичності: «— По-твоєму, як **девочка** коло себе охайна й цивілізована, то ... вона вже й з **бивших!** А я, як кадровий чекіст, **на цей счот** собачий нюх маю і всіх наскрізь бачу. В тому числі й тебе, канцелябриста старорежимного! Ну, так от, **запомні собі раз і навсєгда: Віра — девчонка своя!** Вона походить із трудової інтелігенції: батько її — вчитель — з тифу ще в 1920 році помер, а мати працювала друкаркою і два місяці тому **скоропостіжно скончалась...** Я всю **підноготну** знаю. **Понял?**» (с. 30).

Мовлення Малюги агресивне, категоричне, насичене ідеологічними штампами. Важливим стилістичним маркером виступають кліше тогочасного компартійного лексикону. Деякі з них письменниця пояснює: «**брось ваньку валять**» — «російський вульгарний вислів, що значить „не удавай з себе наївного (чи наївної)”» (с. 368). Такими зворотами авторка типізує мовлення і директора школи Івана Малюги, й Одарки Горленко, онучки кріпака, а тепер — «робітниці від станка», яка використовує своє соціальне походження для здобуття

матеріальних благ, нехтуючи тим добром, з яким ставилися до неї Вірина мама та сама Віра. Для мовлення неосвіченої й неохочої до навчання Одарки Горленко (хоч і наділеної від природи гарним співочим голосом) характерні варваризми – фонетично перекручені слова іншомовного походження: «*селістка*» (замість «солістка»): «*гарнізація*» (замість «організація»). І Малюга, й Одарка – українці за походженням, проте вони стають носіями та провідниками ідеології класової ненависті й засвоюють її формульні вислови: «безпартійна сволота», «клясова ненависть», «гнила інтелігенція», «зануда інтелігентна», «недобиток пролетарської революції», «панське щеня», «чистокровний пролетар», «заслуги перед революцією», «загибщики чи перегибщики лінії партії» «тавро капіталізму», «трудова одиниця», «трудовий елемент», «політграмотність», «підкований революціонер», «розстрілювати пачками», «ревтрибунал», «закриті розподільники (одягу і харчі)», «закоханість – це буржуазний забобон, панська видумка, шкідлива витребенька; це – тавро капіталізму на психіці людей,.. буржуазна черемха..» (с. 74); «тормоз соціальних процесів» (щодо цього формулювання учителька-просвітянка Надія Петрівна висловлює думку тієї української інтелігенції, що обстоювала національні традиції: «Українці, які несуть Шевченка у своїх душах і на своїх прапорах, грають справді „ролю тормоза” в тих „соціальних процесах” (цур їм тричі!), до яких тепер силоміць пхає все населення очолена Московським Кремлем компартія» (с. 204). Такі, як Надія Петрівна, Віра Ільченко, знаходять свої формулювання для викриття нової ідеології: «партійна аристократія», «сучасне комуністичне дворянство», «червоне рабство» тощо. Віра вихована в традиційній інтелігентності. Її мова – це не лише засіб комунікації, а й показник виховання, культури та внутрішньої дисципліни: «Леонардо да Вінчі, про якого вона так багато читала, Гете, що лишив по собі „Фавста”, якого вона бачила й чула в опері разом із Мамою, Шевченко, на якого вона молилася і з якого вже чимало знала напам’ять...» (с. 63). Віра вживає терміни зі сфери мистецтва

(етюди, композитор-віртуоз, рапсодія) й пояснює своїм співрозмовникам їх значення.

Олена Звичайна майстерно працює з деталями (зокрема – й з деталями-словами). Вона не просто фіксує події, а малює їх короткими, але надзвичайно точними. Її увага до дрібниць, поглядів чи випадкових речей допомагає розкрити характер героя набагато глибше, ніж це зробив би звичайний опис зовнішності. Кожна така деталь у тексті працює як психологічний маркер, що створює ефект повної присутності читача в тогочасному Києві.

Спостереження над окремими явищами слововжитку, образотворення та типізації мовлення персонажів у повісті «Ти» («Повісті із життя українців у золотоверхому Києві в 1927–29 роках»), показало, що їх можна вважати характерними для мовостилю Олени Звичайної та розглядати її письменницький внесок в українську культуру ХХ ст. у кількох аспектах: 1) літературно-художньому; 2) документальному; 3) мовностилістичному; 4) соціолінгвістичному.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білокінь С. І. Млаковий Михайло Петрович [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі–О* / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наукова думка, 2010. 728 с.: іл. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Mlakovyj_M (дата звернення: 15.04.2026).

2. Григоріїв Ю. Повість про дівочу долю в країні, де не шануються людські права [Передмова] Звичайна О. *Ти: Повість із життя українців у золотоверхому Києві в 1927–29 роках*. Мюнхен : Українське видавництво, 1982. С. 7–13.

3. Звичайна О. *Ти : повість із життя українців у золотоверхому Києві в 1927–29 роках*. Мюнхен : Українське видавництво, 1982. 582 с.

4. Мацько В. П. Звичайна Олена / В. П. Мацько. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. URL : <https://esu.com.ua/article-16643>. Останнє поновлення : 2023. (дата звернення: 15.04.2026).

5. Костюченко О. Майже документальна: в Острозькій академії видали книгу про Голодомор. *Газета «День»*. 2015. № 221. URL : <https://day.kyiv.ua/article/cuspilstvo/mayzhe-dokumentalna> (дата звернення: 15.04.2026).

6. Кривчун В. Г. Поетика жіночої стійкості у повісті Олени Звичайної «Золотий потічок з голодного Харкова». *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. 2025. Вип. 3. <https://doi.org/10.52726/as.humanities/2025.3.4> (дата звернення: 15.04.2026).

7. Кривчун В. Фольклорний образ плахти та її символічне значення у нарисі Олени Звичайної «Миргородський ярмарок». *Академічні студії. Серія «Гуманітарні науки»*. 2024. Вип. 1. С. 18–25.

8. Кушнерьова О. М. Гоголівський текст у творчій рецепції Олени Звичайної (на матеріалі нарису «Миргородський ярмарок»). *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2014. № 8, том 2. С. 32–34.

9. Ленська С. В. Антитоталітарний дискурс у малій прозі Олени Звичайної. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія : Філологія / гол. ред. К. В. Балабанов ; відп. ред. серії С. В. Безчотнікова*. Маріуполь : МДУ, 2015. Вип. 13. С. 37–45.

10. Українська мова : енциклопедія / [редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін.]. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. 833 с.

11. Швець Т. В. Естетика комічного і трагічного на фоні контрастності в повісті Олени Звичайної «Миргородський ярмарок». *Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. праць*. Хмельницький, 2021. № 21, том 1. С. 134–138.

***Наталія Черкес (м. Вінниця)
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Гороф'янюк І. В.***

СПОСОБИ НОМІНАЦІЇ НАЗВ СТРАВ ІЗ МОЛОКА В ПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

В умовах глобалізації та уніфікації культурних процесів дослідження діалектного мовлення стає особливо важливим як спосіб збереження унікальної етнокультурної спадщини. Діалекти фіксують і зберігають найдавніші шари світогляду, побуту та історії народу, які поступово зникають із сучасного вжитку. Одним із найцінніших джерел такої інформації є

гастрономічна лексика, що безпосередньо відображає традиції господарювання та матеріальну культуру регіону. Протягом останніх років питання номінації назв їжі стали предметом уваги багатьох учених. Зокрема, О. Оскирко систематизував лексику на позначення молока та молочних продуктів у східноподільських говірках [Оскирко 2013], а І. Гороф'янюк дослідила номінації хліба в українських центральноподільських говірках [Гороф'янюк 2023].

Актуальність проблематики статті зумовлена відсутністю досліджень способів номінації назв страв із молока в подільських говірках.

Щодо відображення номінаційних процесів досліджень мало, тому ми ставимо за мету додати емпіричний матеріал і водночас дослідити класифікаційні процеси, зокрема, способи номінації назв страв із молока в подільських говірках.

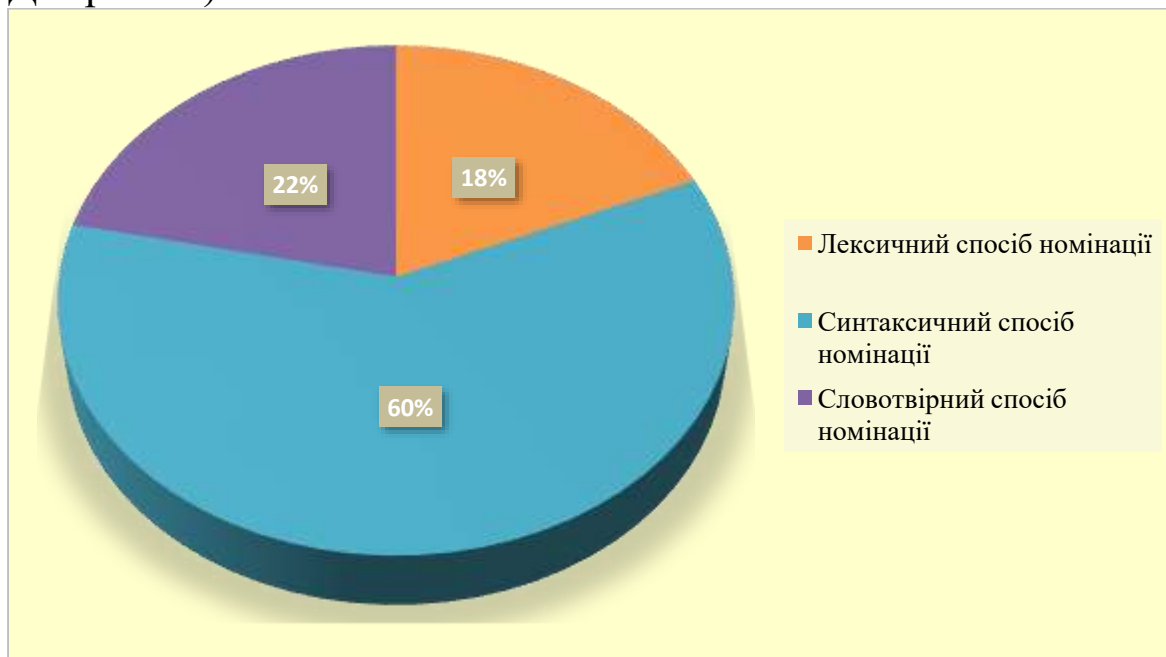
Емпірична база дослідження – 79 назв страв із молока, зібраних у 13 населених пунктах Вінницької, Хмельницької та Черкаської областей. Матеріали надані із фондів Діалектологічного наукового центру ВДПУ ім. М. Коцюбинського.

Номінація є одним із центральних процесів мовної діяльності, спрямований на найменування фрагментів дійсності. Цей процес охоплює як утворення нових мовних знаків, так і закріплення за ними певного місцевого навантаження. За своєю суттю номінація є зв'язком між поняттям, яке формується в свідомості, та словом, яке виступає його матеріальним виразником. Вона служить основою для категоризації навколишнього світу та подальшої комунікації між носіями мови [Тараненко 2000: 385].

У лінгвістичній традиції прийнято розрізняти первинну та вторинну номінацію. Первинна номінація стосується прямого найменування явищ і предметів дійсності, тоді як вторинна передбачає використання вже існуючих мовних одиниць у переносному значенні. Ця класифікація відображає динаміку розвитку мовної системи, де нові поняття можуть виражатися як через утворення оригінальних слів, так і через

переосмислення наявного лексичного матеріалу [Тараненко 2000: 386].

Основними способами номінації є лексичний, синтаксичний та словотвірний. Вони слугують матеріалом для утворення та аналізу нових іменувань предметів. У дослідженні нам вдалося виявити усі три способи (див. Діаграма 1).



Діаграма 1

Способи номінації назв страв із молока в подільських говірках

Ми дослідили лексичний спосіб номінації і з'ясували, що ним створено 18 номінативних одиниць (18%): *б'ринза* (6) , *б'ринз'а* (8) 'розсільний сир із овечого, козячого чи коров'ячого молока, який має солоний смак і м'яку, шарувату консистенцію'; *будз* 'сир, сформований згустком молока, отриманим сичужним ферментом, зокрема, зі свинячих шлунків' (8); *ка'као* 'гарячий напій, приготований шляхом змішування какао-порошку, цукру та підігрітого молока' (8); *ке'ф'ір* 'кисломолочний напій, що виробляється сквашуванням молока' (12); *коло'туха* (1, 8), *кулу'туха* (1) 'кисломолочний продукт, приготовлений з топленого або пряженого незбираного молока і заквашений сметаною'; *ку'л'іш* 'густа каша із кукурудзяної муки, зварена на воді, яку подають і вживають, поливаючи молоком' (7); *ку'л'астра* 'густий

запечений виріб, приготований із першого видуою молока' (6); *лап'ша* 'страва, відварена на молоці із додаванням прісної локшини' (11); *л'ем'ішка* 'густа каша із кукурудзяного борошна, заправлена молоком' (2); *мал'іс'н'іки* 'тонкі млинці, зазвичай готуються з додаванням молока, запечені з сирною начинкою' (8); *мама'лига* 'страва з кукурудзяного борошна, зварена густо, яку вживають, поливаючи молоком' (5); *мо'лозиво* 'страва з густого молока корови в перші дні після отелу' (усі н.п.); *на'лисники* (2) 'тонкі млинці, зазвичай готуються з додаванням молока, запечені з сирною начинкою'; *т'ворох* (2), *т'ворог* (3) 'сир, віджатий від сироватки'; *ш'кура* (1) 'коричнева плівка, що утворюється на молоці, довго пряженому на малому вогні'.

Синтаксичним способом утворено 58 номінативних одиниць (60%), які побудовані за двома моделями:

1) «іменник + прикметник / дієприкметник»: 46 номінативних одиниць (47,4%):

-*баба* / *бабка* : *баба чорна* 'традиційний молдовський десерт, чорний пористий пиріг із содою' (6); *бабка н'егра* 'традиційний молдовський десерт, чорний пористий пиріг із содою' (6);

-*молоко*: *ви'жарене молоко* 'молоко, кип'ячене на слабкому вогні чи в печі' (2); *га'раче молоко* 'молоко, що піддалося значному тепловому нагріванню до високої температури' (2); *д'руге молоко* 'другий вдій молока після отелу корови' (4); *жоўте молоко* 'молоко, кип'ячене на слабкому вогні чи в печі' (1); *заўдани^e молоко* 'кисломолочний продукт, приготовлений з топленого або пряженого незбираного молока і заквашений сметаною' (8); *згу'шчоне молоко* 'молоко кремоподібне за консистенцією, але рідше за сметану' (7); *кисле молоко* 'напій, отриманий природним сквашуванням свіжого молока' (6); *к'ін'а'чене молоко* 'стан молока після процесу кип'ятіння' (1); *ко'ричневе молоко* (2) , *ко'р'ішн'ови молоко* (8) 'молоко, кип'ячене на слабкому вогні чи в печі'; *молоко жирне* 'молоко з підвищеним відсотковим вмістом молочного жиру' (3); *молоко остигле* 'молоко, яке після нагрівання повернулося до

кімнатної температури' (3); *молоко прокиш:е* 'молоко, що перетворилося на кисле молоко через бактеріальне сквашування' (2); *молоко /розове* 'молоко, кип'ячене на слабкому вогні чи в печі' (12); */перше молоко* 'перше молоко корови після отелу' (1); *п/ражене молоко* 'молоко, кип'ячене на слабкому вогні чи в печі' (1); *про/жарене молоко* 'молоко, кип'ячене на слабкому вогні чи в печі' (2); *с/в'іже молоко* 'молоко, щойно надоєне або пастеризоване, яке не встигло скиснути чи зіпсуватися' (2); *со/лод^тке молоко* (4), *су/лодке молоко* (11) 'молоко, щойно надоєне або пастеризоване, яке не встигло скиснути чи зіпсуватися'; *т/рет'е молоко* 'третій вдій молока після отелу корови' (4); *хо/лодне молоко* 'молоко, яке вже постояло, охоллоло' (1); */ц'іл'не молоко* 'молоко, доведене до консистенції, в якій його можна різати' (5); *чир/воне молоко* 'молоко, кип'ячене на слабкому вогні чи в печі' (5);

- *сир: в'ід'іг/р'итий сир* 'сир, віджятий від сироватки' (1); *за/печений /сир* 'сир кисломолочний, який піддався термічній обробці шляхом випікання' (1); *маст/киї /сир* 'сир із м'якою, пластичною консистенцією, що легко розмащується на хліб чи інші продукти' (10); *не^ре^тертий сир* 'кисломолочний продукт, перетертий до пастоподібної, однорідної консистенції' (1); *с/в'іжий сир* 'кисломолочний сир, щойно виготовлений, не піддавався дозріванню чи тривалому зберіганню' (11); *сир твер/дий* 'молочний продукт, отриманий згортанням молока, пресуванням і тривалим визріванням до щільної консистенції' (5); *со/лодкий сир* 'кисломолочний сир, який змішують із цукром чи іншими добавками для десертів' (5);

- */каша: гарбу/зова /каша* 'страва із гарбузового пюре, зварена з крупою, зазвичай рисовою, на молоці' (9); */каша пш/шоїна* 'страва із пшона, зварена на воді, яку подають із молоком' (6); */ман':а /каша* 'каша з манної крупи, пшениці дуже дрібного помелу, зварена на молоці' (4); *мо/лочна /каша* 'страва, зварена з різних круп на свіжому чи пряженому молоці' (3);

- *мо/лозиво: гус/те мо/лозиво* 'страва з першого молока корови після отелу з густою консистенцією' (4); *р'ім/ке*

мо^лозиво ‘страва з першого молока корови після отелу з рідкою консистенцією’ (4);

- *к^іс[’]ел* / *ки^с’іл*: *к^іс[’]ел* *мо^лочний* (1), *ки^с’іл* *мо^лошиний* (5) ‘страва, яка готується з молока, цукру та загущується крохмалем’; *ман[’]:ий ки^с’іл* ‘каша з манної крупи, зварена в сокові варених ягід’ (13);

- *с[’]ара*: *ко^з’аче с[’]ара* ‘молочна страва, яка містить сичужний фермент, видобутий зі шлунка кози, для сиру’ (7);

- *сме^итана*: *сме^итана ки^есла* ‘сметана з вираженим кислим присмаком’ (11);

- *су^п*: *су^п мо^лочний* ‘перша страва, зварена на молоці із додаванням круп, овочів, локшини або борошняних виробів’ (4);

- *маса*: *тво^рожна маса* ‘кисломолочний продукт, отриманий шляхом змішування сиру з ізюмом, сіллю, цукром та іншими смаковими добавками’ (3).

2) «іменник + прийменник + іменник»: 12 номінативних одиниць (12,4%):

- *б^л’інчики*: *б^л’інчики на ки^слому мо^лоці* ‘смажені коржики з тіста, замішаного на кислому молоці, що підіймаються завдяки його кислотності’ (8);

- *б^риндз’а*: *б^риндз’а з т’агу* ‘сир, зроблений за допомогою свинячого шлунка’ (6);

- *ва^реники*: *ва^реники ва^рен’и с[’]:иром* ‘напівкруглі вироби з борошна, зліплені та відварені у воді, наповнені сирною начинкою’ (1);

- *галуш^ки*: *галуш^ки з мо^локом* ‘відварені шматочки тіста, які подаються і вживаються, политі свіжим або пряженим молоком’ (10);

- *каша*: *каша до мо^лока* ‘різні крупи, зварені на воді, які подають і вживають разом зі свіжим або пряженим молоком’ (4);

- *мака^рон*: *мака^рон ва^рений с[’]:иром* ‘відварені макаронні вироби, змішані з перетертим кисломолочним сиром’ (5); *мака^рон з мо^локом* ‘виріб із тіста, відварений у молоці до готовності’ (3);

-моло^око: моло^око з ко^ліж^{ом} ‘прісний або дріжджовий хлібний корж, який ламали і вживали, моченим в гаряче молоко’ (12);

-нал[’]іс[’]н[’]іки: нал[’]іс[’]н[’]іки /печен[’]і /с:иром (1) ‘тонкі млинці, зазвичай готуються з додаванням молока, запечені з сирною начинкою’;

-пир[’]іж[’]ки: /печен[’]і пир[’]іж[’]ки /с:иром ‘випічка із сирною начинкою’ (1);

-/т[’]істо: /т[’]істо на моло^ц’і ‘страва із домашнього макарону, зварена у молоці’ (8);

-/зат[’]ірка: ш[’]ч[’]іпана /зат[’]ірка із моло^оком ‘густий суп, зварений на молоці, з маленькими шматочками тіста, які відщипують руками’ (5).

З поміж різновидів словотвірного способу ми зафіксували номінативні одиниці, які утворені суфіксальним способом, а саме 21 назва (22%):

-ичк: на/л[’]існички (3) ‘тонкі млинці, зазвичай готуються з додаванням молока, запечені з сирною начинкою’;

-инк: шку[’]ринка (2) ‘коричнева плівка, що утворюється на молоці, довго пряженому на малому вогні’;

-к: /бабка ‘страва, приготовлена з пряженого молока у печі’ (5); ш[’]курка (2, 7) , ш[’]к[’]ірка (7) ‘коричнева плівка, що утворюється на молоці, довго пряженому на малому вогні’;

-л: /масло ‘харчовий продукт, виготовлений збиванням вершків, насичений молочним жиром’ (2);

-н: мо^лочне ‘загальний прикметник, що означає приналежність до молока, або виготовлене з нього’ (5);

-н + ичк: /сирнички ‘невеликі, круглі, смажені оладки, виготовлені із кисломолочного сиру, борошна, цукру та яєць’ (6);

-ак: кис^л’ак ‘напій, отриманий природним сквашуванням свіжого молока’ (6);

-ан: за^лвиванц[’]і ‘печені або смажені рулети із тонкого тіста, згорнуті навколо солодкої сирної начинки’ (5); зап[’]іканка ‘запечена десертна страва, приготована з перетертого кисломолочного сиру, цукру, яєць та додаткових інгредієнтів’ (11); мас^л’анка ‘продукт, що залишається після

збивання вершків або сметани при виготовленні вершкового масла' (12); */'p'ажанка* (2), */'ражинка* (12) 'кисломолочний продукт, виготовлений із пряженого молока шляхом його сквашування'; *сме/'тана* (1, 2, 3, 6, 7, 9, 12, 13), *сме^u/'тана* (4, 5, 11), *сми/'тана* (8, 10) 'верхній жирний шар кислого незбираного молока; сквашені вершки';

-**ов** + **ат** + **к**: *си/'рватка* 'рідина, яка залишається після згортання та відціджування молока під час приготування сиру' (2);

-**очк**: *ш/'курочка* (3), */'корочка* (5) 'коричнева плівка, що утворюється на молоці, довго пряженому на малому вогні';

-**шк**: *коло/'тушка* (5) 'кисломолочний продукт, приготовлений з топленого або пряженого незбираного молока і заквашений сметаною'.

Отже, ми виявили три способи номінації серед назв страв із молока в подільських говірках, однак найбільш поширеним способом є синтаксичний, що засвідчено найбільшою кількістю номінативних одиниць, а саме 58 (60%). Переважання синтаксичного способу номінації зумовлене потребою точно передати видові ознаки страв (склад, спосіб приготування, стан продукту), що найповніше реалізується в словосполученнях. Така тенденція відображає практичну спрямованість і описовий характер лексики подільських говірок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гороф'янюк І. Номінація хліба в українських центральноподільських говірках: загальнослов'янський етнолінгвістичний контекст. *Slavia Orientalis*. 2023. vol. LXXII, NR 4. С. 863-875. DOI: [10.24425/slo.2023.148590](https://doi.org/10.24425/slo.2023.148590)

2. Тараненко О.О. Номінація. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2000. С. 385-387.

3. Оскірко О. М. Назви молока та молочних продуктів у східноподільських говірках. *Мовні і концептуальні картини світу* : зб. наук. праць, 2013. Вип. 44. С. 148-154.

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ

1. с. Голенищеве Летичівського району Хмельницької області.
2. м. Ладизин Гайсинського району Вінницької області.

3. с. Оляниця Гайсинського району Вінницької області.
4. с. Зозів Вінницького району Вінницької області.
5. с. Устя Гайсинського району Вінницької області.
6. с. Болган Тульчинського району Вінницької області.
7. с. Бубнівка Хмельницького району Хмельницької області.
8. с. Дзигівка Могилів-Подільського району Вінницької області.
9. с. Мізяківські Хутори Вінницького району Вінницької області.
10. с. Сальник Хмельницького району Вінницької області.
11. с. Яворівці Хмельницького району Хмельницької області.
12. с. Демидівка Вінницького району Вінницької області.
13. с. Верхнячка Уманського району Черкаської області.

Марія Шалденко (м. Вінниця)
Наук. керівник – к. філол. н., доц. Гороф'янюк І. В.

ДО СЕМАНТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВИГУКІВ ПОДІЛЬСЬКОГО ГОВОРУ

Вигук як особлива частина мови завжди привертав до себе увагу багатьох мовознавців. Граматисти ведуть дискусії навколо його походження, природи, частиномовного статусу, наявності чи відсутності в нього лексичного значення. Вигуки українських говірок також стали предметом аналізу дослідників. Г. Л. Аркушин вивчав західнополіські вигуки в контексті словотвору [Аркушин 2010] й походження [Аркушин 2014]. Н. В. Гуйванюк досліджувала вигуки в буковинських говірках [Гуйванюк 2011]. М. П. Ковальчук зосередив свою увагу на функціонально-семантичній структурі діалектних вигуків у говірці села Середній Майдан Івано-Франківської області [Ковальчук 2019]. Д. А. Марєєв аналізував вигуки для підкликання та відгону птахів у східнополіських говірках [Марєєв 2019]. Н. П. Прилипко окреслила ареальну характеристику й генезу вигуків, якими кличуть або відганяють свійських птахів [Прилипко 1987]. Л. М. Шуст досліджувала західнополіські вигуки-прокльони як негативні комунікативні формули [Шуст 2019].

Варто констатувати, що наразі немає спеціальних наукових праць про особливості функціонування вигуків у повсякденному мовленні подолян, що й становить актуальність проблематики нашої розвідки.

Мета статті – дати семантичну характеристику вигукам, засвідченим у «Матеріалах до словника подільського говору» (1).

Емпірична база дослідження – 387 словникових статей, вилучених із «Матеріалів до словника подільського говору» (1) методом суцільної вибірки (аналізовані вигуки подано без урахування їх фонетичних варіантів).

В українському мовознавстві класифікацію вигуків за семантикою пропонували багато науковців, зокрема її окреслено в статті Л. І. Мацько в енциклопедії «Українська мова» [Мацько 2004: 67], граматиках О. К. Безпояско [Безпояско 1993: 323-326], І. К. Білодіда [Білодід 1969: 530-534], І. Р. Вихованця [Вихованець 2004: 381-383], В. О. Горпинича [Горпинич 2002: 304-305], А. П. Грищенка [Грищенко 2002: 428-430], М. А. Жовтобрюха [Жовтобрюх 1965: 415-417], А. К. Мойсієнка [Мойсієнко 2013: 515-517], М. Я. Плющ [Плющ 2005: 276-277]. Грунтуючись на однакових семантичних принципах, ці класифікації все ж мають деякі відмінності. Оскільки не існує єдиного усталеного семантичного поділу вигуків, ми для аналізу цих мовних одиниць, уміщених у «Матеріалах до словника подільського говору» (1, 2021), розділили їх на такі групи за значенням: вокативні, емоційні, спонукальні вигуки, вигуки-звертання до людей, вигуки на позначення дії (див. Діаграма 1).

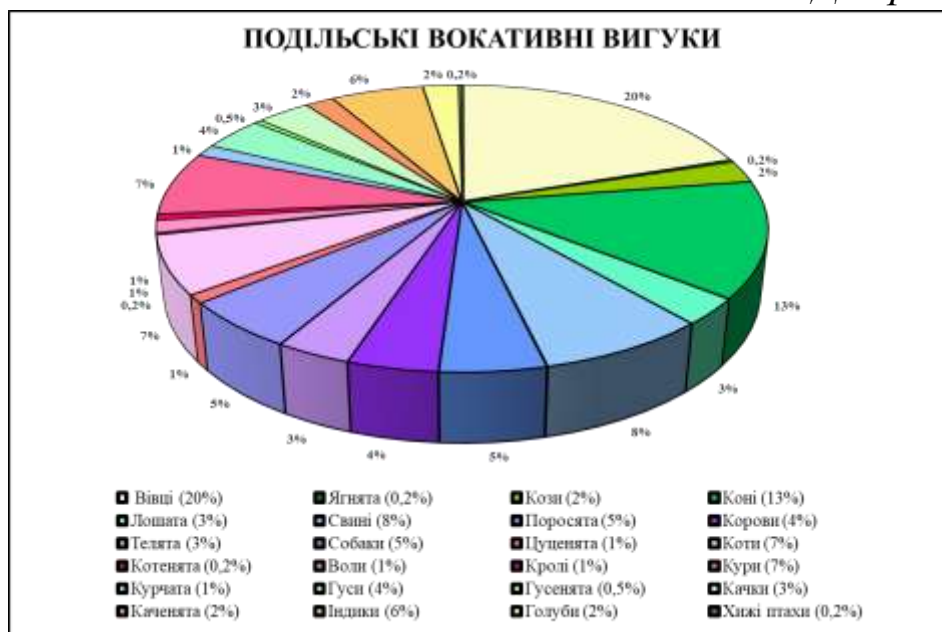
Діаграма 1



Проаналізувавши «Матеріали до словника подільського говору» (1), ми можемо стверджувати, що основний масив вигукової лексики в подільському говорі становлять вокативні вигуки. Крім того, багато подільських вигуків є багатозначними і можуть використовуватися як звертання до різних тварин чи птахів або до однієї й тієї самої тварини чи птахи з різною метою.

Усього в подільському говорі налічується 373 (96 %) вокативних вигуки. Серед вокативних вигуків виділяємо 24 групи: 1) вигуки до овець; 2) вигуки до ягнят; 3) вигуки до кіз; 4) вигуки до коней; 5) вигуки до лошат; 6) вигуки до свиней; 7) вигуки до поросят; 8) вигуки до корів; 9) вигуки до телят; 10) вигуки до собак; 11) вигуки до цуценят; 12) вигуки до котів; 13) вигуки до кошенят; 14) вигуки до волів; 15) вигуки до кролів; 16) вигуки до курей; 17) вигуки до курчат; 18) вигуки до гусей; 19) вигуки до гусенят; 20) вигуки до качок; 21) вигуки до каченят; 22) вигуки до індиків; 23) вигуки до голубів; 24) вигуки до хижих птахів (див. Діаграма 2). Одні групи складаються з великої кількості одиниць, тоді як інші можуть бути представлені лише кількома або й одним вигуком.

Діаграма 2



У подільському говорі зафіксовано 88 вигуків (20%), якими звертаються до овець (див. Діаграма 2). Серед них 29

вигуків, якими відганяють овець, напр., АБА́Ш! (1, с. 20); АБТР-АБИР! (1, с. 20); АР'Я! (1, с. 20; с. 26); ГАЙДА-ГАЙДА! (1, с. 21; с. 27; с. 99); ГАТЬ-ГАТЬ (1, с. 20; с. 105); ГЕЙСЯ! (1, с. 20; с. 105); ТПРУЧ-ТПРУЧ! (1, с. 20; с. 397) та ін.

Вигуків, якими кличуть овець, у «Матеріалах до словника подільського говору» зафіксовано 57 одиниць, напр., АВРЕ́ЧКО! (1, с. 20; с. 32); БАЗІ́-БАЗІ́! (1, с. 32); БАРА́-БАРА́! (1, с. 32; с. 40); БРУ́СЮ-БРУ́СЮ! (1, с. 32; с. 65); ВА́СЬКА-ВАСЬ-ВАСЬ! (1, с. 32; с. 77); ЗЮ́К-ЗЮ́К! (1, с. 32; с. 178); КІ́ЗЬ-КІ́ЗЬ! (1, с. 32; с. 196); НИ́ЦЮ-НИ́ЦЮ (1, с. 32; с. 268) та ін.

Також у словнику зафіксовано 2 вигуки, якими підганяють овець: ГАРА́! (1, с. 102); О́РЯ! (1, с. 279). Окрім цього, подано 1 вигук-звертання до овець: НЕБИР-НЕБИР! (1, с. 264).

У «Матеріалах до словника подільського говору» вміщено лише 1 вигук, який стосується ягнят, що становить 0,2 % всіх подільських вокативних вигуків (див. Діаграма 2): БА́ЗІ́НЬКА-БА́ЗІ́НЬКА! (1, с. 32).

Вигуки, які стосуються кіз, представлені у словнику 11 (2%) одиницями (див. Діаграма 2). Серед них 7 вигуків, якими відганяють кіз: АБА́З! (1, с. 20; с. 32); АКІ́ЗЬ! (1, с. 23); АКО́ЗА! (1, с. 23); АЦА́П! (1, с. 23; с. 28); АЦІ́, АЦІ́! (1, с. 23; с. 28); ГА́РЯ-ГА́РЯ! (1, с. 104); ЧИ́КІ́! (1, с. 436). До вигуків, якими прикликають кіз, належить 4 одиниці: БА́ЗЬ-БА́ЗЬ! (1, с. 32-33; с. 213); БР'Я (1, с. 65); КІ́ЗЬ-КІ́ЗЬ! (1, с. 196); КО́ЗЮ́-КО́ЗЮ́! (1, с. 196; с. 204).

«Матеріали до словника подільського говору» вміщують 58 (13%) вигуків, які стосуються коней (див. Діаграма 2). Із них 23 одиниці вживаються, щоб відігнати коней, напр., АГА́ТТЯ! (1, с. 21); АКО́НЬ! (1, с. 20; с. 23); ГАЙДА-ГАЙДА! (1, с. 99); МУ-МУ! (1, с. 21; с. 254); НО́!-НО́! (1, с. 21; с. 268); ЦЕ́НЬКИ-ЦЕ́НЬКИ! (1, с. 21; с. 425) та ін.

Вигуки для прикликання коней представлені у словнику 14 одиницями, напр., ВСЬО́В! (1, с. 94; с. 218); КИСИ-КИСИ! (1, с. 218); КІ́СЬО́В-КІ́СЬО́В! (1, с. 197; с. 218); СТЬО́-СТЬО́! (1, с. 378); СЬО́В-СЬО́В (1, с. 381); ЦЬО́СЬКА-ЦЬО́СЬКА! (1, с. 218; с. 429) та ін.

У подільському говорі функціонують також спеціальні вигуки для того, щоб поганяти або зупиняти коней. У словнику зафіксовано 12 вигуків, якими поганяють коней, напр., АЦЯ! (1, с. 27-28); ВІСТЯ! (1, с. 27; с. 89); ВЙО! (1, с. 27; с. 89); ГАНО! (1, с. 27; с. 101); НО-ГАЙДА! (1, с. 27; с. 269); НО-О-О! ВЙО! (1, с. 27; с. 269); ЧУЛА! (1, с. 27; с. 439) та ін. Вигуки, якими спиняють коней, представлені у «Матеріалах до словника подільського говору» 3 одиницями: ТПРРР, ТПР-РУ! (1, с. 395); Т-Р-Р-Р! (1, с. 402); ЧА, ПР-Р-Р-Р, ТР-Р-Р! (1, с. 431).

У мові подолян є окремі вигуки для того, щоб указати коням напрямок руху – повернути їх праворуч або ліворуч. У словнику представлено 6 вигуків, якими повертають коней праворуч: АКЎШ! (1, с. 24; с. 104); ВІСТЯ! (1, с. 27; с. 89); ВІТЯ! (1, с. 89); ГАТТЯ! (1, с. 104); ГАТТЯ, ГАТЯ! (1, с. 104); ГАТЯ! (1, с. 104-105). Вигуки, якими повертають коней ліворуч, представлені у словнику такими 6 одиницями: ВІСТЯ! (1, с. 27; с. 89); ВШТЯ! (1, с. 89); ГАТТЯ, ГАТЯ! (1, с. 104); КСОБ! (1, с. 218); КСОБИ (1, с. 218); СОБ! (1, с. 364). Також у словнику засвідчено 1 вигук, який стосується коней, але без конкретизації його семантики: НЬО-НЬО! (1, с. 270).

«Матеріали до словника подільського говору» репрезентують 13 (3%) вигуків, які стосуються лошат (див. Діаграма 2). Із них 3 одиниці вживаються для того, щоб відганяти лошат: А-ГЎШ! (1, с. 22); АКЎШ! (1, с. 24; с. 104); ГАКОСЬ! (1, с. 22; с. 100). Вигуки, якими кличуть лошат, представлені у словнику 10 одиницями, напр., СЦЬОСЬ-СЦЬОСЬ! (1, с. 381); СЬТЬО-СЬТЬО! (1, с. 381); ЦЬО-ЦЬО! (1, с. 213; с. 381; с. 429); ЦЬОНЬ-ЦЬОНЬ! (1, с. 381; с. 429); ЦЬОНЬКА(1, с. 381; с. 429); ЦЬОСЬ! (1, с. 218; с. 429) та ін.

«Матеріали до словника подільського говору» налічують 34 (8%) вигуки, якими звертаються до свиней (див. Діаграма 2). Серед них 17 вигуків, якими відганяють свиней, напр., АСА! (1, с. 26; с. 29); АТЮ! (1, с. 27; с. 29); АЦЮ! (1, с. 28); А-ЧУ! (1, с. 28); ВАЧЮ-ВАЧЮ!

(1, с. 28; с. 78); ГАЧУ́! (1, с. 28; с. 105); ЧУ-ЧУ!
(1, с. 428; с. 439) та ін.

Вигуки, якими кличуть свиней, представлені у словнику 17 одиницями, напр., БАСЬКУ! (1, с. 44; с. 213); ГУНЦЬО-ГУНЦЬОВ! (1, с. 213; с. 124); КОЦЮ-КОЦЮ! (1, с. 213); НЦЬО-НЦО! (1, с. 213; с. 270); ЦЬ-ЦЬ-ЦЬ! (1, с. 429); ЦЬОК-ЦЬОК! (1, с. 213; с. 429); ЦЮ-ЦЮ! (1, с. 430) та ін.

У «Матеріалах до словника подільського говору» репрезентовано 21 (5%) вигук, який стосується поросят (переважно ті ж самі вигуки, що до свиней) (див. Діаграма 2). Для відгону поросят на Поділлі функціонує 18 вигуків, напр., АГУ́-АСА! (1, с. 22; с. 28); АССА́! (1, с. 27; с. 29); АСЯ́! (1, с. 27; с. 29); АЦЮ-НА́! (1, с. 27-28); АЧ-А́Ч! (1, с. 28); АЧУ́-АЦЮ́! (1, с. 28-29); АЧЮ́! (1, с. 28-29) та ін.

Вигуки, якими кличуть поросят, у «Матеріалах до словника подільського говору» представлені 3 одиницями: МУ-МУ! (1, с. 21; с. 254); ЦЕНЬКИ-ЦЕНЬКИ!
(1, с. 254; с. 425); ЦЬ-ЦЬ-ЦЬ! (1, с. 429).

У «Матеріалах до словника подільського говору» зафіксовано 18 (4%) вигуків, які стосуються корів (див. Діаграма 2). Із них 9 одиниць використовуються для відгону корів, напр., АГЕ́Й! (1, с. 21); АНУ́! (1, с. 21; с. 25); ГОВВА́! (1, с. 21; с. 112); ЛЯ-ЛЯ! (1, с. 237); ЛЯ-ЛЯ КУДІ́ (1, с. 237); НУ! НУ!-ГЕ́Й! (1, с. 21; с. 270); ТПРУ-ДЕ!
(1, с. 21; с. 396) та ін.

У словнику зафіксовано 6 вигуків для прикликання корів: МАНЬ-МАНЬ! (1, с. 242); МАНЮ́-МАНЮ́ (1, с. 242-243); МІНЮ́-МІНЮ́! 1 (1, с. 242; с. 248); МЛІ́НЬКА-МЛІ́НЬКА!
(1, с. 242; с. 250); НИ-НИ-НИ! (1, с. 267); ТОЛОНЬ-ТОЛОНЬ!
(1, с. 395).

Окрім цього, у словнику представлено 1 вигук, яким ганяють корів: ДАЛЯ! (1, с. 129); 1 вигук, яким виганяють корів: ДЯЛЯ-ЛЯ! (1, с. 146); 1 вигук, який стосується корів, але без конкретизації його семантики: АНУ́ ГЕ́Й! (1, с. 26).

«Матеріали до словника подільського говору» репрезентують 15 (3%) вигуків, які стосуються телят (див. Діаграма 2). Серед них 8 використовуються для відгону

телят: А-КЎТ! (1, с. 24); АЛУЧ! (1, с. 24-25); АЛУЧКИ! (1, с. 24-25); АМІНЬ! (1, с. 25); КУТЬ-КУТЬ! (1, с. 24; с. 221); ЛУЧ (1, с. 24; с. 235); ЛУЧА́! (1, с. 24; с. 235); ЛУЧ-ЛУЧКИ! (1, с. 24; с. 235). Вигуки, якими кличуть телят, представлені 4 одиницями: МАНЦЮ-МАНЦЮ (1, с. 242); МАНЬ-МАНЬ! (1, с. 242); МІНЮ-МІНЮ! (1, с. 242; с. 248); МЛІНЬКА-МЛІНЬКА! (1, с. 242; с. 250). Також у словнику зафіксовано 2 вигуки, якими гонять телят: АЛУШКИ! (1, с. 25); АЛЮШКИ (1, с. 25) Окрім цього, також подано 1 вигук, яким відлучають теля від корови: АЛУЧА́! (1, с. 25).

У «Матеріалах до словника подільського говору» вміщено 24 (5%) вигуки, які стосуються собак (див. Діаграма 2). Серед них 12 вигуків, якими гонять собак, напр., АЙО́! (1, с. 23; с. 25); АНУ́ ПУШО́В! (1, с. 25-26); АЦІ́БА! (1, с. 25; с. 28); ПАШО́Л, ПАШО́В! (1, с. 28; с. 288); ПУШЬО́! (1, с. 25; с. 323); ЦЕ́БА! (1, с. 25; с. 425); ЦІ́БА! (1, с. 25; с. 427).

Вигуки, якими кличуть собак, представлені у словнику 8 одиницями: АТЮ́ НА! (1, с. 27); ЛЯ-ЛЯ! (1, с. 27; с. 237); ЛЯ-ЛЯ КУДІ́ (1, с. 27; с. 237); НА-ЛЯ́! (1, с. 27; с. 256); НА-ТЮ́! (1, с. 27; с. 256); НЯ-НЯ! (1, с. 27; с. 270); НЯ-ТЮ́! (1, с. 27; с. 270); НЯХ-НЯХ! (1, с. 27; с. 270).

У словнику зафіксовано 3 вигуки, якими нацьковують собак: ГИДЖА́! (1, с. 107); ГИДЖЯ-ГИДЖЯ! (1, с. 107); ГІДЖА! (1, с. 108). Також подано 1 окремий вигук для відгону молодого собаки: АЧІ́П! (1, с. 28).

У «Матеріалах до словника подільського говору» представлено 4 (1%) вигуки, які стосуються цуценят (див. Діаграма 2). Із них 2 вживаються для відгону цуценят: ЦІ́БА! (1, с. 25; с. 427); ЦУ́БА! (1, с. 428). Вигуки, якими кличуть цуценят, репрезентовано 2 одиницями: ПІ́СЬ! (1, с. 300); ПІ́СЬ, ПІ́СЬ (ПІ́СІ, ПІ́СІ)! (1, с. 320).

«Матеріали до словника подільського говору» налічують 29 (7%) вигуків, які стосуються котів (див. Діаграма 2). Серед них 20 вигуків слугують для відгону котів, напр., АКО́Т! (1, с. 23); АПТРУ́С! (1, с. 23; с. 26); АТУ́С! (1, с. 23; с. 27); БРЕ́СЬ! (1, с. 24; с. 64); БРИ́ЗЬ! (1, с. 24; с. 64); КЕ́ТА!

(1, с. 23; с. 194); ТПРУСЬ-ТПРУСЬ! (1, с. 23; с. 397) та ін. Вигуки, якими кличуть котів, у «Матеріалах до словника подільського говору» представлені 9 одиницями, напр., КИС-КИС (1, с. 195-196); КИЦІ-КІЦІ! (1, с. 196); КІЦІС-КІЦІС! (1, с. 196); КУ-КУ! (1, с. 196; с. 219); НІЦЬКА-НІЦЬКА! (1, с. 268); ПСЬ-ПСЬ! (1, с. 300) та ін.

Натомість зафіксовано тільки 1 (0,2%) вигук, який стосується кошенят (див. Діаграма 2): ПСЬ, ПСЬ (ПСІ, ПСІ)! (1, с. 320).

«Матеріали до словника подільського говору» репрезентують 6 (1%) вигуків, які стосуються волів (див. Діаграма 2). Серед них 1 вигук, яким відганяють волів: ГАРЯ! (1, с. 104); 2 вигуки, якими зупиняють волів: ВВА! (1, с. 78); ТПРУ-ГОВ (1, с. 396); 2 вигуки, якими повертають волів праворуч: ГЕЙС! (1, с. 105); ЧА! (1, с. 431); 2 вигуки, якими повертають волів ліворуч: ГЕЙС! (1, с. 105); СОБ! (1, с. 364). Вигук ГЕЙС! (1, с. 105) також може слугувати як універсальний вигук для волів без конкретизації семантики.

У словнику зафіксовано 3 (1%) вигуки, які стосуються кролів (див. Діаграма 2). Серед них 2 вигуки для відгону кролів: АТПРУС! (1, с. 27); АТРУС! (1, с. 27); 1 вигук для прикликання кролів: ТРУСЬ-ТРУСЬ! (1, с. 402).

«Матеріали до словника подільського говору» подають 32 (7%) вигуки, які стосуються курей (див. Діаграма 2). Із них 25 вигуків слугують для відгону курей, напр., АВУШ! (1, с. 20); АГІСЬ-ГІСЯ! (1, с. 20; с. 22); А-КІШ! (1, с. 20; с. 23); АУША! (1, с. 21; с. 28); КША! (1, с. 20; с. 223); ША! (1, с. 20; с. 440); ШАГÁ! (1, с. 20; с. 440) та ін.

Вигуки, якими кличуть курей, у словнику представлені 6 одиницями: ТЮ-ТЮ-ТЮ! (1, с. 385; с. 405); ЦИП-ЦИП-ЦИП! (1, с. 405; с. 426); ЦПЇР-Р-Р! (1, с. 385; с. 405; с. 428); ЦЮР-Р-Р-Р (1, с. 385; с. 405; с. 430); ЦЮРЇ-ЦЮРЇ! (1, с. 385; с. 405; с. 430); ЦЯП-ЦЯП-ЦЯП! (1, с. 430). Окрім цього, зафіксовано 1 вигук для попередження курей про небезпеку: А-ГÁЙ-ГÁЙ! (1, с. 21).

«Матеріали до словника подільського говору» засвідчують функціонування в мовленні подолян 6 (1%) вигуків, які

стосуються курчат (див. Діаграма 2). Серед них 3 вигуки, якими відганяють курчат: АЦІП! (1, с. 28); АЦІПА! (1, с. 28); АЦІЯП! (1, с. 28). Вигуки, якими кличуть курчат, представлені 2 одиницями: ЦІП-П-П! (1, с. 428); ЦЯП-ЦЯП-ЦЯП! (1, с. 430). Також зафіксовано 1 вигук для попередження курчат про небезпеку (той самий, що до курей): А-ГАЙ-ГАЙ! (1, с. 21).

Словник містить 17 вигуків, які стосуються гусей, що становить 3% всіх подільських вокативних вигуків (див. Діаграма 2). Із них 11 використовуються для відгону гусей, напр., АГЕЛА! (1, с. 21); АГІЙ! (1, с. 21); АГІЛЬ! (1, с. 21); АГУС! (1, с. 21-22); АГУСЬ! (1, с. 21-22); АГУША! (1, с. 20; с. 22); АКІШ! (1, с. 21) та ін.

Вигуки, якими кличуть гусей, у словнику репрезентовані 6 одиницями: ГУСЬ, ГУСЬ-ГУСЬ, ГУСЬ-ГУСЮ, ГУСЬ-СЮ-СЮ! (1, с. 125-126); СІВ-СІВ! (1, с. 125-126; с. 353); СІ-СЮ-СЮ! (1, с. 125-126; с. 355); СЮГУ-СЮГУ! (1, с. 125-126; с. 381); СЮ-СЮ! (1, с. 125-126; с. 381); УСЮ-СЮ! (1, с. 125-126; с. 411).

У «Матеріалах до словника подільського говору» зафіксовано 2 (0,5%) вигуки, які стосуються гусенят (див. Діаграма 2). Із них 1 вигук слугує для відгону гусенят: АНУЛЬ (1, с. 26); ще 1 використовується для прикликання гусенят: ПУЛЬ-ПУЛЬ! (1, с. 321).

Словник засвідчує 15 (3%) вигуків, які стосуються качок (див. Діаграма 2). Серед них 6 вигуків для відгону качок: АГІСЬ-ГІСЯ! (1, с. 22; с. 27); АКІШ! (1, с. 21; с. 27); АТАЛЬ! (1, с. 27); АТАСЬ! (1, с. 27); АТАСЬ-АТАСЬ (1, с. 27); АТАСЯ (1, с. 27). Вигуки, якими кличуть качок, репрезентовані у словнику 8 одиницями: ВУД-ВУД! (1, с. 95; с. 385); ВУЛЬ-ВУЛЬ! (1, с. 95-96; с. 385); ТАС-ТАС! (1, с. 381; с. 385); ТАСЬ-ТАСЬ! (1, с. 385); ТЮ-ТЮ-ТЮ! (1, с. 405); ЦІПУР-Р-Р! (1, с. 405; с. 428); ЦЮР-Р-Р-Р (1, с. 405; с. 430); ЦЮРЬ-ЦЮРЬ! (1, с. 405; с. 430). Окрім цього, засвідчено також 1 вигук, що наслідує «голоси» качок: ТАК-ТАК-ТАК (1, с. 382).

«Матеріали до словника подільського говору» вміщують 8 (2%) вигуків, які стосуються каченят (див. Діаграма 2). Усі ці вигуки використовуються для прикликання: ВУДЬ-ВУДЬ! (1, с. 95); ГУЛІ-ГУЛІ! (1, с. 95; с. 123); ДУЗЬ-ДУЗЬ! (1, с. 95; с. 145); ДУЛЮ-ДУЛЮ, ДУЛЬ-ДУЛЬ! (1, с. 95; с. 146); ДУНЬ-ДУНЬ (1, с. 95; с. 146); ДУНЬ-ДУНЬ-ДУНЬ! (1, с. 95; с. 146); ДУСЬ-ДУСЬ! (1, с. 95; с. 146); ПУЛЬ-ПУЛЬ! (1, с. 321).

Зафіксовано 26 (6%) вигуків, які стосуються індиків (див. Діаграма 2). Серед них 15 вигуків, якими відганяють індиків, напр., АВОН! (1, с. 20; с. 22); АДУНЬ! (1, с. 22); АКУР! (1, с. 23-24); АЛЗУСЬ! (1, с. 21-22; с. 24); АПУЛЬ! (1, с. 23; с. 26); АТЮР! (1, с. 23; с. 27); КШ-Ш! (1, с. 20; с. 22; с. 223); ШАНЯ! (1, с. 22; с. 441) та ін.

Вигуки, якими кличуть індиків, у словнику репрезентовані 10 одиницями, напр., ГУМ-ГУМ! (1, с. 124; с. 220); ДИНЬ-ДИНЬ! (1, с. 220; с. 136); ДУЗЬ-ДУЗЬ! (1, с. 95; с. 145); КЛЮ-КЛЮ! (1, с. 200; с. 220); КУТЬ-КУТЬ! (1, с. 95; с. 145; с. 221); ПУЛЬ-ПУЛЬ! (1, с. 220; с. 321); ТЮР-ТЮР! (1, с. 220; с. 405) та ін. Окрім цього, також зафіксовано 1 вигук, яким гонять індиків: АГУШ! (1, с. 20; с. 22).

У «Матеріалах до словника подільського говору» зафіксовано 10 (2%) вигуків, які стосуються голубів (див. Діаграма 2). Із них 1 вигук функціонує в мовленні подолян для відгону голубів: АДУЗЬ! (1, с. 22). Вигуки, якими кличуть голубів, представлені у словнику 9 одиницями, напр., ВУДЬ-ВУДЬ! (1, с. 95); ВУЛЬ-ВУЛЬ! (1, с. 95-96); ГУЛІ-ГУЛІ! (1, с. 95; с. 123); ДУЗЬ-ДУЗЬ! (1, с. 95; с. 145); ДУЛЮ-ДУЛЮ, ДУЛЬ-ДУЛЬ! (1, с. 95; с. 146); КУТЬ-КУТЬ! (1, с. 95; с. 221) та ін.

До вокативних вигуків подільського говору належить також вигук для відгону хижих птахів, що становить 0,2 % всіх подільських вокативних вигуків (див. Діаграма 2): А-ГАЙ-ГАЙ! (1, с. 21).

Відносно незначною кількістю одиниць у «Матеріалах до словника подільського говору» представлені емоційні та спонукальні вигуки. Емоційні вигуки репрезентовані 6 (2%)

одинацями (див. Діаграма 1): АВС! Вигук, яким висловлюють здивування. (1, с. 20); АГІЙ! вигук Тьху! *Агій на тебе.* (1, с. 22); АДІЙ! Вигук захоплення (А дивись!). *Ади! Яке гарне плаття! Ади піду у Бундурівку та куплю кабанця. Дивись-но, глянь-но* (1, с. 22); ПА́ТКУ, ПА́ТКУ МІЙ! Вигук, синонімічний до «боже мій» (1, с. 286); ПРИСІЙБО́! Вигук їй-богу! (1, с. 317); ПРИСЯЙБО́, ПРИСЯЙБІ́ Вигук їй-богу! (1, с. 317). У словнику зафіксовано 2 (1%) спонукальних вигуки (див. Діаграма 1): ТІКА́Й! Вигук із значенням «не зачіпай». (1, с. 392); ТПР-ТПР *дит.* Вигук, що означає «надвір». (1, с. 396). Окрім цього, засвідчено 2 (1%) вигуки-звертання до людей (див. Діаграма 1): БАДЕ́Й Вигук. *Коли син молодий надіває літом теплий чугай, то я кажу бадей, мой, мой, а нашчо то?* (1, с. 31); МО́Й Вигук, звертання до людей. *Мой Іва, мой Воло, мой Га.* (1, с. 251); 3 (1%) вигуки на позначення дії: НЯМ! Вигук звуконаслідувальний. *Шо ти, кудá хóдиш, то всьо «ням» і «ням!» То погána звічка!* (1, с. 270); ТУРЛЮ́ Шасть, вигук. *Про кого говоримо, а він турлю у хату* (1, с. 403); ШАРАБА́НЬ! *екс.* Вигук, що означає раптове падіння. (1, с. 441); 1 (0,3%) вигук, семантику якого не конкретизовано у словниковій статті (див. Діаграма 1): АЧІ́СЬ (1, с. 28).

Отже, у результаті опрацювання «Матеріалів до словника подільського говору» ми пересвідчилися, що склад вигукової лексики в мовленні подолян є багатим і різноманітним. За семантикою подільські вигуки поділяються на вокативні, емоційні, спонукальні, вигуки-звертання до людей, вигуки на позначення дії. Окрім цього, у словнику засвідчено вигук, семантику якого не конкретизовано. Найбільшим семантичним пластом подільських вигуків є вокативні вигуки, які представлені 373-ма одиницями, що становить 96% усього лексичного вигукового складу подільського говору. Серед вокативних вигуків, які функціонують у мовленні подолян, ми виділили 24 тематичні групи: 1) вигуки до овець; 2) вигуки до ягнят; 3) вигуки до кіз; 4) вигуки до коней; 5) вигуки до лошат; 6) вигуки до свиней; 7) вигуки до поросят; 8) вигуки до корів; 9) вигуки до телят; 10) вигуки до собак; 11) вигуки до цуценят;

12) вигуки до котів; 13) вигуки до котенят; 14) вигуки до волів; 15) вигуки до кролів; 16) вигуки до курей; 17) вигуки до курчат; 18) вигуки до гусей; 19) вигуки до гусенят; 20) вигуки до качок; 21) вигуки до каченят; 22) вигуки до індиків; 23) вигуки до голубів; 24) вигуки до хижих птахів.

Найпоширенішими на Поділлі є вигуки, які стосуються овець: вони представлені 88 одиницями (20%), на другому місці – вигуки, які стосуються коней – 58 одиниць (13%), треті за поширеністю – вигуки до свиней (34 одиниці; 8%); четверті – вигуки до курей (32 одиниці; 7%); п'яті – вигуки до котів (29 одиниць; 7%). П'ятірку найменш частотних вигуків у подільських говірках посідають вигуки до кролів (3 одиниці; 1%), до гусенят (2 одиниці; 0,5%); до ягнят (1 одиниця; 0,2%), до котенят (1 одиниця; 0,2%) і до хижих птахів (1 одиниця; 0,2 %). Значна кількість вокативних вигуків у подільському говорі може бути пояснена тим, що тваринництво завжди посідало важливе місце в господарській діяльності подолян, які традиційно тримали велику кількість овець, розводячи їх задля вовни та м'яса. Коні також дуже важливі в господарстві, адже вони є необхідною робочою силою для праці в полі та перевезень. Не менш цінними для господарства є свині, кури, яких тримають для отримання продуктів харчування. Натомість хижі птахи – це не складова господарства, тому вони не потребують щоденного керування, через що, певно, у словнику зафіксовано лише один вигук до них, виникнення якого зумовлено потребою захистити дрібну птицю від нападу.

Емоційних і спонукальних вигуків, вигуків-звертань до людей, вигуків на позначення дії у «Матеріалах до словника подільського говору» зафіксовано значно менше: усі разом вони становлять лише 4% усього пласту подільської вигукової лексики. Емоційні вигуки представлені 6 одиницями (2%), спонукальні – 2 одиницями (1%), вигуки-звертання до людей – 2 одиницями (1%), вигуки на позначення дії – 3 одиницями (1%).

ЛІТЕРАТУРА

1. Аркушин Г. Л. Західнополіські невідмінювані деривати з суфіксальним -к-. *Волинь філологічна: текст і контекст*. 2010. Вип. 9. С. 7-21
2. Аркушин Г. Л. Народна лексика Західного Полісся. Луцьк, 2014. 237 с.
3. Безпояско О. К. Граматика української мови. Київ, 1993. 334 с.
4. Білодід І. К. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Київ, 1969. 582 с.
5. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови. Київ, 2004. 398 с.
6. Горпинич В. О. Морфологія української мови. Київ, 2002. 335 с.
7. Грищенко А. П., Мацько Л. І., Плющ М. Я., Тоцька Н. І., Удзиган І. М. Сучасна українська літературна мова. Київ, 2002. 440 с.
8. Гуйванюк Н. В. Вигуки у буковинських говірках. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2011. Вип. 24. С. 100-106.
9. Жовтобрюх М. А., Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови. Київ, 1965. 422 с.
10. Ковальчук М. П. Функціонально-семантична структура інтер'єктивів діалектизмів у говірці села Середній Майдан Івано-Франківської області. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 10. Том 1. С. 25-29.
11. Марєєв Д. А. Зі спостережень за вигуками для підкликання та відгону птахів у східнополіських говірках. *Лінгвістика*. 2019. № 2. С. 31-42
12. Мацько Л. І. Вигук. *Українська мова. Енциклопедія* / ред. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко та ін. Вид. 2-ге, переробл. і допов. Київ, 2004. С. 67.
13. Мойсієнко А. К. Сучасна українська мова. Морфологія. Київ, 2013. 524 с.
14. Прилипко Н. П. Вигуки, якими кличуть та відганяють свійських птахів (ареальна характеристика і генеза). *Українська діалектна лексика* : зб. наук. праць. Київ, 1987. С. 31-45
15. Плющ М. Я. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ, 2005. 288 с.
16. Шуст Л. М. Західнополіські вигуки прокльони в системі негативних формул українців. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. Вип. 7, том 1. С. 56-60

ДЖЕРЕЛА

1. Матеріали до словника подільського говору / Упор. Гороф'янюк І. В. Вінниця : ТВОРИ, 2021. 461 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Баранюк Віталіна – здобувач СВО бакалавр III курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність «Середня освіта. Українська мова й література»). Наукові інтереси: подільська етнолінгвістика.

Білецька Вікторія – здобувач СВО бакалавр II курсу навчально-наукового інституту української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (спеціальність «Середня освіта (Українська мова і література)»). Наукові інтереси: діалектологія, фразеологія.

Бурбеза Дарина – здобувач СВО бакалавр III курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність «Середня освіта. Українська мова й література»). Наукові інтереси: подільська діалектологія.

Вареник Владислава – здобувач СВО магістр I курсу факультету історичної та філологічної освіти Уманського національного університету (спеціальність «Середня освіта (Українська мова і література. Мова і література (англійська)»)). Наукові інтереси: подільська діалектологія.

Водзінська Руслана – здобувач СВО магістр II курсу Київського національного університету імені Тараса Шевченка (спеціальність «Філологія (Українська філологія та західноєвропейська мова)»). Наукові інтереси: подільська діалектологія.

Денисюк Наталя – здобувач СВО бакалавр III курсу факультету історичної та філологічної освіти Уманського національного університету (спеціальність «Середня освіта (Українська мова і література. Мова і література (польська)»)). Наукові інтереси: лексикологія, фразеологія, історія української мови.

Добрякова Валерія – здобувач СВО бакалавр III курсу факультету історичної та філологічної освіти філологічного факультету Чернівецького національного університету імкні І. Федьковича (спеціальність «Філологія: Українська мова і література»). Наукові інтереси: лексикологія, лекикографія.

Дрещан Тетяна – здобувач СВО бакалавр I курсу факультету історичної та філологічної освіти філологічного факультету Чернівецького національного університету імкні І. Федьковича (спеціальність «Філологія: Українська мова і література»). Наукові інтереси: лексикологія, мова художніх текстів.

Дузенко Поліна – здобувач СВО бакалавр IV курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність «Середня освіта. Українська мова й література»). Наукові інтереси: українська діалектологія.

Єхно Софія – здобувач II курсу навчально-наукового інституту української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (спеціальність «Середня освіта. Українська мова і література. Англійська мова»). Наукові інтереси: мова творів письменників-подолян.

Ільніцька Анна – здобувач СВО бакалавр IV курсу факультету історичної та філологічної освіти Уманського національного університету (спеціальність «Середня освіта. Українська мова і література»). Наукові інтереси: регіональна ономастика.

Ковальська Анастасія – здобувач СВО магістр I курсу навчально-наукового інституту української філології та журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (спеціальність «Середня освіта (Українська мова і література)»). Наукові інтереси: діалектологія, фразеологія.

Кожух Вікторія – здобувач СВО бакалавр III курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність «Середня освіта. Українська мова й література»). Наукові інтереси: подільська регіональна лексикологія.

Кушта Діана – здобувач СВО бакалавр III курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність «Середня освіта. Українська мова й література»). Наукові інтереси: подільська регіональна лексикологія.

Логош Ангеліна – магістр філології Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича (спеціальність „Філологія (Українська мова і література)”), магістр української філології (мова – комунікація – переклад) Ягеллонського університету. Наукові інтереси: лексикологія та стилістика української мови; українська лексикографія; переклади українською мовою творів світової літератури; історія українського мовознавства на Буковині.

Московцева Наталія – здобувач СВО бакалавр III курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність «Середня освіта. Українська мова й література»). Наукові інтереси: подільська регіональна лексикологія.

Мусурівська Людмила – студентка III курсу факультету словесності Бельцького державного університету імені Алеку Руссо (Республіка Молдова). Наукові інтереси: мова творів українських письменників.

Ткач Людмила – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича. Наукові інтереси: лексикологія, фразеологія, словотвір, стилістика сучасної української мови; історична лексикологія та лексикографія; розвиток української літературної мови на Буковині в кінці XIX – на початку XX ст.; історія українського мовознавства; соціолінгвістика; українська реклама.

Рябчук Софія – здобувач СВО бакалавр II курсу факультету української філології та соціальних комунікацій Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (спеціальність «Середня освіта. Українська мова і література»). Наукові інтереси: подільська діалектологія.

Скарбовійчук Софія – здобувач СВО бакалавр III курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність «Середня освіта. Українська мова й література»). Наукові інтереси: подільська регіональна етнолінгвістика.

Станішевська Каріна – здобувач СВО магістр I курсу гуманітарно-педагогічного факультету Хмельницького національного університету (спеціальність ОПІ «Слов’янські

мови та літератури (переклад включно), перша – польська»).

Наукові інтереси: Образ Поділля в працях польських авторів.

Черкес Наталія – здобувач СВО бакалавр III курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність «Середня освіта. Українська мова й література»). Наукові інтереси: подільська регіональна лексикологія.

Шалденко Марія – здобувач СВО бакалавр III курсу факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (спеціальність «Середня освіта. Українська мова й література»). Наукові інтереси: подільська діалектологія.



Науково-навчальне видання

***ПОДІЛЬСЬКА РЕГІОНАЛЬНА ЛЕКСИКОЛОГІЯ:
СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ***

***Матеріали XIV Всеукраїнської науково-практичної
конференції студентів, аспірантів і молодих учених
(м. Вінниця, 24 квітня 2026 р.)***

*Авторське редагування
Верстка – І. В. Гороф'янюк
Обкладинка – І. В. Гороф'янюк*

Підписано до друку 25.06.2026.
Формат 60x84/16. Папір офсетний крейдований.
Друк цифровий.
Друк. арк. 10,88. Умов. друк. арк. 10,12.
Наклад 100 прим. Зам. № 3611.

Віддруковано
ФОП Корзун Д.Ю. з оригіналів замовника.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 5254 від 05.12.2016 р.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21034, м. Вінниця, вул. Немирівське шосе, 62а.
Тел.: 0 (800) 33-00-90, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852, (098) 46-98-043.
e-mail: info@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>